

R 496
1991/4

گلستان
ГУЛИСТОН
4
1991

Тошкент тиббиёт илмгоҳининг умумий ва биоорганик кимё кафедрасининг мудир, кимё фанлари доктори, профессор Абдуҳамид Махсумов шогирдлари даврасида.

Сураткаш А. Кудряшов.

№ 4 (494)

**АПРЕЛ
(Савр)**

1991

Ойнома 1925 йилдан
чиқа бошлаган
Ўзбекистон Компартияси
Марказий Қўмитаси
нашриёти

Бош муҳаррир:
МИРМУҲСИН

Тахрир хайъати:

**Б. АМИНОВ,
С. АЗИМОВ,
Х. ДАВРОН,
Н. ИБРОҲИМОВ,
Х. ЗИЕЕВ,
ШУКРУЛЛО
И. СУЛАЙМОН,
Д. ҒУЛОМОВА,
Ғ. МИРЗАЕР**
(масъул котиб),
**Э. МУҲАММАД,
А. КАРИМ,
С. УСМОНОВ,
А. ҚАЮМОВ,
О. ҲУСАН**
(бош муҳаррир
ўринбосари).

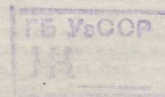
Бош мусаввир
М. Абдуллаев.
Саҳифаловчи
Б. Тўхтабоев.
Мусаҳҳих
М. Қиёмов.

Манзилгоҳимиз:
Тошкент — П, 700000, «Правда»
рўзномаси кўчаси, 41.

Тахририят телефонлари: бош муҳар-
рир — 33-35-20; бош муҳаррир
ўринбосари — 33-35-90; масъул
котиб — 32-58-33; ижтимоий-сиё-
сий бўлим — 33-36-02; адабиёт ва
санъат, фан ва маданият бўлими-
лари — 33-36-59; мусаввирлар бўли-
ми — 32-58-77.

Яқинда Ўзбекистон ССР Президенти Ислоҳ Абдуганиевич КАРИМОВ дўстлик ташри-
фи билан Қирғизистонда бўлиб, қардош жумҳурият президенти Аскар ОКАЕВ билан
учрашди. Иккала қардош халқ раҳбарларининг суҳбатлари самимий ўтганлигини ушбу
тасвирдан ҳам билиб олиш мумкин.

(Кирг ТАГ)

Бу сонда:

Мирзо ТЎРСУНЗОДА:

Душан ФАЙЗИЙ:

Ашраф АХМЕДОВ:

Ҳисор тоғин ўнгирлари сайр-томошо
жойимиз,
Манзилимиз майдонимиз кўрку сеп,
чиройимиз.
Тоғ бағридан қайнаб чиқиб, қуйлаб оққан
булоқлар,
Юрагимиз оҳанги-ю, гул ҳаёт
киройимиз.

Энг аввало мамлакат (бу ўринда жумҳури-
ят) иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлма-
гунча, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан мустақил
бўлиши мумкин эмас.

Улуғбек атрофида тўпланган Самарканд
олимлари катта аҳамият берган энг муҳим
илмий йўналишлардан бири фалакиётшу-
нослик фани эди.

Зижд зиразонлик сирлар

Ашраф АХМЕДОВ,
тарих фанлари доктори, Ўзбекистон ФА
Шарқшунослик институтининг бўлим
мудир.

Улуғбек болалигида бувиси Сароймулхоним тарбиясида бўлган. Албатта меҳрибон бу аёл ўзининг сеvimли набирасига ўқув-ёзуви ургатгани, тарихий мавзудаги ҳикоя ва эртакларни сўйлаб бергани рост. 1405—1411 йилларда амир Шоҳ Малик ёш мирзонинг отабаги бўлган. Лекин у Улуғбекка асосан ҳарбий ва сиёсий тарбия берган, аммо Улуғбекдаги фалакиёт ва риёзиётга бўлган юксак иштиёқни бу шахслар уйғотмаганлиги аниқ.

Улуғбекнинг устозларидан бири мунажжим Мавлоно Аҳмад эканлигини тахмин қилиш мумкин, чунки у киши Темурнинг саройидаги энг йирик олимлардан бўлиб, сайёраларнинг келажак иккиюз йиллик тақвимлари жадвалини туза олган. Лекин Улуғбекнинг ўзи кейинчалик асосий асари бўлмиш «Зижидида фақат Қозизода Румийни «устозим» деб атайди. Ҳақиқатан ҳам Қозизода 1360 йилларда туғилган бўлиб, 20—25 ёшларида, яъни Улуғбек туғилмасиданоқ Темурнинг саройига ўтади. Натижада Улуғбек умрининг илк даврида Мавлоно Аҳмад ва Қозизода Румий каби фалакиётшунос ва риёзиётчилар таъсирида улғаяди. Шу сабабли унинг ҳаётида аниқ фанлар муҳим аҳамият касб этади.

Улуғбек йнгирма ёшларида ўз даврининг йирик олимларидан бўлиб шаклланади. У ҳоким бўлган пайтдаги оламшумул ўзгаришлар бутун ўрта аср маданияти тарихида бетакрор воқеа бўлиб қолди.

Улуғбек ихлосмандларидан Ғиёсиддин Жамшид Коший 1417 йили Самарқанддан Қошонга, отасига ёзган мактубида Улуғбекнинг фаолияти ва билимдонлигини қуйидагича таърифлайди: «Оллога ва унинг неъматларига шукроналар бўлсинким, етти иклининг фармонбардори, ислом подшоҳи (яъни Улуғбек — А. А.) донишманд кишидирлар. Мен бу нарсани одоб расми юзасидан айтаётганим йўқ. Ҳақиқат шунки, аввало у кишим Қуръони каримнинг аксарият қисmini ёддан биладилар. Тафсиллари ва муфассирларнинг ҳар бир оят ҳақидаги сўзларини ақлда саклайдилар ва ёддан биладилар, арабчада ғоят яхши ёзадилар. Шунингдек у кишим фикдан анча хабардорлар; мантиқ маъноларининг баёни ва усулларидан ҳам хабардорлар.

У кишим риёзиёт (математика) фанининг барча тармоқларини мукаммал эгаллаган ва шундай жиддий маҳорат кўрсатганларки, кунлардан бир кун отда келатиб, 818 йил ражаб ойининг ўнинчи ва ўнбешинчи кунлари орасидаги (мелоди) 1415 йил 15—20 сентябр) душанба кунини йил мавсумининг қайси кунига муносиб келишини аниқлашни айтадилар. Шунга кўра отда келатиб, ҳаёлий ҳисоб билан

Қуёшнинг тақими ўша кунини бир даража ва икки дақиқа эканлигини топтилар. Кейин отдан тушган ҳисоб тўғрилигини бу бандан бечорадан (Кошийдан — А. А.) сўраб аниқлаб олдилар...»

Ҳақиқатан ҳам, ҳаёлий ҳисобда кўп миқдорларни ёдда тутмоқ ва бошқа миқдорларни буларга асосланиб топмоқ керак. Лекин инсоннинг ёдлаш қуввати заифдир ва у даража ва дақиқаларни у қадар аниқ топа олмайди. Инсон бино бўлганидан бери шу кунгача ҳали ҳеч кимса бу қадар аниқ ҳисоблай олмаган эди.

Улуғбекнинг шахсан ўзи илмга қизиққанлиги ва мамлакатнинг равнақини кўзлаганлиги туфайли янги усулдаги билим юрти — мактаб ва мадрасалар барпо қилиш қарорига келади. Бу жуда узоқни кўзлаб қилинган қарор бўлиб, бу билан Улуғбек Мовароуннахрни бутун мусулмон мамлакатларининг илмий марказига айлантирмоқчи эканлигидан далolat берарди. Ҳақиқатан ҳам, у деярли бир вақтнинг ўзида Самарқанд, Бухоро ва Ғиждувонда учта мадраса барпо этади.

Самарқанддаги мадраса қурилиши 1417 йили бошланиб, уч йилда қурилиб битирилади. Тез орада Улуғбек мадрасага мударрис ва олимларни тўплай бошлайди ва шу тариқа унинг Самарқанддаги фалакиётшунослик мактаби шаклланади. Бу мактабнинг асосий мударрислари илмий ишларига қулай шароит ва паноҳ излаб Темур давридаёқ Самарқандга келган Тафтазоний, Мавлоно Аҳмад ва Қозизода Румий каби олимлар эди. Қозизоданинг маслаҳати билан Улуғбек отасининг мулки Хуросоннинг Қошон шаҳридан Ғиёсиддин Жамшид Кошийни чақиртиради. Самарқандга Мовароуннахрнинг турли шаҳарларидан ва Хуросондан тўпланган олимларнинг сони 1417 йилга келиб 100 дан ортиб кетади. Улар орасида адиблар, муаррихлар, ҳаттотлар, рассомлар, меъморлар бор эди. Лекин юлдузшунослик ва риёзиёт соҳасидаги олимлар шарофироқ ва обрўироқ эди. Улар орасида Қозизода билан Коший энг салобатли ва нуфузли эдилар.

1420 йили Самарқанд мадрасасининг тантали очилиши бўлади. Восифийнинг ёзишича, биринчи мударрис этиб Мавлоно Муҳаммад Хаёфий тайинланади.

Улуғбек барпо этган Самарқанд мадрасаси ва илмий тўғараги Шарқ маданияти ва фани тарихида ниҳоят улкан аҳамият касб этди, мамлакат равнақига катта таъсир кўрсатди. Бу ерда кўплаб буюк сиймолар шаклланди. Жумладан Хуросоннинг Жом шаҳрида 1414 йили туғилган бўлажак улкан шоир Жомий Улуғбекнинг Самарқанд мадрасасида тахсил кўрди. У бу ерда Қозизода, Улуғбек ва Али Қушичи каби улкан олимларнинг маърузаларини эшитди ва уларнинг тарбиясида бўлди.

Улуғбек атрофида тўпланган Самарқанд олимлари катта аҳамият берган энг муҳим илмий йўналишлардан бири фалакиётшунослик фани эди. Шунинг ҳам айтиш керакки, мусулмон мамлакатларида ва умуман ислом маданиятида аниқ фанлар, айниқса, фалакиётшунослик ва риёзиёт муҳим ўрин тутарди. Чунки мусулмон киши қаерда бўлишидан қатъи назар эрта тонгдан оқшомга қадар унинг учун беш вақт намоз фарздир. Намоз юзини қиблага — Маккадаги Каъба йўналишига қараб ўқилади. Намознинг вақтлари эса ҳар бир жуғрофик кенгликда ҳам Қуёшнинг ердан баландлигига қараб белгиланади. Ундан ташқари исломда қабул қилинган ҳижрий йил ҳисоби 354 кунни ташкил қилувчи 12 қамарий ойдан иборат бўлиб, янги ой — қишлоқ масжид минорасидан ёки расадхона тепасидан кўз билан кўриб аниқланган. Шунинг учун мусулмон кишининг ҳаёти фалакиётшунослик, риёзиёт, жуғрофия, ҳунармандчилик ва меъморчиликка алоқадор кўйидаги масалаларни ҳал қилиш билан боғлиқ бўлган:

1. Жойнинг жуғрофик йўналишларини аниқлаш.
2. Маҳаллий меридиан билан қибла йўналишини кўрсатувчи катта доира орасидаги бурчакни аниқлаш.
3. Жуғрофик йўналишларни ҳисоблаш учун аниқ риёзий (тригонометрик) ҳисоблаш қондалари ва усулларини билиш.
4. Жуғрофик йўналиш асосида Қуёш баландлигини аниқлаш қондаларини билиш.
5. Қуёш, Ой, сайёралар ва бошқа ёриткичларнинг кеча-кундузининг исталган вақтидаги ҳолатларини аниқлайдиган фазовий қатламларнинг аниқ қондаларини билиш.
6. Турли шаҳарлар орасидаги масофаларни аниқлаш учун геодезик ўлчашларни бажариш.
7. Турли вақт ўлчаш асбобларини ясаш.
8. Ернинг маъмур қисми ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш учун хариталар тузиш.
9. Хариталар тузиш учун риёзиётга тааллуқли кўриниш ҳолатларини билиш.
10. Фалакиётшунослик, жуғрофия ва геодезияга тааллуқли ҳисобларни бажариш учун юксак аниқликдаги риёзий ҳисоблаш усулларини билиш.
11. Ёриткичларни кузатиш об-ҳаво билан боғлиқ бўлганлиги учун метеорология ва геофизикадан маълумотга эга бўлиш.
12. Масжид, мадраса ва расадхоналар барпо этиш учун меъморчилик санъати ва анъаналаридан хабардор бўлиш.

Юқорида кўрсатилган ва бу рўйхатга кирмаган бошқа кўплаб масалалар шунчалик чамбарчас боғланиб кетганки, уларни ҳал қилиш учун олим ва ҳунармандларнинг катта жамоа ва гуруҳлари керак эди. Ана шунинг учун Улуғбек ўз атрофида турли илм ва ҳунарларнинг намояндаларини тўпланган.

Келтирилган масалалар рўйхатидан кўриниб турибдики, уларнинг кўпи фалакиётшуносликка алоқадор. Исролдоги энг аввалги юлдузлар ҳақидаги асарлар, «Зижи» деб аталиб, улар асосан жадваллардан иборат бўлган. Улуғбекдан аввал ёзилган энг мукаммал зижлар Берунийнинг «Қонуни Масъудий» ва Насириддин Тусийнинг 1256 йили ёзиб, Хулашхонга тақдим этган «Зижи Элхоний» асари эди. XV аср бошларида ёзилиб, Шоҳрухга аталган Жамшид Кошийнинг «Зижи Хоқоний» асари асосан хитой ва мўғул анъаналарига асосланган бўлиб, ислом мамлакатлари учун деярли аҳамиятга эга эмас ва илмий жиҳатдан ҳам айтгучи эмас эди. Мовароуннаҳрда эса мўғул истилосидан кейин бирорта зиж ёзилмаган эди. Ана шу сабабларга кўра Улуғбек энг аввало юлдузлар ҳақидаги илмий кўлга кўйишга интилади. Бунинг учун расадхона барпо этиш керак эди. Бу ҳақда Абутоҳирхўжа бундай хабар қилади: «Мадрасага асос солинганидан тўрт йил кейин мирзо Улуғбек Қозизода Румий, Мавлоно Гибсиддин Жамшид ва Мавлоно Муиниддин Кошийлар билан маслаҳатлашиб, Кўҳак тепалигига Оби Раҳмат ариғининг бўйида расадхона биносини қурдиради. Унинг атрофида эса баланд ҳўжралар барпо этади».

Расадхона қурилиши 1420 йилдан 1429 йилгача давом этади. Расадхона битиши билан фалакиёт кутушлари бошланиб кетади. Расадхона билан мадрасанинг бирлигида фаолияти Улуғбек илмий мактабда юлдуз илми ва риёзиётни ўрта асрлар даврида энг юқори поғонага кўтарди.

Давлат ишлари билан боғлиқ бўлган юриш-кўчишлар, расадхонадаги кузатишлар ва мадрасадаги дарслар, илмий ишларга умумий раҳбарлик қилиш ҳам Улуғбекнинг кўп вақтини оларди. Шунинг учун бўлса керак, унинг қаламига мансуб бўлган илмий асарлар сон жиҳатидан кўп эмас — улар тўртта.

Улуғбек меросининг энг асосийси, маълум ва машҳур унинг «Зижи» бўлиб, бу асар «Зижи Улуғбек», «Зижи жадида Гургоний» деб ҳам аталади. «Зижи»дан ташқари унинг қаламига мансуб риёзиёт асари — «Бир даража синусини аниқлаш ҳақида рисола», юлдузларга бағишланган «Рисолайи Улуғбек» (ягона нусхаси Ҳиндистонда Алигарх университети кутубхонасида сақланади) ва тарихга доир «Тарихи арбаъ улус» асаридир.

Улуғбек «Зижи» ўз таркибига кўра VII—IX асрларда бошланган юлдузшунослик анъанасининг давом эттирса-да илмий поғонаси уларга нисбатан бекиёс банд.

Бу асар муқаддима ва тўрт мақоладан иборат. Муқаддиманинг бошида Қўрғондан юлдузлар ва сайёраларга тааллуқли оятлар келтирилади. Улуғбек бу билан юлдузларни кузатиш зарурлигини ғоявий асосламоқчи бўлади. Муқаддиманинг кейинги қисмида Улуғбек ушбу сўзларни битган:

«Сўнг, парвардигор бандаларининг фақир ҳақлари, улардан Аллоҳга энг интилувчиси Улуғбек ибни Шоҳрух ибни Темур Гургон бундай дейди... Бу сўзлардан кўринадики, «Зижининг муаллифи Улуғбекнинг ўзи бўлган. Бироқ бу ишда унга ёрдам берганларни Улуғбек қуйидаги сўзлар билан одилона тақдирлайди:

«Ишининг бошланиши олимлар алломаси, камолат ва ҳикмат байроғини ўрнатган, таҳлил ва таҳқиқ маслагига бўлган Қозизода Румий деб шуҳрат қозонмиш жаноби ҳазрат Мавлоно Салоҳ ал-милла вад-дин Мусонинг унга раҳмат ва гафронлар бўлсин ва ҳазрат Мавлоно Аъзам, оламдаги ҳукмасарнинг ифтихори, қадимги билимларда мукаммал, мушкулотларини ҳал этувчи Мавлоно Гибс ал-милла вад-дин Жамшид Аллоҳ таоло унинг қабрини салқин қилсун, иккисининг қўллаши ва ёрдамида бўлди...»

Аҳвол бошида ҳазрат Мавлоно марҳум Гибсиддин Жамшид: «Ажибу доъи Аллоҳ» чақирғини эшитиб, тоат билан ижобат этди ва бу жаҳон дорулғуруридан у жаҳон дорулсурурига риҳлат этди. Иш асосида, ҳали бу муҳим асар бажарилиб тугатилмасидан, ҳазрат устоз Қозизода, Аллоҳ таоло уни раҳмат қилсин, парвардигор раҳматига пайваста бўлди.

Бироқ фарзанди аржуманд Али ибни Мурҳаммад Қуши болалик йилларидан фанлар

соҳасида илғорлаб боради ва унинг тармоқлари билан машғул. Умид ва ишонч қомилки, унинг шуҳрати иншо Аллоҳ, яқин замон ва тез онларда жаҳон атрофлари ва мамлакатларга тарқалади. Ва бу муҳим китоб тамомила ёзилиб бўлди. Юлдузларнинг сифатларидан кузатилган барча нарсалар имтиҳон қилиниб, бу китобга киритилиб собит этилди».

Бу келтирилган катта парчадан кўринадики, Қозизода Улуғбекнинг устози бўлган ва «Зижининг анча қисми унинг иштирокида ёзилган. Бундан яна шу нарса кўринадики, Улуғбек Самарқанддаги яна бир ирриқ олим Жамшид Кошийнинг устоз демайдди, балки унинг ёши Румийдан катта бўлгани учун Мавлоноий Аъзам дейиш билан чекланади. Ҳақиқатан ҳам, у киши Самарқандга 1416 йили, яъни Улуғбек 22 яшар навқирон йигит ва олим сифатида етишиб бўлган паллада келади. Бу даврда у Улуғбекка фақат айрим умумий масалаларда тажрибалироқ маслаҳатчи бўлиши мумкин эди. Ундан ташқари Коший «Зижи»нинг ёзилишида жуда кам иштирок этади, чунки у «аҳволнинг бошида», яъни расадхонадаги кузатишлар бошланиши биланок вафот этади. Бироқ фан тарихидан шу нарса маълумки, Коший «Зижининг назарий қисмини араб тилига таржима этган ва ҳозир бу таржиманинг нусхалари мавжуд. Демак, бундан кўринадики, Улуғбек аввал «Зижининг назарий қисмини ёзган, сўнг жадвалли қисми узок кузатишлар натижасида тузилган. Коший эса назарий қисм ёзилиши билан уни арабчага ағдарган ва жадваллар устида ишлар бошланиши билан ўлган.

Яна бир диққатга сазовор нарсаси, бу Улуғбек Али Қушчининг «фарзанди аржуманд» дейишидир. Аслида Али Қушчи унинг фарзанди эмас эди. Лекин у Улуғбекнинг шогирди бўлиб, илм соҳасида устозига Абдуллатиф ва Абдулвазирлардан, яъни ўз фарзандларидан ҳам содиқ ва вафодор эди. Шунинг учун ҳам Улуғбек унга ўз ўлигидек қарар эди ва унинг ёрдами билан «Зижини» охирига етказди.

Шу ерда «Зижининг форс тилида ёзилиши хусусида тўхталиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Бу борада, Улуғбек ўзи чигатоий турки бўлатириб нега шох асарини ўз она тилида ёки арабчада ёзмаган, деган саволга ҳам жавоб беришга тўғри келади. Маълумки, ислом мамлакатларида ўрта асрларда биринчи халқаро ва илмий тил бўлиб араб тили хизмат қиларди. Бу тил бир неча аср давомида назм ва насрда ҳам аслида араб бўлмаган халқлар учун ҳам асосий тил вазифасини бажарди. Бироқ Сомонийлар (819—1001 йиллар) даврида форс тили адабий тил сифатида шаклланиганидан сўнг шароит бироз ўзгарди. Х асрдан бошлаб баъдий адабиётда бу тил араб тили билан деярли тенглашиб олди. Лекин бу даврда форс тили илмий адабиёт учун ҳали мос келмас эди. Шунинг учун бўлса керак, Беруний ўзининг XI аср ўрталарида ёзган «Сайдана» китобида форс тилини «фақат тундаги хусларона ҳикоялар айтиш учун ярайдиган» ва илмий асар ёзишга ярамайдиган тил деб таърифлайди. Кейинги даврларда тарих саҳнасида туркий халқлар муҳим аҳамият касб этиши билан ғазнавийлар, салжукийлар ва Темурийлар каби туркий сулолалар бошқарган салтанатларда форс тилининг макъеи янада ортади. Чунки бу салтанатларда девон ишларида ва расмий ёзишларда асосан форс тили қўлланилади. Ундан ташқари мўғул истилоси натижасида араб халқлиги тугатилиб, Миср, Ироқ ва Сурия каби энг ирриқ араб мамлакатлари ҳам турк ҳокимлари томонидан идора қилинарди ва натижада арабларнинг ҳам, араб тилининг ҳам нуфузи пасайиб кетади. Умар Хайём, Насриддин Тусий ва Қутбиддин Шерозий каби XII—XIII асрнинг буюк олимлари асарларида форс тили илмий тилга айланиб, Улуғбек даврига келиб у асосий илмий тил бўлиб қолган эди. Ана шунинг учун ҳам у ўз асарини форс тилида ёзганига ажабланмаслик керак.

Энди «Зижини» нега туркийда ёзилмаганига келсак, XV аср бошларида адабий туркий тиллар асосан учта эди: булар усмонли, чигатоий ва уйғур туркий тиллар бўлиб, улар ўзаро тарқок ва бирортаси ҳам ҳали юлдузлар ҳақида ёки риёзиёт илмидан ёзишга мослашмаган эди.

Энди «Зижи»нинг мазмуни ҳақида тўхтайлик. Асарнинг биринчи мақоласи (ёки китоби) етти бобдан иборат бўлиб, у эрлар ва тақвим масалаларига бағишланган. Бу бобларда исломда қўлланиладиган асосий эра — ҳижрий эраси, сўрний-юноний эраси, «жалолӣ» эраси, хитой ва уйғур эраси, форсий-қадимий эраси ва бу эрларда келтирилган саналарни биридан бирига мослаштириб кўчириш ҳамда бу эрлардаги машҳур кунлар ҳақида баҳс юритилади. Бундан ташқари ушбу мақолада туркий мучал йиллари ҳақида ҳам муфассал маълумотлар берилган.

Иккинчи мақола 22 бобдан иборат. У асосан риёзиёт ва фазовий қатлам масалаларига бағишланган бўлиб, иккинчи ва учинчи бобларда ўрта асрлар учун энг аниқ бўлган синуслар ва тангенслар жадваллари келтирилади. Мақоланинг тўртинчи бобида Улуғбек эклиптиканинг (фалакул бурж) осмон экваторига (муъад-далун нахор) оғиш бурчагининг миқдорини келтиради. Бу ҳақда у бундай дейди: «Бизнинг кузатишимизча, энг катта оғиш (яъни эклиптиканинг осмон экваторига оғиши) бурчагини йигирма уч даража ўттиз дақиқа ўн етти сония топдик». Улуғбек топган бу миқдор ўрта асрлар даври учун анча аниқ эди. Шунинг ҳам айтиш керакки, бу бурчакнинг миқдори барча давр астрономлари учун катта аҳамиятга эга эди, чунки ёриткичлар ва яшаш жойларининг аниқ нуқталарини топиш шу бурчак миқдорига боғлиқ эди.

«Зижининг учинчи мақоласи ўн уч бобдан иборат бўлиб, фақат астрономия масалаларига бағишланган. Бунда Қўёш, Ой ва беш сайёранинг ҳаракатлари ҳақида баҳс юритилади. Асарда келтирилган жадвалларнинг аксарияти шу мақолага тааллуқлидир. Бу жадваллар орасида энг аҳамиятлиси 13-бобида келтирилган ва «Тўғрун юлдузларнинг узунлама ва кенлама бўйича ҳолатларини аниқлаш» деб номланган юлдузлар жадвалидир. Улуғбек «Зижининг бошқа зижлардан фарқини кўрсатиш учун шу ерда мазкур жадвал бошидаги унинг сўзларини келтирмаиз. У айтиди:

«Птолемейча бўлган фалакиётшунослар бир минг йигирма икки юлдузнинг ҳолатини аниқладилар. Птолемей эса уларга олтинта катталик бўйича тартиб бериб, ўз «Алмажистий»-сида келтирди. Уларнинг энг каттаси — биринчи катталикда, энг кичиги эса олтинчи катталикдадир. Хар бир катталикни у уч қисмга ажратди. Уларни бир-биридан фарқ қилиш учун қирқ саккиз юлдуз туркумига жойлаштирди. Уларнинг йигирма биттаси фалакул бурждан (еклиптика) шимолда, ўн иккитаси фалакул буржда ва ўн бештаси фалакул бурждан жанубда жойлашади. Бу юлдузлардан айримлари шу юлдуз туркумларининг ўзиди, айримлари эса туркумдан ташқарида жойлашади. Бу кейингиларни юлдуз туркумларининг ташқи юлдузлари деб ҳисобланади.

Абдурахмон Сўфий тўғрун юлдузларини аниқлаш тўғрисида махсус китоб ёзган, барча олимлар унга мурожаат қиладилар ва уни қабул этадилар.

Биз эса юлдузларнинг осмон курасидаги ҳолатини кузатишимизга қадар улар ҳақида Абдурахмоннинг китобидаги асослардан келдик. Бироқ ўзимиз кузатганимиздан кейин баъзи юлдузларнинг ҳолати унинг китобидаги махсус келмаслигини кўрдик. Аллоҳ бизнинг кузатишларимизга таовун берганидан сўнг бу юлдузлар ва бошқа юлдузларнинг ҳолатлари Абдурахмон Сўфий айтганига зид эканлигининг шохиди бўлди. Биз бу юлдузларни ўз кузатишимизга мос келган ҳолда курага жойлаштирганимизда эса кузатганимизда ҳеч зид келмаганини маълум бўлди. Бунга инонамиз. Биз барча юлдуз туркумларидagi юлдузларни кузатдик. Лекин бундан йигирма етти юлдуз мустасно, чунки уларнинг жанубий масофала-

рининг катталгилли туфайли улар Самарқандда кўринмасди. Бу Самарқандда кўринмайдиган юлдузлардан еттисиси Мижмара («Қурбонгоҳ») юлдуз туркумидан, саккизтаси Сафина («Кема») туркумидан — булар 36-юлдуздан 41-гача ва 44, 45-юлдузлар; ўн биттаси Кентаврус («Кентавр») туркумидан — булар 27-дан охиригача ва яна битта Сабъ («Хайвон») юлдуз туркумидан — бу 10-юлдуз.

Шу йигирма етти юлдузи биз китобимизга Абдурахмон Сўфий санаси билан келтирамыз. Қолган саккиз юлдуз ҳақида Абдурахмон Сўфий ўз китобида уларни Птолемей кўрган ерда ҳеч қандай юлдуз топмаганини айтган. Биз ҳам ҳар қанча ҳаракат қилсакда ўша жойларда ҳеч қандай юлдузни топмадик. Шунинг учун биз ҳам у саккиз юлдузни бу китобимизда келтирмаймиз. Бу юлдузлар Мумсин алаинна («Жиллов ушловчи»)нинг 14-Субънинг 11-юлдузи ва Хутдан ташқарида Жанубдаги олти юлдуздир».

Келтирилган парчадан кўринадики, Улуғбекнинг юлдузлар жадалли ўрта асрлар давридаги энг нодир ва мукамал жадал бўлган. Бу парча Улуғбек расадхонада юлдузлар глобуси ясалган деган хулосага ҳам олиб келади.

«Зиж»нинг охириги — тўртинчи мақоласи факат икки бобдан иборат ва у асосан илми нужумга бағишланган.

Улуғбек «Зиж» ўрта асрлардаги энг мукамал асар бўлиб, тезда замондошларининг диққатини ўзига жалб этди. Энг аввал бу асар Самарқандда Улуғбек атрофида тўплаган олимлар ижодида катта таъсир кўрсатди. «Зиж»да ҳеч қандай назарий дастурлар баён этилмади ва теоремалар исботланмади, балки назарий мавқеадаги жумлалар қоида тарзида баён қилинади. Шунингдек, муҳим аҳамиятга эга бўлган миқдорлар ва параметрлар «биз шундай топдик» деган ибора билан ҳисобсиз ва исботсиз келтирилади. «Зиж»ни ўрганиш шуни кўрсатадики, у факат амалий қўлланишга мўлжалланган бўлиб, назарий масалаларни баён этишни Улуғбек олдиға мақсад қилиб қўймаган. Шунинг учун бўлса керак, «Зиж»ни биринчи бўлиб Самарқанд олимлари, хусусан

Али Қушчи шарҳлайди. Ундан кейинги шарҳларни Мирим Чалобий ва Ҳусайн Биржандийлар ёзади.

1449 йили Улуғбекнинг фожиали ҳалокатидан сўнг Самарқанд олимлари аста-секин Яқин ва Урта Шарқ мамлакатлари бўйлаб тарқалиб кетадилар. Улар ўзлари борган ерларга Самарқанд олимларининг ютуқларини ва «Зиж»нинг нусхаларини ҳам етказадилар. Жумладан Али Қушчи 1473 йили Истамбулга бориб, у ерда расадхона куради. Шу тарика Улуғбек «Зиж» Туркияда тарқалади ва Туркия орқали Оврупо мамлакатларига ҳам етиб боради.

Ҳозирги кундаги маълумотларга кўра, «Зиж»нинг 120 га яқин форсий нусхаси ва 15 дан ортиқ арабий нусхаси мавжуд. Урта асрларда ёзилган ҳеч бир астрономик ёки риёзий асар бунчалик оммалашмаган. «Зиж» мусулмон мамлакатларининг деярли барчасида ўрганилган. Уни шарҳлаган олимлардан қуйидагиларнинг номларини эслатиш мумкин: Шамсиддин Муҳаммад ибни Абул Фатҳ ас-Сўфий ал-Мисрий (ваф. тахм. 1495), Мирим Чалобий (ваф. 1525), Ҳусайн Биржандий (ваф. 1525), Гийосиддин Шерозий (ваф. 1542).

Улуғбек «Зиж» айнакча Ҳиндистон олимларига кучли таъсир кўрсатди. Самарқанд олимларининг илмий аъёналарини Ҳиндистонга Бобурнинг ўзи етказган деган маълумот бор. Бобурнинг ворислари ўтмишдаги шоҳларга ўхшаб атрофига олимларни тўплайдилар ва уларнинг илмий изланишларига шароит яратадилар. Ҳинд олимлари кўп тарафдан Самарқанд олимларига тақдир қиладилар. Масалан, Шоҳ Жаҳон Аввал замонда Лаҳор ва Деҳлида ишлаган Фаридиддин Масъуд ад-Деҳлавий (ваф. 1629) «Зиж» Шоҳ Жаҳоний» номли асар ёзади: ундаги мақола ва бобларнинг сони худди Улуғбек «Зиж»дагидек ва жадалларнинг ҳам кўп қисми Улуғбекдан олинган. Йирик ҳинд олими Совий Жай Синх (1686—1743) ҳам ўзининг «Зиж» Муҳаммадшоҳий» номли асарини Улуғбек «Зиж»нинг кучли таъсирини ёзган.

«Зиж»нинг Фарбий Оврупо фанига ҳам таъ-

сири катта бўлди. Умуман олганда Фарбий Оврупо Темур ва унинг фарзандларини, айнакча Улуғбекни XV асрданоқ биларди. Али Қушчининг Истамбулдаги фаолияти туфайли Улуғбекнинг олимлиги ҳақидаги хабар ҳам Оврупога тарқалади.

1638 йили Истамбулга инглиз олими ва шарқшунос, Оксфорд университетининг профессори Жўн Гривс (1602—1652) келади. Қайтишида у ўзи билан Улуғбек «Зиж»нинг бир нусхасини Англияга олиб кетади. 1648 йили аввал «Зиж»даги 98 юлдузнинг жадаллини чоп этади. Уша йилнинг ўзида Гривс «Зиж»даги жуғрофик жадаллини ҳам нашр этади. 1650 йили эса у «Зиж» биринчи мақоласининг лотинча таржимасини нашр этади. Гривс 1652 йили мазкур охириги икки ишни қайта нашр этади.

Яна бир инглиз олими ва шарқшунос Тўмас Хайд (1636—1703) «Зиж»даги турғун юлдузлар жадаллини 1665 йили форсча ва лотинчада нашр этади. Шуниси диққатга сазоворки, Хайд Гривснинг ишларидан бутунлай беҳабар эди. Демак, «Зиж»нинг нусхалари қандайдир йўллар билан унга ҳам етиб келган.

Хайднинг нашридан 15 йил кейин поляк олими Ян Гевелий (1611—1687) Данияда «Зиж»нинг айрим жадалларини нашр этади. Бундан кейин XVIII асрда қатор Оврупо олимлари айрим қисмларини нашр этган бўлсалар, франсуз шарқшуноси Л. А. Седийо (1808—1876) тўрталла мақолалари олдидаги сўз бошлари ва муқаддимасининг франсузча таржимасини 1847—1853 йилларда нашр этади. Ниҳоят XX аср бошларида американик олим Э. Б. Нобл «Зиж»нинг Англия кутубхоналарида сақланган йигирма саккиз қўлёзмаси асосида юлдузлар жадаллинини инглизча таржимасини нашр этади. (Вашингтон, 1917).

Шундай бўлишига қарамай, Улуғбек «Зиж» умуман олганда тўлиқ равишда ўрганилмаган ва бирор замонавий тилга тўла таржима этилмаган. Ҳозирги кунда Улуғбекнинг 1991 йили нишонланадиган 600 йиллик мавлуди муносабати билан қамна томонидан унинг шоҳ асарининг тўлиқ русча таржимасини мукамал изоҳлар билан нашрга тайёрланапти.

Янги шеърлар

Янги шеърлар

Янги шеърлар

Алп тегин набирасининг ноласи

Не янглиғ булбули зорман, чамансизман
бахорим йўқ,
Ватанда бир Ватан қайда, диёримда
диёрим йўқ,
Элимда на элим бордир кўриб кўрмасга
олгайлар
Мазаммат айлағай ёғий ёнимда дўсту
ёрим йўқ,
Ана майдон, савашларга кирай десамки,
ёлғизман,
Ночорман — ёв олиб қўйган белимда
зулфиқорим йўқ,
Қани мардлар, виқорсиздир барслари
бўлмаса тор ҳам,
Тиёншон тоғидек чўқсам, ажабланманг
виқорим йўқ,
Элимни беклари сотди беш кунлик айшу
мансабга,
Дилимда қайнаган ўчни сотай дерман
виқорим йўқ,
Юрай десам юрولмайман, оёғим тузга
ботгайдир,
Тузига туз тикай десамки, қиморда
барорим йўқ,
Ўлар бўлсам шамоллар тупроғимни
қайға элтгайдур,
Аму, Сир ўртасини ахтариб кўрдим
мозорим йўқ,
Худонинг қарғиши урган заминда бир
чечак унса,
Ўшал менман, Амирдурман, сочилмасман —
ифорим йўқ.

Қарамайман

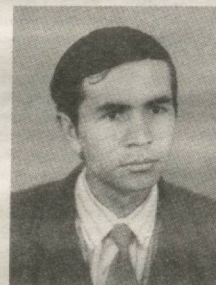
Қарамаса менга, мен ҳам қарамайман,
Шунчаки кўз ташлашгайм, «ярамайман».
Қабоғидан қорлар ёғса ёғаверсин,
«Еришарми чехраси?» деб сўрамайман.

Тундан қора, қуюқ бўлсин кокиллари,
Сунбулдан-да суюқ бўлсин кокиллари.
Хўрқакликда қийик бўлсин кокиллари
Сийпалаш на, нигоҳим-ла тарамайман.

Ўғаларга қилаверсин нозларини,
Сўйлайверсин елларга дил розларини.
Қўймаса-да кўнгил найи бўзларини
Сув сепаман ўтга, ўтин қаламайман.

Парвойим йўқ, алинмайман қизгинага,
Йўл қўйди бир оғиз совуқ сўзгинага.
Қиприк адл, намланади кўз нимага,
Садақаси керакмас, лутф тиламайман.

Ўлсам ўлай майли қуйиб фироғида,
Кўрмадим бир умидбахш чўғ қароғида.
Қолсам қолай абад армонлар роҳида
Хаёлининг кўчасига йўламайман,
Қарамаса менга, мен ҳам қарамайман...

Амир ХУДОЙБЕРДИ

Ногоҳ чумолини босиб олдим,
Тўхтадим.
Эшитдим, аниқ эшитдим
Унинг ўлаётиб қичқирганини.
Бу қичқирик шундай даҳшатли эдики,
Қулоқ пардаларим тешилаёди.
Қўрқувдан кўзларим катта очилиб
Атрофга аланглаб қарадим, биров
Билмадим дея қотиллигимни.
Ва бирдан енгил тин олдим,
Хайрият!
Ҳеч қимса сезмабди.
Сукунат. Жимлик.
Ҳамма ўзи билан ўзи овера.
Дунёнинг бепарво оёқларида
Етибди бечора...

Ҳисор тоғлари

Қўрганмисан Ҳисор тоғин тизмалар манзарасин,
Осмонўпар чўққиларин, нуқра, соф шаршарасин,
Қоялардан тикка учган сой, ирмоқли дарасин,
Қўрганмисан Ҳисор тоғин учкур оҳу баррасин.

Бу тизмалар ўхшамайди бошқа тоғларга асло,
Бу тоғларнинг бор ўзгача завқ-шукуҳи доимо.
Бунда тоғлар саф бўлишиб бир-бирига қўйган бош,
Бири пасту бири баланд, барида кўрку ҳимо.

Ҳисор тоғин ҳар ўнгири чашмаларнинг конидир,
Балиқларин овламоқлик сайёдлар армонидир,
Туя каби бўйини чўзиб бунда сузар булутлар,
Жилғалардан сув ичар ул, гул-кўкатлар жонидир.

Ҳисор тоғин ўнгирилари сайр — томоша жойимиз,
Манзилимиз, майдонимиз, кўрку сеп, чиройимиз.
Тоғ бағридан қайнаб чиқиб, қуйлаб оққан булоқлар
Юрагимиз оҳанги-ю, гул ҳаёт кироимиз.

Баланд тоғлар кўк бағрига бошларин кўтаришган,
Оёқларин азиз она ер бағрига қўйишган,
Мисли зафар байроғидек, ҳаёт машъалисимон,
Тонги қуёш баркашини қўлларида тутишган.

Агар ерга оёқ қўйсанг, руҳинг бўлар мулойим,
Унинг дилкаш нафасидан яйрар жону жаҳоним.
Ғунчаларга қўнган шабнам қатралари ҳаёдан,
Пайдо бўлган юзимдаги олмос теру маржоним.

Ҳисор тоғи олтин, кумуш, сурма, симоб конидир,
Ташналарга кеча-кундуз суви роҳат жонидир.
Май пиридек шаршаралар шаффоф сувин шопириб,
Қўлларида юрти тутган ҳузурбахш май жоидир.

Мен бу тоғлар этагида, тош бағрида туғилдим,
Унинг аза, кўз ёши ва шодлик гувоҳи бўлдим.
Мен улғайиб чиққанимда юртим тоғин устига,
Элга ҳофиз, йўлда эса қуёш ҳамроҳи бўлдим.

Васфий таржимаси

Назармат таржимаси

Келтирибсан бўйла мижгонингда йўлнинг гардини,
Кўзаларингда бетиним ул кечаларнинг дардини.
Гўё йўл асносида ташлаб ҳазилни бир томон,
Касб этибдирсан хомушликни, азизим, бегумон.

Иўлда оғуш очмадим сенга ул боди сабо,
Марҳамат, деб қилмадим ё бирор эшик садо.
Ҳеч ишонмасман, сени меҳру вафо этса унут,
Сен наҳот меҳру вафонинг кўзидан бўлсанг хато.

Эрди йўлингда ҳамиша барча кўзалар интизор,
Ташрифингдан ушбу кўзалар айлар эрди ифтихор.
Сен қадам то қўймасанг деҳқоннинг эккан донаси
Ердан унмасди, етишган бўлса-да фасли баҳор.

Сен у ўтган кунларингни эй азизим, ёд эт,
Ул узок йўл гардини мижгонларингдан сен арит.
Ўнглаб олгин сен ўзингни, йўл ҳали олдиндадир,
Боқ нурафшон чўққиларга, ҳусни арзандадир.

Зокир ХУДОЙШУКУР

Армон тош

Қабоғим оғирдир, тошлар осилган,
Орзудан ясалган бу — армон тошдир.
Бу тошдан метин ҳам, тош ҳам эзилган,
Бошим қандай чидар, бу қандай бошдир?

Тошларнинг зарбидан ғоз юролмайман,
Гўёки ёш ниҳол бормоқда синиб.
Дўстларнинг юзига тик қаролмайман,
Бошинам айланиб, кўзларим тиниб.

Дунёда энг ёвуз тош экан бу тош,
Бошимда айланар тегирмон мисол.
Кўзимнинг ёши йўқ, келса бир кун ёш,
Тошларни оқишиб кетар эҳтимол!..

Севги чўққиси

Севги чўққисига интилдим шошиб,
Дуч келган йўлчи-ла кетаверибман,
Ҳамроҳим сўзига ишониб қолиб,
Мен ҳалокат сари етаверибман.

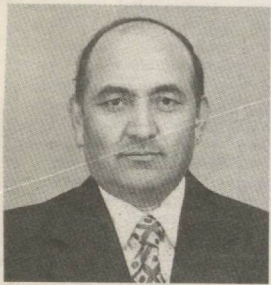
Нетай: айёр экан менинг ҳамроҳим,
Алдаб мени ўзи кетди-ку учиб,
Кўзларимда ёшим, юракда оҳим,
Севги чўққисига келдим кечикиб.

Алпомиш душманин айлади мағлуб,
Алпомиш зотидан эди-ку зотим.
Бойчибор ганимдан келди-ку ўзиб,
Нега сен ўзмадинг, ўзмадинг отим?..

Нетайин дунёнинг қийноғи экан,
Энди кераги йўқ сева — зиёнинг.
Ахир нима қилай, нима қилай ман?
Ўзгир кўп экан сирли дунёнинг.

Сурхондарё

Душан ФАЙЗИЙ

ССЖ Иттифоқи Олий кенгашининг шу йил 17 март куни ССЖ Иттифоқи бутун ҳудудда референдуми ўтказилди. Шу куни ССЖИ фуқаролари Совет Социалистик Ҷумҳуриятлари Иттифоқини тенг ҳуқуқли Ҷумҳуриятлар федерацияси сифатида сақлаб қолиш тўғрисидаги масала юзасидан ўз фикрларини билдирдилар. Иттифоқ шартномасининг имзоланиши тенг ҳуқуқли Ҷумҳуриятлардан ташкил топган мамлакатнинг келажагини белгилаб берди. Шу шартнома асосида Ҷумҳуриятимиз ҳам мустақиллик йўлига чиқиш тарадудидида турибди. Бу соҳада биринчи қадамлар қўйилмоқда. Ҷумҳуриятимизда яхшилик ва эзгулик сари бўлаётган ўзгаришлар, хайрли ишлардан меҳнаткашлар хабардор ва мамнундирлар.

Модомики, шу кунларда Ҷумҳуриятимизнинг ҳар томонлама мустақилликка эришиш учун қилаётган ҳаракати айни долзарб масала бўлиб турган экан, бу муаммо ҳеч биримизни бефарқ қолдирилмайдми.

Бу ҳусусда гап бошлашдан олдин шундай саволга дуч келамиз: «Ҷумҳуриятимиз мустақилликка эриша оладими?»

«Эриша бўлади», дегимиз келади. Лекин лоқайдлик, ўзибўларчилик, энг муҳими, чала ҳақиқатлар билан эмас. Бунинг учун интилиш, ҳаракат қилиш керак. Бу ҳаракат қонуний йўсинда, Ҷумҳурият Олий Кенгаши қурултой ва мажлисларида ноиблар муҳокамасидан ўтказилиб, демократик фикри ва қарори сифатида, ҳалқ номидан амалга оширилиши керак.

Шуни ҳам айтиш керакки, қарор қабул қилган билан уни амалга ошириш учун қатъий ҳаракат қилинмаса, кўзланган макссадга етиб бўлмайди. Масалан, ўзбек тилига давлат мақоми берилганига икки йилдан ошганига қарамай, лоқайдлигимиз оқибати ўлароқ, шу давр ичида кўзга кўринарли бирор амалий натижага эришилмади.

Ҷумҳуриятимиздаги қайси маҳкама ёки ташкилотга кирманг, идора ишлари ҳамон ўша эски тартибда — рус тилида олиб борилмоқда. Ҳали деярли барча раҳбарлар ҳам, хизматчилар ҳам пинагини бузмай бемалол ўтиришибди. Тил ҳусусидаги Қонун гуёки уларга алоқаси йўқдай. Бу нима — лоқайдликми, қўрқоқликми, манқуртликми?

Энди мақсадга қайтамиз. Биз айтмоқчи бўлган — биринчи қирра ҳусусида. Бу — Ҷумҳуриятнинг икки масаласидир.

Энг аввало мамлакат (бу ўринда Ҷумҳурият) иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлмагунча, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан мустақил бўлиши мумкин эмас. Бу деган сўз: Ҷумҳурият ўз ҳудудидаги ер ва сувга, ер ости ва ер усти бойликлари, тарихий, маданий, адабий-бадий, меъморчилик, қисқаси, жамийки моддий ва маънавий бойликларга ўзи ҳўжайин бўлгандагина — у чинакам мустақилдир. Ҳўш, Ҷумҳуриятимизнинг иқтисодий томондан мустақил бўлиши учун моддий ва маънавий асослари, яъни тағамини борми?

Бор!

Бизнинг истиқболимиз, пешонамизнинг нур-

ли томони шуки, суюкли Ўзбекистонимиз табиий жиҳатдан жаннатмакон бўлиши устига, у ҳамма жиҳатдан туганмас бойликка, адо бўлмас хазиналарга, тараққиётнинг ҳамма соҳалари учун зарур бўлган имкониятларга эгадир. Ўзбекистоннинг бошига табиатнинг буюк савоати ва парвардигорнинг марҳамати ёғилгандир.

Биргина мисол. Нурота мармар кони шу даражада беҳисоб хазинага эгаки, ҳисоб-китобларга қараганда, у баҳри уммондан эндиgina бир челақ сув олинмиш гўё! Демак, тағзамин бор. Гап шу тағзаминни ишга солиш, ақл ва идрок кучи билан уни мустақиллик йўлида хизмат қилдиришда.

Иқтисодий мустақиллик биздан нималарни талаб қилади?

Биринчи навбатда, ўз ҳаракатимизда чинакам демократияга, асл маънодаги ошкораликка таянмоқ лозим. Шу йўлда Ҷумҳурият раҳбарияти ва меҳнаткаш ҳалқ бир ёқадан бош чиқариши, ўзаро қўллаб-қувватлаш дасту-

лар аросатда қолиб, нима қилишини, кимга ишоншини билмай қолди, оқибатда ўлка иқтисодий ҳалокат ёқасига келиб қолди.

Фуқарода фаоллик, ишчанлик кайфияти, раҳбарларда эса донолик, ақл-идрок етишмас эди. Бу етмагандек турли иқтисодий-ижтимоий воқеалар замирида гўяки ўхшаш мунофиқ ва корчалонлар, марказий матбуот томонидан Ҷумҳурият, унинг фидокор ҳалқи бадном қилинди, унинг бошига тавқи-лаънат тошлари ёғилди, тузимизни ёб, дастурхонимизга тупуришди.

Ахир, Ҷумҳурият олдида турган улкан юмушлар, Ҷумбоқлар озмунчами? Орол фожиаси дейсизми! «Техник тараққиёт» деб бутун ўлканинг, гўзал табиатимизнинг заҳар билан булғанишини, пахта якжақоқимлигининг қусурларини, турли хасталиклар дастидан гўдакларнинг қирилиб кетётганини, жиноятчилик ва ёвузликларнинг авж олиб бораётганини, чайқовчиликми, ўғирликми, миллий можароларми, асабни титратувчи лоқайдликми, бепарво-

БОРМИСАН,

рига риоя қилиши керакдир. Шу билан бирга, ўзаро ҳамкорлик ва ишонч, ошкоралик асосида дадил ва қатъий ҳаракат қилиш лозимдир.

Бунда ҳалоллик ва имон алоҳида аҳамиятга эга бўлиши шартдир! Фуқаро раҳбарият етакчилигида ўз ҳаракатида жуда фаол, фидойи, билимдон ва уddaбурон бўлмоғи, ўз навбатида раҳбарият эса доно ва имонли, ростгўй ва узоқни кўрабладиган бўлиши лозим. Шу талаблар нуктаи назаридан кейинги йилларда Ҷумҳуриятда содир бўлган баъзи воқеаларга назар ташлаймиз.

Шароф Рашидов оламдан ўтди... у инсон ҳақида тарих ўз ҳўкмини чиқарар. Ҳар ҳолда Шароф Рашидов фаолиятидаги баъзи бир қусурларни инкор етмаган ҳолда, унинг Ҷумҳурият тараққиёти олдидаги хизматларидан кўз юмиб бўлмайди. Не десангиз ҳам, тарозининг Шароф Рашидов хизматлари қўйилган палласи оғирроқдир. Очиғини айтиш керакки, Ҷумҳуриятнинг Шароф Рашидовдан кейинги раҳбарияти кадрлар масаласида бир қатор хатоликларга йўл қўйди. Аввало, уларнинг лоқайдлиги ва баъзан шахсий иштироки билан бир талай раҳбарий кадрлар қатагон қилинди, ўринсиз жабранди, уларнинг бир қисми қамоқхоналарда нобуд бўлиб кетдилар.

Биз бир ёқдан қўллаб гуноҳсиз кадрларимизни қамоқхоналарга тикдик, иккинчи ёқдан сўрамай-нетмай шимолӣ ўлкалардан «яхши» кадрларни қақирдик. Энг даҳшатли томони шуки, келганларнинг кўплари, балки деярли барчаси ҳам Ҷумҳуриятимизни билмас, бизнинг деҳқончиликдан, шаронтдан беҳабар бўлгани ҳолда, на урф-одатни, на тилини, на маданиятини, на турмуш тарзини билар эди. Бу ҳол Ҷумҳурият раҳбариятининг узоқни кўролмаслиги, ақл-идрокнинг етишмаслиги, фаҳму фаросатнинг ожизлиги натижасидир.

Шимолдан «билимдон» кадрлар олиб келган Ҷумҳуриятимиз ҳўкиллари, оқибатда ўзлари кўйроқ ҳўкуматга айланиб қолдилар. Натижада, шундай ҳам турғунлик йилларида озор чеккан Ҷумҳуриятимиз ўз ҳўлига ташлаб қўйилди, қамашлар, ур-иқитлар авж олди, юртинг иқтисодий аҳвали ёмонлашди, одам-

ликми, саводсизликми... етар-етмаслигу кам-бағалликми, нодонлигу ҳўқилликми, имонсизлигу кадриятсизликми... қайси бирини айтасиз?

Биргина «Навойизот» корхоналари бутун Бухоро водийсини заҳарлаб, ерни ҳам, сувни ҳам, ҳавони ҳам жар ёқасига келтириб қўйди. Аҳвол шу даражага бориб етдики, ҳалқ ичадиган сувга зор бўлди — ер усти суви, ер ости суви ҳам заҳарланган!

Бунинг устига Бухоро тупроғидан қазиб олинаётган уран моддаси чала-чулла тозаланиб, Шимолга жўнатилгач, унинг қолдиқлари очиқ ҳавога — «Ажал ҳаваси» деган чуқурликка сочиб юборилмоқда! Рўйи-рост айтиш керакки Бухоро вилоятидаги аҳвол шу кетишда Чернобилдан қолишмайдиган даражага бориб қолади.

Ҳўш, нима қилиш керак! Ишни нимадан бошлаш керак?

Биринчи навбатда Ҷумҳуриятда тартиб-интизом ўрнатиш керак!

Интизомни бузган эгри қўл, қийиқ оёқларни шафқатсизлик билан шу заҳотиёқ жазолаш керак! Жазолагандаям ошқора, ҳалқнинг кўзи олдида! Шу билан бирга, ўлкамиз тупроғини турли ёқлардан келган безорилардан бутунлай тозалаш ва бундан кейин ўшандайлар учун Ҷумҳурият дарвозаларини бекитиб қўйиш керак!

Бутун чоралар билан юртимиз табиатини, ер ва суви, ҳавони, ўсимлик, ҳайвонот оламларини кўз қорачиғимиздек асрашимиз лозим.

Деворсиз боғ, чўпонсиз қўй, эгасиз юрт бўладими? Ҷумҳурият тасарруфидagi бой-ликларимиздан оқилона фойдаланайлик, асраб-авайлайлик, ҳалқимизнинг фаровонлиғи йўлида сарф етэйлик. Иттифоқ ҳўкумати тасарруфига кирадиган бойликларни тури, сони, сифати ва қийматини белгилаш учун Ҷумҳурият Президенти ҳўзурида нуфузли, доимий тафтиш ташкилоти тузилиши керак. Бу ташкилот Ҷумҳуриятдан ташқарига олиб кетилаётган бойликларнинг миқдорини аниқлаб, улар эвазига Ҷумҳурият нималар олаётгани ёки бойлиқнинг қанчаси маркага кетиб,

қанчаси ўзимизда қолаётгани, унинг қанақа қонуний асослари борлиги каби масалалар билан шуғулланиши керак.

Очигини айтганда, жумҳуриятда бойликлар қанча миқдорда ишлаб чиқарилади, унинг қанчаси четга кетади, қанчаси жумҳуриятда қолишини халқ билмайди — бу нарсалар ўта пинҳон тугилади. Ер усти бойликларимизчи? Пахта ва ғалла, қоракўл териси ва ипак, узум ва мева, сабзавот турлари, каноп, зигир, кунжут ва яна ўнлаб нозу неъматлар... Бу нарсаларнинг ҳисоб-китоби борми? Меҳнати қанақа, фойдаси қанақа-ю зарари қандай? Давлат нархи қанақа, бозор нархичи? Нега матбуотимиз, радио ва ойнайи жаҳон бу масалалар ҳусусида лом-лим демайди?

Нега бизнинг ўлкамиздан қазиб кетилаётган, териб-ийиб олинаётган бойликларимизнинг ҳеч бўлмаганда миқдорини билишга ҳам ҳаққимиз йўқ? Аслида ҳаққимиз боргина эмас, энди уларнинг ҳаммасига ўзимиз эгалик ҳам қилишимиз лозим.

сифатида, бир қисмини замонавий техник асбоб-ускуналар сотиб олишга сарфламоқда. Бу корхона ўзига-ўзи хон, ўзига-ўзи бек. Жумҳурият раҳбариятининг бу корхонага бир нима дейишга тиши ўтмайди. Хўш, шундай экан, «Навоийазот»нинг Ўзбекистон халқи учун, жумҳуриятнинг тараққиёти учун қанақа аҳамияти бор?

Мустақил бўлмаганимизнинг аянчли қусурларидан бири шуки, шунча сон-саноксиз ва турли хил бойликларга эга бўлган жумҳуриятимизда оғир саноатга дахлдор бўлган заводлар ва корхоналар деярли йўқ, борлари ҳам марказдаги ёки шимолдаги йирик заводлар учун қўшимча, иккинчи даражали юмушларни бажаришга ихтисослаштирилган.

Бинобарин, оғир саноатнинг тилини тушунадиган уни бошқара оладиган маҳаллий миллат вакилларида мутахассислар, раҳбарий кадрлар, инженерлар, малакали ишчилар ҳам йўқ даражада.

Зудлик билан ёшларимиз орасидан малака-

соясига ўрганилди. Биз Россия тарихини ипидан-игнасигача ҳижожаб ўрганганимиз ҳолда, ўз тарихимиз «очилмаган кўрик» бўлиб қолаверди.

Тарихимизни ўрганишдаги марказдан берилган кўрсатмаларнинг қусури шу бўлдики, масалан, Темури Темурийлар даври тарихини ўрганиш ўта таъкиблар остида бўлган бўлса, чор Россиясининг Туркистонни босиб олиши даври сохталаштирилиб, ҳатто «ихтиёрий қўшилиш даври» деб ўрганилди.

Наҳотки, К. Маркснинг Темур фаолияти тўғрисидаги бир жумла гапи биз учун, тарихимиз учун абадий дастуруламал бўлиб қолса? Олтмишинчи йилларнинг охирида Самарқанд шаҳрининг 2500 йиллик тўйи ва шу билан боғлиқ ҳолда ўша йиллари «Темурийлар даврида Самарқанд» деган халқроқ анжуман даврида академик Иброҳим Мўминовнинг Темур ҳақидаги кичик бир рисоласи эълон қилинган эди.

Унда муаллиф Темур фаолиятини маълум тарихий манбаъ — Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асари асосида таърифлаб берганди. Иброҳим Мўминов шу рисола эълон қилди-ю балога қолди. Тарихимиз, айниқса маданий меросимизнинг жонқуяри, ажойиб олимни не куйларга солишмади, қанчалар бадном қилишмади, қанчалар тухматлар ёғдиришмади шўрликнинг бошига?

Ахир, қачонлардир адолатни айтишимиз, Темур ва темурийлар ҳақидаги ҳақиқатдан авлодларни очик-ойдин хабардор қилишимиз керак-ку!

Ҳанузгача Ўзбекистоннинг мукамал тарихи яратилган эмас, ўзбек миллатининг пайдо бўлиш тарихини ёритиш ҳам ўлда-жўлдадир. Ўзимизда ва хорижий мамлакатларнинг кутубхоналарида ўн минглаб китоблар чанг босиб ётибди, уларни ҳозирги илмога қўчириш, араб ва форс тилида ёзилганларини таржима қилиш ва китобхоналарга етказиш ачинарли аҳволда. Меъморчилик санъатини?

Биргина мисол: дунёга машҳур бўлган, гўзал санъат қошонаси бўлиши — Биҳином масжидини таъмирлаш ўн йиллар давом эттирилиб, ташлаб қўйилди. Пул йўқ! Самарқанд, Бухоро, Хева шаҳарлари зиёратидан тушадиган минг-минглаб пуллар эса Москвадаги «Интурист» жамоасининг ходимларини боқиб, марказий қурилишларга сарфланади. Уларнинг асосий «хизмати» — келаётган сайёҳларни бир тайёрадан тушириб, иккинчисига ўтказиб, Ўзбекистонга жўнатиб юборишдан иборатдир! Сайёҳлар тўғридан-тўғри ҳам, Москвага қўнмасдан Ўзбекистонга келаверишлари мумкин-ку!

Чет эл ва ўзимизнинг меҳмонлардан тушадиган пулни маҳаллий ҳоқимият ихтиёрига қолдириш ва уни шу маданий ёдгорликларни таъминлаш, меҳмонхоналар қуриш ишларига сарфлайдиган вақт келди.

Хўжалик юритиш ҳусусида икки оғиз сўз. Маълумки хўжалик юритиш жуда ҳам сервосо, инжиқ ва кўпқирралидир. Кейинги пайтларда минбарларда ҳам, матбуот саҳифаларида, олий мартабали йиғинларда ҳам жумҳуриятда ишчиларнинг кўпайиб кетгани, уларнинг сони ҳатто миллиондан ҳам ортиб бораётгани ҳақида такрор-такрор айтилмоқда.

Бу албатта катта қусур. Лекин мана шу қусур оқасида бизнинг ташкилотчиликдаги ўқувсизлигимиз, бепарволигимиз, меҳнат тарбиясизлигимиз ўта совуққонлик, раҳбариятда эса ташкилотчилик қобилиятининг йўқлиги, қолаверса тартиб-интизомнинг жуда пастлиги яшириниб ётибди.

Биз ишчилар сони кўпайиб кетаяпти, деймиз-у, аммо ўша ишчиларни ишга жалб этишни билмаймиз.

Нега ишчиларни далада қолиб кетаётган нону насибасини йиғиб олишга мажбур қилмаймиз?

(Давоми келгуси сонда)

Самарқанд

ЭРКИНЛИК?!

Мустақил бўлишнинг шартларидан бири, шудир!

1920 йилнинг куз маҳали эди. Шўролар ҳукуматининг «халоскор» қўшинлари Бухоро шаҳрини қамал қилдилар. Саркарда Фрунзе-нинг ҳарбий қисмлари шаҳарни тўпга тутар экан, қўмондоннинг ўзи эса Когон шаҳридаги сув тақсимловчи минора тепасида туриб, дурбин орқали Бухоронинг аянч аҳволини, кули кўкка совирилаётган шаҳар Арки, мадрасаю мачитларни, чангги осмонга чиқаётган уй-жойларни, халқнинг оху фарёдини томоша қилиб турарди.

Бу қанақа «халоскорлик»? Октябр инқилобининг озодлик нурлари деганимиз шумиди?! Эртаси кун тонгторда 13 та юк вагонни думига тиркаган паровоз Когон темирийўл бекатидан Петербургга қараб йўл олди. У вагонларда Бухоро Ариқдан — амирлик хазинасидан талаб олинган олтин ва олтин буюмлар, тарихий ва бадий аҳамиятга эга бўлган қимматбаҳо ашёлар кетаётган эди.

Мана 70 йил бўлибдики, ўша паровоз ва ўша вагонлар (муболага дерсиз!) ҳамон Бухоро олтини ва олтинга тенг бўлган бойликларини шимолга ташимокда. Олтин дейсизми, қоракўл териси ёки ипак дейсизми, пахта ёки уран дейсизми, газ ёки маъдан ўғит дейсизми... Балки, ўша паровоз олдига «қизил чироқ» ёқиб, тўсиқ қўйиб пайти келгандир!

Модомики, жумҳурият мустақил бўлиб, хўжалик ҳисоб-китобига ўтар экан, у ҳолда биз ҳамма нарсани нархлашимиз ва тенгга-тенг баҳоларда сотишимиз керак. Масалан, мамлакат саноатига ёки бошқа бирор бир ташкилотга уран зарур экан, уни биздан сотиб олсин! Бошқа барча бойликларни сотишда ва айрибошлашда ҳам худди шу қоидага риоя қилиши керак.

Бир мисол келтирамиз. «Навоийазот» корхонаси кейинги йилларда ишлаб чиқараётган маъдан ўғитларининг баъзи бир турларини (масалан каторон ва даурон) Куба, Венгрия, Хитой Халқ республикаси, Германия, Франция каби хорижий мамлакатларга сотиб, даромадининг бир қисмини ишчи-хизматчиларга маош

ли кадрлар тайёрлашимиз, керак бўлганда саноатнинг оғир соҳалари бўйича зарур корхоналар бунёд этиш керак.

Мустақилликка эришиш ва эркин бўлиш фаолиятининг ҳамма соҳаларида эркин ҳаракат қилишни тақозо этади. Шундай экан, биз ҳамма ишларимизни қатъий режа асосида олиб боришимиз: қайси бойлиқни қанча қазиб олиш, қанча ишлаб чиқариш, қайси далага қанақа экин экиш керак ва ҳоказолар.

Масалан, боғларни кўпайтирганда, узумчиликка, айниқса узумнинг қора ва оқ шивилғони (кишмиш) навларига эътибор қилиш керак. Нега? Негаки тоқзорлар сувни кам талаб қилади, шу навлардан яхши ҳосил олганда, унинг даромади пахталикка нисбатан 4—5 марта кўндр. Бу навларни майинга қуритганда, мусаллас (вино) қилганда, айниқса самаралидир, ўрик ҳақида ҳам худди шу гапни айтса бўлади.

Аммо, олма... дунёнинг деярли барча минтақаларида бор. Шунинг учун уни ўзимизга яраша ўстирсак бўлади.

Кейинги йиллардаги гўшт ва сут танқислигини ҳисобга олиб Сирдарёдан то Жиззахгача бўлган (ҳозирги Сирдарё вилояти тўлиғинча, Жиззах вилоятининг чўл қисми) ерларни чорва ва мол озқуқса масканига айлантирилса, мақсадга мувофиқ иш бўларди.

Энди юртимиз тарихи, фани, маданияти ва адабиёти ҳусусида баъзи фикрлар.

Авалло шуни айтиш лозимки, ҳар бир халқнинг тарихи — ўша халқнинг энг муқаддас бойлиги, унинг ойнайи жаҳонномасидир. Бинобарин биз ўз тарихимизни беш бармоқдай билишимиз керак. Афсуски, биз тарихимизни яхши билмаймиз. Бунга аввало ўзимизнинг лоқайдлик билан қарашимиз, тарихчиларимизнинг ношудлиги, нотўғри муносабатимиз сабабчидир. Бунинг устига тарихни қандай ўрганиш ҳусусида марказдан берилган йўл-йўриқлар, кўрсатмалар ҳам қўшилди. Оқибатда тарихимизни бирёқлама, баъзан ҳақиқатга зид ўтмишни қоралаш қабилда шарҳладик, шу йўсинда уни тарғиб этдик.

Ўргангларимиз ҳам «улуғ оғамиз» тарихи

Парвона юлдузга бош урмас...

Уллибиби ОТАЕВА

Мен сукут сақлайман. Навоий байтларига шарҳ ёзишдан ўзимни тияман. Негаки нечоғлик тиришиб, куйиб-пишиб ёзмайин, барибир бу байтлар ёнида шарҳлар нурсиз, хира кўринаверади. Лекин, назаримда, бизнинг ҳаётдаги кўп янглишларимиз, фожияларимиз Навоийни билмаслигимиз, уни ўқимай кўйганлигимизданай туюлаверади. Бу фикрни ёнимдагиларга айтаман.

— Тўғри, — дея тасдиқлашади кўллар. — Навоийни ўқимок керак. Жон деб ўқирдигу тушунмаймиз-да.

Демак, ҳозирча шарҳлар керак эканда, шояд унинг баҳонасида навоийхонлар сафи ўсиб бора. Ахир бу хазинадан баҳраманд бўлсангиз... Хазина сўзини тилга олишим билан ҳаёлимга ялт этиб бир байт келади:

*Оҳим ул ганж ёд этмас бизинг
вайронани,
Ул қуёш бир зарра ёрутмас бузур
қошонани.*

Нечун ул ганж? Ганж — хазина, беҳад бойликлар одатда вайроналикда бўлади. Тўғрироғи, харобаликка яширилади. Бу ерда ошиқ кўнгилнинг маъшуқа васлисиз хароб ҳолга келгани таъкидланади. Энди иккинчи мисра мазмуни: аслида кўкдаги қуёш ободлигу вайронага баравар нур сочади. У қуёшнинг бузуқ қошона — унга муштоқ кўнгил уйини ёритмаслигидан маълум бўладики, бу ерда қуёш сўзи мажозий — маъшуқа маъносига келаяпти. Эҳ, бу ишқ йўли! У шу қадар чигал, мушкул, хавотирлар, берахмликларга конки, унда нафакат ўт қўйилган тандирдай гуриллаб ёнаётган юракка, лахта-лахта қон бўлиб аста-секин

махв бўлиб бораётган бағирга, ишқ даштида қуёндек саргардон кезувчи оёқларга, балки нигоҳлар — ҳар балога гувоҳ кўзларга ҳам қийин. Ер дийдоридан умид узилган бўлса-да, улар нигоронлик билан маъшуқа чехрасига монанд, уни ёдга солувчи нарсани ахтариш билан овора. Ҳўш, нима у бу бекиёс чехрага монанд нарса? Албатта, кундузи қуёшу тунлари ой... Бедор кўзлар...

*Кўзума ул вайҳудин дермен
юзинг афсонасин
Ким севарлар уйқусизлар
доимо афсонани.*

Ҳўш, маъшуқа чиндан ҳам қаҳрамон нолганидай беғаму бепарвоми? Асло. Даргумон маъшуқа кўнгил аразда, хавотирда. Бу кўҳна дунёда бунча тез патириб қиқмаса бу янги гўзаллар сафи? Улар гўзалликка ўч ёр ҳаловатини ўғирлаб қўйсалар... Фаҳму фаросатли (негаки унинг ҳаёлидан ҳам маъшуқани йўқотиб қўйиш даҳшати неча бор ўтган-да) ошиқ гўё маъшуқа хавотирларига чек қўяди. Унинг кўнгилга хотиржамлик, ҳузур-ҳаловат қайтаради:

*Узгалар ҳуснидин ўртанмонки
гардун ҳар кеча
Еритур жинг шажу куйдирмас
бири парвонани.*

— Уша қизни олсам — олганим, бўлмаса тоқ ўтаман бу дунёдан! — сўзини шарт кесади йигит.

— Тавба, нимасига бунча ошиқсан унинг, — кулишади атрофдагилар, — на ҳусни, на айтарли бўйи-баста бор. Қайтага, аммангнинг қизига қара — ой деса оғзи, кун деса кўзи бор.

— Менга бошқа ҳеч ким керак эмас! Тўғри-да, бошқаларнинг ой деса оғзи борлиги билан нима иши бор ошиқнинг. Яхши-си, ҳар оқшом кўкка боқинг. Фалак бесаюк чироклар — юлдузларни ёқиб қўяди. Буни ҳамма кўради. Лекин ўша серёғду, порлоқ юлдуз теварагида лоқақал биронта парвонани кўрган борми? Йўқ, албатта. Аслида шам қайдаю юлдуз қайда? Эҳтимол, юлдуз ёғдуси, ҳусни баркамалига миллионга шам ҳам бас келолмас. Уз ўткир чиройига ишонган юлдузлар сирли живирлаб, кўз қисиб, парвоналарни йўлдан урмоқчи, ўзига қаратмоқчи бўлади. Парвоналарнинг эса эс-ҳуши милтиллаб ёнаётган шамда. Улар — шам гадоси. Қолаверса, юлдузлар парвоналар учун ўта олис, мавҳум бир нарса.

Бу манзарани ошиқлик дунёсига қиёсласак, гап руҳлар яқинлиги, кўнгил яқинлиги, бир-бирини англаб интилиш ҳусусида бораётгани аён бўлади. Бизнинг яхши ниятли мулоҳазаларимизга кўра ҳамма иш жойида бўлиши, фидойи жон учун ёр куйи сари элтадиган эшиклар очик туриши лозим. Афсус, аксинча. Шўрлик ошиққа ҳамма нарса таъқиқлаб қўйилган. Унинг учун бир юпанч бор. Унга факат маъшуқа ўтган йўл тупроғини тавоб этиш мумкин. Лекин уни бу қаюнатландирмайди. У ёр оёғи теккан муборак тупроққа шунчаки бош уриши эмас, балки кўзидан ёш тўкиб сажда этишини оруз қилади. Нега? Чунки бундай саждадан самар бор. Нигорон кўзлардан тўкилган ёш томчилари думалоқлашиб, донага, — уруғликка ўхшайди:

*Ашқ йўли тўт Навоий хоки
пойи бирлаким,
Гўсса бар берур қайнким сочсам
ушбу догани.*

Ҳўш, ҳосил не бўлади? Йўқ, биз умид кўзини тутганимиздай самара на шодлик ва на висол. Балки гўсса, қайғу-ғам. Дарвоқе, чуқурроқ ўйлаб қаралса, кўз ёши уруғ бўлиб сочилган ердан ўзи бошқа нимаям ундириб олиш мумкин ахир?! Лекин бундай галати ҳосил кўтариш ошиқ кўнгилга зарарча малол келмайди. Унинг муддаоси ишқ йўлида қийналиш, ғаму ҳасрат чекиш, ёлвориб-ёқариш. Навоий ижодини бир қадар кўздан кечириб, бу фалсафа унинг бошқа ғазаллари, шунингдек «Лисон-ут тайр» асаридан чуқур ўрин олганлигининг гувоҳи бўламиз. Ўйни шох даргоҳида ҳам, ошиқлик оламида ҳам ажзу нибз тақчил. Бу тақчилликка ошиқлар нолаю зори шундай барҳам бердики... Эндиги гирёнликлар денгизга томчи, бағри ганжга қон тоғ ҳузурига бойлик кўтариб боришдай эриш туюлар. Эҳтимол маъшуқанинг кўз ёшлару, фарёдларга бепарволиги ҳам шундадир.

Урганч

ШУБҲАСИЗ, НУЖЛАРДИР

МТИ ахборот агентлигининг хабар қилишича, шу йили Будапешт, Бекешчаба, Орошхаза шаҳарларида ва Шарқий Венгриянинг қатор аҳоли пунктларида НУЖларнинг навбатдаги ташрифи кузатилган. Бунга Кечкемет шаҳридаги ҳарбий тайёрагоҳнинг кузатув марказидан олинган маълумотлар тасдиқлаган бўлса-да, бу ҳақда метеорологлар ҳам ўз хулосаларини баён қилишди. Улар табиатдаги маълум бўлган метеорологик ҳодисаларнинг биронтаси-

га ўхшамайдиган кузатишган ҳодиса шак-шубҳасиз НУЖларнинг ташрифидир дейишмоқда. — Гарчи венгер армиясининг радиотўлқин тутгичлари НУЖларнинг ташрифини қайд этмаган, мен уларнинг мавжудлигига шу вақтга қадар гумон қилган бўлсам-да, рўй берган ушбу ҳодиса уларга ишонишимга шубҳасиз асос бўла олади, — деди Венгрия Мудофаа Вазирлигининг вакили Дердь Келшети «Вашарнами хирек» газетасининг саволларига берган жавобида.

ИБТИДОИЙ ҚАБИЛА

Бу олам ажойибот-ғаройиботларга тўла, дейилгани рост экан. Бунга қарангки, худди шу кунларда, яъни XX асрнинг сунги ўн йиллигида Индонезия мамлакатига ҳалигача ҳеч кимга маълум бўлмаган ибтидоий қабила топилди. Коровай деб аталадиган бу қабила мамлакатнинг Ирнанжя вилоятида — оролининг шарқий тарафдаги чангалзорларда истиқомат қилар экан. Шуниси қизиқиш, коровай қабиласи асосан дароҳтларда яшайди. Қабила аъзолари-

нинг миқдори салкам икки минг нафар. Коровайларнинг кийимлари хилма-хил дароҳтларнинг илдизларидан ва япроқларидан иборат. Улар ўз бошпанайларини дароҳтларнинг устига, тахминан йигирма метр юксаликда қурадилар. Мазкур ибтидоий қабиланинг топилишида кўпдан бери марказий тараққиётдан чет жойларда яшаётган голландиялик саёҳатчи анча фидокорлик кўрсатди. Коровай қабиласининг ҳозирги кунларгача ташқи оламга маълум бўлмаганлигининг

сабабларидан бири шундаки, улар истиқомат қиладиган чангалзор Мерау округининг одам бориши қийин бўлган майдонларидадир.

Муроджон азбаройи ноилжонликдан рози бўлди. Нафси ламрини айтганда, саккиз йилдан бери уй олишга навбатда турар, хаёлидаги кошонанинг аса, қачон қурилишию қачон битишдан хали-бери дарак йўқ эди. Боз устига ижарама-ижара жой қидириб, кўчиб юравериб ҳам, бировларнинг қош-қовоғига қараб яшаш ҳам, аллақачонлар жонига теккан, бирёқда қиш-кировли кунлар яқинлашиб қолганди.

Ана шулар ва шуларга боғлиқ бошқа кўнгилсизликлар сабаб, ижрокўмда, эски бўлса-да, икки хонали уйни таклиф қилишганда, хотини билан маслаҳатлашмаёқ шартта рози бўлди. Бошқачароқ қилиб айтганда, насияга ишониб, нақдидан ажралиб қолишдан чўчиди.

ХОНАДОН

ҳикоя

Зилзиладан илгари ким яшган — ҳеч ким билмасди. Ижрокўмда ҳам «эгаси йўқ» дегандек гап қилиб қўя қолишган, ҳақиқатан ҳам уй ниҳоятда қаровсиз, ташландиқ аҳволда эди. Деворларидаги гулқоғозлар йиртилиб, осилиб ётар, поллари ғирчиллаб, шифт сувоқлари кўча бошлаган — ярим харобага ўхшарди у.

Ўзбекчилик экан. Муроджон шунисиға ҳам шуқур қилди. Шанба-якшанба кунлари эр-хотини хоналарни йиғиштиришди, гулқоғозларни олиб ташлаб, янгисини елимлаб чиқишди, дарз-ғирқилари сувади. Муроджон пешайвондаги жавонни тозалаш, ғаладондан алланималар тугилган каттагина бўҳча топиб олди. Пастга тушириб очмоқчи эди, хотини: «Жойига ташлаб қўйинг, ҳойнаҳой, эгаси келиб қолар», деб тегиздирмади.

Уч-тўрт кунлик ана шунақа уринишлардан кейин, эгасиз уй ўзгарди-қўйди: диван, оромқурилару кароват, стол-стул, ойнаи жаҳон, идиш-тавоқ тахланадиган жавонлар киргач, хоналар тўлди-қолди. Муроджоннинг назарида, хонадон энди сал «одамбашара» бўлгандек эди.

Аммо шунга қарамай, уйда нимадир етишмас, нимадир кўнглини ғаш қилиб тургандек туюлар, турниш-турмушларига соя ташлаётган бу нарсани нима эканлигини эр-хотин ўйлаб ўйларига етишолмасди. Аста-секин кўничи кетишди. Муроджон ҳам саккиз йил бадалда илк марта ана шу сершовкин шаҳарнинг бир тенг ҳуқуқли фуқароси, бошпанаси бор одам сифатида яхши кайфият билан ишга бориб келадиган бўлди...

Ана шундай кунларнинг бири-

да хотини қўшнилариникидан янги гап топиб чиқди.

«Бу ер жуда беҳосият, бефайза уй эмиш. Бир вақтлар бу уйда кўриниши дарвешнамо номаълум одам яшаган экан. Ким? Нима? Ҳеч ким билмасмиш. Бир кечада гойиб бўлиб қолган экан...»

Муроджон бу гапларга мийғи-да кулиб қўя қолди.

Орадан бирор ҳафта ўтгач, хотини бошқа гап топиб келди.

«Бу хонадонда илгари эр-хотин, эмизикли ўғилчалари билан яшаган экан. Кунлардан бир кун хотин бегона эркак билан қочиб кетибди. Эр бекшиш ўзини-ўзи ҳалиги... ошхонадан ўтган йўғон қувур бору, ўшанга осиб қўйган экан...»

Муроджон бунни эшитиб: «Ана, айтмовдимми, хотинлар ўзи бевафо бўлади», деб ҳазилга йўйди.

Айниқса, кейинги гап-сўзлар Муроджоннинг асабларини қақ-

шатиб юборди. Ишхонасидан Олмаотага топшириқ билан кетган эди. Қайтса, хотини кўз ёши билан қарши олди. Аввалига нимадир бўлибди шекилли, деган хаёлда юраги орқага тортиб кетди. Кейин билса, ўтган беш кун давомида хотини иккита боласини бағрига босиб кўрқиб чиққанмиш...

Кечалари кимдир полни ғирчиллатиб, у ёқдан-бу ёққа юрармишмий! Аллакимнинг инграгани, кимнингдир шивирлагани, аллакимларнинг бақириб-чақирганлари эшитилармишми-ей!.. Қўйинг-чи, турган-битгани ваҳима!..

Муроджон: «Ҳа энди, болалар билан ёлғиз қолиб, кечаси чўчиган-да», деган уйда бу гапларга унча парво қилмади. Аммо ўша кундан бошлаб уйда хотиржамлик йўқола бошлади.

...Бир кунни тунда эшик кўнгириги жиринглаб қолди. Муроджон тўнини елкасига ташлаб чиқса, ҳеч ким йўқ. Кўнгирик бўлса қоматга келтириб жиринглаб ётибди. Тугмачаси ичига кириб қолган экан, аранг тўхтатди. Ҳайрон бўлиб қайтиб кирди.

...Бошқа бир кунни кечқурун худди келишилгандек, бир вақтнинг ўзида қироқ ҳам, сув ҳам, газ ҳам ўчиб қолди. «Ҳа энди, домчилик» деганди. Қараса, қўни-қўшниларникида қироқ бор, газдада чой қайнаб, жўмрагидан суви жилдираб турибди... Негадир ғалати бўлиб кетди. Ўша кеча уйқуси ўчиб, қироқсиз, сувсиз, газсиз... зимистон хонада тонг отгунча тўлғониб чиқди.

...Яна бошқа бир кунни, куппакундузи хотини, болалари билан ошхонада чой ичиб ўтиришса,

қўшни хонадан гўнғир-гўнғир товушлар эшитилгандек, кейин алланималарнинг қарсиллаб сингани кулоққа чалингандек бўлди. Хотини югуриб кирди-ю, чинкириб юборди. Қарашса, жавон тепасидаги биллур гулдон чил-чил синиб ерда ётибди. Ўн йилча аввал, никоҳ тўйларида хотинининг дугонаси совға қилган, гулбарглардек нозик ва шаффоф, хитойи гулдон...

Муроджон серрайиб қолди. Хотинининг ранги кум ўчган, болалари эса дастурхон ёнида хангуманг бўлиб ўтиришарди.

Муроджон инс-жинсларга ишонмасди. Аммо хотини қўймади. «Буларнинг ҳаммаси яхшилик белгиси эмас», деб биринчи қаватдаги нўғой чолни қақириб чиқиб, қурьон тиловат қилдирди. Шу атрофдаги мозорга пул ташлаб келди. Шундан кейингина сал кўнгли таскин топгандек

бўлди-ю, уч-тўрт кун ўтгач, яна бесаранжомлик бошланди.

«Эмишчи, бу уйда ҳосият йўқмиш. Бир кун жанжал бўлган хонадондан қирқ кун эмас, қирқ йил файз-баракка кетармиш...»

Муроджон: «Нима қил дейсан, ахир?» деганди, хотини: «Бошқа ерга кўчиб ўтайлик!» деб туриб олди.

Ана шундан кейин Муроджоннинг чапақай жаҳли чиқиб кетди:

«Қаёққа борсанг, боравер! Ана, катта қўча! Мени шу ердан ўлгим чиқади!» деб бақириб берди. Хотини Муроджонга ҳам осон бўлмаётганини, у ҳам ич-этини бегурганини ҳис қилди шекилли, бу хусусда бошқа оғиз очмади.

Эр-хотин ана шунақа «аразла-шиброк» юрган кунларнинг бирида эшик кўнгириги жиринглаб қолди. Хотини йўлакка чиқди-ю, орқасига қайтди.

— Чиқсангиз-чи! — деди диванда газета ўкиб ётган Муроджонга.

— Ким? — сўради Муроджон ўрнидан кўзғалиб.

— Билмайман. Бир нотаниш эркак...

Муроджон йўлакка чиқди. Остонада эғида енглари тўзиб, ранги уникиб кетган фуфайка, оёғида қўнги қайтарилган этик, кепка тагидан тошиб чиққан сочларига, йўғон ўйловига оқ оралаган ўттиз ёшлардаги йигит турарди.

— Келинг, хизмат? — деди Муроджон салом-алиқдан кейин.

— Кечирасиз... — деди нотаниш йигит бўғиқ товушда, — мен... мен шу уйда турардим...

— Бўлса бордир, лекин энди... биз турибмиз, — деди Муроджон босиқ оҳангда.

Нотаниш йигитнинг ўта маъюс ва ғамгин ҳечрасида табассум шарпаси йилт этиб, ўчгандек бўлди.

— Мени тушунмадингиз, биродар... — деди у қийналиб, — мен... бу ердан чиқиб кетаётганимда, пешайвонда бир бўҳча қолганди... Мабодо... ўша турибдим демоқчидим...

— Шунақа деб қўя қолмайсизми? Қани, юринг! — ичкарига бошлади Муроджон нотаниш йигитни ва унинг тўхтаб қолганини сезиб ўтирилди, — ё, бу ёққа олиб чиқиб берайми?!

Йигит «йўқ» дегандек бош чайқади. Муроджон ҳайрон бўлиб қолди. Йигитни пешайвонга бошлаб чиқиб, қўшмоёқли наврогани кўйиб берди. Йигит таниш бўҳчани олиб ерга тушди-да, шоша-пиша очди. Катта чойшаба тугилган нарсга ҳар хил кийим-кечаклар экан. Аёлларники, болаларники... Йигит уларни битта-битта қўлига олиб, узоқ-узоқ тикилиб қолди. Кейин латта-путталар ичидан қақалоққа кийгизилганди жажжи шиппакча — «пинетка»ни олди.

Муроджон бунақа жажжи шиппакчаларнинг кўча-қўйда тушиб қолганларини одамлар автобус-трамвайлар туткичига боғичидан осиб қўйишларини, силкиниб бораётган бу бир пой шиппакчалар ҳар сафар кишилар лабиди бегубор табассум уйғотишини кўп кўрган эди.

Нотаниш йигит ана шунақа жажжи шиппакчани қўлига олиб, худди ҳидлаётгандек юз-кўзларига босди, кейин шартта қўйнига суқди-да, асабий харакатлар билан бўҳчани тугиб, яна жойига ташлаб қўйди.

— Раҳмат сизга, биродар! — деди у толгин товушда. — Яқинда келиб олиб кетишадим...

У шундай деб эшик тарафга юрди. Остонага етганда елкаси оша Муроджонга қаради.

— Сиздан бери илтимос... Мени бу ерга келиб кетганимни ҳеч кимга айтмасанглар...

— Яхши, — деди Муроджон унга жавобан.

Нотаниш йигит кетди. Муроджон ана шу топда бир вақтлар хотини топиб келган гапларни эслади: «Бу уйда илгари эр-хотин яшашган экан...»

...Орадан бир ойча вақт ўтгач, яқшанба кунларининг бирида эғида қора чарм ёмғирпўш, қора чарм шляпа кийиб, лабига сигарет қистирган олифта бир йигит кириб келиб қолди. У ҳам пешайвондаги бўҳчани сўради. Очиб-ёйиб ўтирмади. «Инвентар тўлиқ бўлса керак!» дея ҳазиллашган бўлди-ю, бўҳчани кўтариб, шоша-пиша чиқиб кетди.

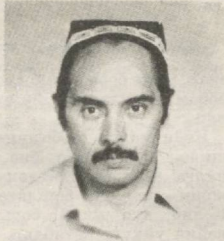
Йигитни ташқарида — йўл чеккасида турган «Жигули» ёнида беш ёшлардаги ўғилчасини етаклаган, ниҳоятда келишган, дўндиққина жувон кутиб турган экан...

Муроджон бунни деразадан кўрди.

Йигит қўлидаги бўҳчани машина юкхонасига ташлади.

Улар кетишди.

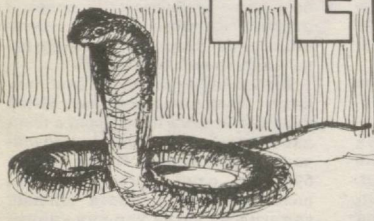
Шу-шу қайта кўринишмади... Қўни-қўшниларнинг узунқулоқ гапларига қараганда, ўшандан буён хонадонда осойишталик эмиш...

Эркин УСМОНОВ

ТЕГИРМОНДАГИ

ҲОДИСА

Бу ҳодиса юз берганига анча йиллар бўлди. Ушанда ўн икки ёш нари-берисидagi бола эдим. Орадан йиллар ўтса-да, ўша ҳодисани унутмайдиман. Бу мўъжизамиди, сеҳргарликмиди ёки бўлмаса халқ таъбаботининг синовдан ўтган муолажасимиди — ҳали ҳам билмайман.

Укамнинг суннат тўйи арафаси эди. У вақтлари тўйда дастурхонга қўйиладиган ноннинг унни тегирмонда тортишарди. Бобом билан қишлоғимиз тегирмонига бордик. Навбатдан ташқари ун тортиш учун у ерда кечаси ишлашга тўғри келарди. Вақт алламаҳал бўлиб қолган эди. Тегирмончи билан бобом ҳуфтон номонини ўқидилар-да, менга:

— Биз бироз мизғиб олайлик, сен тегирмонга қараб тур,— дедилар.

Қиладиган ишим — тегирмон тошлари орасидан отилиб турган унни берироқ тортиб, тошнинг олдида ун уюлиб қолмаслигини назорат қилиб туриш эди. Тегирмон тошларининг гулдироғи бир хилда аллалашига сеҳрланиб, мен ҳам уйкуга кетиб қолибман. Қанча вақт ўтганлигини билмайман. Бобомнинг қаттиқ додлашидан мен ҳам, тегирмончи ҳам ўйғониб кетдик. Бобом сонини ушлаганча: «Илон чакди», деб бақирарди.

Ўтирган еримда тош қотиб қолибман. Нима қилишимни билмайман. Тегирмончи ўзини қўлга олиб тинчлантира бошлади. Менга эса: «Сен тез уйга чоп, отангга хабар қил», деди. Тегирмон уйдан икки чақиримча узоқликда бўлганлиги сабабли кечаси эшакда бу йўлни ярим соатлар чамасида босиб ўтдим. Уйга келсам меҳмонлар кўп, меҳмондорчилик авжида эди. Эшакдан туша солиб, меҳмонхона эшигини очиб: «Бобом! Бобомни илон чакди», деб йиғлаб юборибман. Чоп-чоп бошланиб қолди. Биров тегирмонга, биров дўхтирга, яна биров табибга югуриб қолишди.

Биздан йигирма тўрт чақирим нарида Агрон қишлоғида Суяр полвон деган киши яшар эди. Кимдир кечаси ана шу кишини олиб келди. У илон, чаён, бий (қоракурт) чақса, ўқиб тузатар

экан. Суяр бобо келиб дуо ўқигач, бобом тинчланиб уйкуга кетдилар.

Кейинчалик бобомнинг айтишича, Суяр бобо биз томонга йўлга чиққан пайтдан бошлаб, жони ором ола бошлаган эмши. Келиб дуо ўқий бошлагандан кейин уйкуга кетибди.

Шу воқеа сабаб бўлдики, Суяр бобонинг фарзандлари билан дўстлашиб кетдим. Суяр бобо билан ҳам суҳбатлашганман. Лекин, юрак ютиб ундан даволаш соҳасида гап очмаганман. Энди эса, Суяр бобо орамизда йўқ. Лекин, дилимдаги шу гапни одамларга айтгим келаверади. Суяр бобонинг ўғиллари билан суҳбатлашдим. Афсуски, беш ўғилдан биронтаси ҳам ота касби билан шуғулланмас экан. Бобонинг Эгамберди деган фарзанди: «Ҳа, отам шундай дуо ўқиб, беморларни даволарди, кўп кўр-

ганман, ҳеч қандай сири йўқ. Бунинг учун маълум бир дуони нафасни алмаштирмасдан 7 марта ўқиш керак, холос. Нафасни алмаштирмасдан бундай ўқишга эса жуда ҳам катта куч, ирода талаб қилинади. Балки кейинчалик биронтамиз, отамиз касбини тутасак ажаб эмас», деб қўйдилар камтарлик билан.

Эгамбердининг таъкидлашича, илон ёки қоракурт чаққан кишини ўқий бошлагандан кейин захриқотил одам танасининг маълум бир жойига тўпланади ва тўлиқ куч билан ўқилса ўша ер ёрилиб, захар-заққум ўзи оқиб кетар экан. Кейинчалик отам қартайиб қувватдан қолгач, бир жойга тўпланган захриқотилни танасидан чиқариб юбориш учун одам шу ерни игна учи билан аста кўтариб, устара билан кесиб юборса у чиқиб кетади», дер эди. Суяр бобо яшаб ўтган қишлоқ

бийдай теп-текис чўлда жойлашган. У ерда на дарахт бор, на сув. Мана шундай ерда фақат чорвадорлар яшаб ҳаёт кечиришади. Чорвадорлар орасида эса шундай табаррук инсонлар яшаб ўтишган. Бу эса уларга ота-боболаридан мерос бўлиб қолаверган. Айтишларича, Суяр бобога бу мерос отаси Тошпўлат бободан қолган экан.

Суяр бободан нажот истаб нафақат Самарқанд вилояти аҳолиси, балки Қашқадарё воҳасидаги барча қишлоқлардан кишилар келишиб шифо топиб кетишган. Биз мана шундай табаррук зотларнинг издошларининг топилишига ва янада кўп бўлишига, ўз халқига беминнат хизмат қилишига тилакдошимиз.

Бобомурод МАҲМУДОВ

Нуробод

Ноннинг увоғи ҳам нон. Қумқўрғон қишлоғида иш бошлаган қандолатчилик дўқони пазадалари Абдуоли Муродов билан Шамсиддин Нуралиев ҳар мисқол унни эъзозлаб ширинликлар тайёрлашга уста бўлиб кетишган.

МОЙЖУВОЗДА

хислат кўп

Узоқ тарихга эга бўлган ўзбек халқининг қадимий удумлари ҳам рангбаранг: улар йиллар ўтиши билан шаклланиб, сайқал топиб келган. Аммо кейинги йилларда айрим фойдали удумлар, ажойиб урф-одатлар эътибордан четда қолди. Жумладан, ота-боболаримиз ардоқлаб келган мойжувозлик касби-корига лоқайд муносабатда бўлинди.

Бир пайтлар кишлоғимиз—Толибарзуда, деярли уч-тўрт ҳовлининг бирида мойжувоз бўлар эди. Отам ҳам уста жувозкаш эдилар. У кишининг айтишларича, етти пуштимиз мана шу касб орқасидан кун кечирган.

Бундан 25—30 йил илгари Самарқанднинг Сиеб бозорида зигирмой сотиладиган алоҳида катта раста бўлар эди. Хусусан, бозор кунлари харидорлар, зигирмой сотувчилар билан тўлиб кетарди; бир қадоқ, ярим қадоқ, есрак (йесрак), гарвак ўлчовлари бўйича савдо авжга чиқар, хушранг, хушбўй, кип-қизил, тиниқ зигирмой аксида ажойиб нур жиловларди.

Улуғ Ватан уруши йилларидаги қийин шароит, очарчилик ҳамон кечягандай эсимда. Ушанда ҳам кексаю ёшларни, хусусан болаларни очликдан, хавф-хатардан сақлаб қолган тadbирлардан бири мойжувоз эди. Биз болалар оч қолганимизда жувозхонага борар эдик. Мадамин ота жувозхонасида қозонда доим зигир мой қайнаб турарди. Ота бизларни кўргач бир бурда нонни қозонга ташларди-да, худди гўшт коваргандай иссиқина, мой сингиган нонни майдалаб—тақсимлаб берар эди. Зигирмойда, коварилган нон шундай мазали, кучли бўлардики, биз кун бўйи тўқ юриб, ҳузур қилардик. У турли витаминга, оксилга, глюкозага бой. Илгари хўжаликларда, хусусан, лалми ерларда кўкнор, кунжут, зигир, кунгабоқар, арахис, канакунжут экиларди. Чунки бу нарсалардан олинган ёғ мўл ва хуштаъм бўларди. Бундан ташқари ёнғок, қовун уруғи, ҳар хил данаклардан фойдаланиларди.

Ҳозир мойжувозни янгича хилда ташкил этиш мумкин. Ҳар бир хўжаликда, бригадада 2—3 бош от боқиб муаммо эмас. Бизнингча,

бригадаларда ёрдамчи хўжалик ташкил қилиниб, ундаги моллар мойжувоздан чиқадиغان кунжара билан парвариш қилинса, аини муддао бўларди. Мойжувоз кунжарасини еган мол тез семиради. Гўшти ҳам хуштаъм, илги бақувват бўлади.

Мойжувозга қанча юк ишлатилиши унинг кундасига боғлиқ. Ҳар кундасидан 5—6, ҳатто 7—8 килограммгача зигир мой олиш мумкин. Ана шу мойни олиш учун 10—15 килограмм хомашё ва 2—2,5 соат вақт сарфланади, холос. Кунига бемалол 4—5 кундани бўшатиб, 30—35 килограмм зигирмой олиш мумкин. Бу эса бир қишлоқ аҳлига, йиғиб борилса тўймаъракасига ҳам етади. Шуниси ҳам борки, зигирмойдан қилинган ҳар қандай таом иштаҳа билан ейиладди. Зигирмойдан таом еган киши кун бўйи тўқ юради, саломатлиги ҳам мустаҳкам бўлади. Чунки зигирмойи энг тоза мой ҳисобланади.

Аммо жойлардаги аҳён-аҳёнда учрайдиган мойжувозларни, жувозкашларни тартиб-интизом идоралари, молия бўлимлари, қишлоқ Шўроси ходимлари, маҳаллий идоралар, вакиллари ҳеч қандай асоссиз равишда таъкиб этиб, хайрли ишнинг илдизига болта уряяптилар. Жувозкашлар ҳали ишни тўла йўлга қўймасларидан, бирор муддат моддий қувватларини тиклаб олмагасларидан туриб нафақа ундириш пайида остана-ларини чуқур қилиб юборадилар! Бизнингча, ана шундай фойдали, хайрли, ота-боболаримиз касбларини қайта тиклаб, ривожлантириш вақти келди. Бунинг учун аввало ўша маҳаллий идоралар биринчи бўлиб ташаббусларни қўллаб-қувватлашлари лозим.

Яқинда Самарқанднинг Сўзангарон маҳалласида яшовчи Абдуғани ота ва Толибарзу қишлоғида истикомат қилувчи Мамадали Бувалар билан суҳбатлашиб қолдим.

—Агар мойжувоз яна қайта тикланидиган бўлса, тўрт-бештасига бошчилик бўлсан бўларди,—деди Мамадали ота куйиниб.—Ахир зигирмой инсон соғлиғи учун қони фойда-ку. Биз бу ота касбларимизни унутмаслиғимиз керак. Мойжувознинг эскилик сарқитига сира ҳам алоқаси йўқ. Уларни айрим калтафаҳм, худбин шахс-

лар барҳам топтиришган, қолаверса, саноат йўли билан ҳар хил ёғлар, мойлар ишлаб чиқариш йўлга қўйла бошлади... «Мойжувозни юриб кўр, тегирмонни ётиб кўр», деганлар. Унинг ҳеч қандай зиёни йўқ. Мана, кўринг, ёшим саксонга бориб қолди. Лекин қирчиллама йиғитлар билан беллашадиган кучим бор. Чунки суягим, зигирмой билан битган ва илгим зигирмой билан тўлган-да...

Ота ҳақ гапни айтдилар. Ҳозирги вақтда Шаҳрисабз, Китоб, Каттақўрғон, Термиз, Окдари, Булунгур, Олмалик, Жиззах ва бошқа бир қатор шаҳар, туман ва қишлоқларда мойжувозлар унча-мунча сақланган. Шаҳрисабз, Китоб туманларида мойжувоз ҳайдаш от билан эмас, техника ёрдамида бажарилапти. Бу эса от бокмайдиган жойларда жуда қўлайдир. Аслини олганда ҳар бир бригадада 2—3 та от боқиб имконияти бор. Бизнингча, хўжаликларда зигир, кунжут, кунгабоқар, ер ёнғоғи, кўкнори, канакунжут ва бошқа мой берадиган экинлар экиладиган маҳсулс чоғроқ хўжаликлар ташкил қилинса бўлади. Қовун уруғи ҳам мой учун яхши, арзон хомашё. Ҳар бир хонадонда, хусусан ёз фаслида қовун уруғини йиғиш ва мойжувоз учун Ана шундай хомашёни йиғиш ва ишлатиш мумкин. Уни йиғиб, мойжувозга элтувчи ҳар бир киши маҳсулоти эвазига зигирмой олади. Бундай ҳамкорлик туфайли мойжувозларни қайта тиклаш имконияти кенгайди.

Самарқанд вилоятининг шаҳар ва қишлоқларида мойжувоз усталари кўп. Хуллас, қундалик ҳаёт, ризк-руз учун мойжувознинг аҳамияти бениҳоядир. Халқ миллий удумини ҳунармандчилигини қайта тиклаш вақти келган экан, ҳар бир қишлоқда атиги биттадан мойжувоз бўлганда маъкул. Бунинг учун мойжувоз сирларини ўргатишга, уни қайта тиклашга тайёр бўлиб турган отахонлар ҳар бир қишлоқда бор. Улардан йўл-йўриқ сўраш, жувозхоналар ташкил қилиш зарур.

Токи, озиқ-овқат маҳсулотлари тақчил бўлиб бораётган ҳозирги пайтда чоғроқ хусусий қорхоналар умумманфаатига хизмат қилиши шубҳасиз.

Абдусалом МУҲАММАДАЛИЕВ
Самарқанд

Одамзод маймунлардан келиб чиққан, деган таълимот пайдо бўлгандан буён ана шу тахмин қилинган аждодларимизни гапиртиришга уринадиган кишилар кўпайиб қолди. Вашингтон штатидаги Эллингсбург дорилфунунининг ёш олимлари ака-ука Рожер ва Деборалар амалга ошираётган амалиётни ҳам шу жумлага киритиш мумкин. Бу олимлар маймунларни кар-соқовлар тили ёрдамида гапиртиришга ўргатмоқдалар. Шу муносабат билан Ушо исмли шимпанзе ака-уканинг энг яқин ёрдамчиларига айланиб қолди ва кўпгина саяҳат-катлардан кейин 200 та белгини ўрганиб олди. Ушо исмли шимпанзе маъкур белгиларни ўзи ўрганибгина қолмасдан меҳрибон она сифатида тутинган ўғли Лоулисга ҳам ўз истаги билан инсоний тилининг бир неча белгиларини ўргатди. У Лоулисга белгиларни фаоллик билан кўрсатади ва уларнинг аҳамиятини тушунтиради. Масалан, «курсига ўтир», «мени ачомла», «менга овқат бер» сингари белгилар шулар жумласидандир. Айни пайтда маймун Лоулис 60 тага яқин атамани ўрганиб олди. Ёш маймун ҳатто мураккаброқ тушунтиришларга эришиш учун алоҳида белгиларни бири-бирига қўшиб юборади. Мисол учун музхонани — «очгин, егин ва ёлгин» деб, телевизорни — «эши-тиш, кўриш» деб, апельсини — «мева, ичиш, ейиш» деб тушунтиради. Бундан ташқари ака-ука Фотустлар бир неча ой давомида шимпанзе маймунлари ўртасида 5600 хил қисқа-қисқа белгиларни аниқлаганлар. Улар ўртасидаги бундай «сўзлашувлар» инсонларнинг таъсир воситасидан ташқари юз берган. Бироқ, энг муҳими, маймунларда инсоний ҳулқ-атвор деб тўла-тўқис баҳоланса бўладиган аломатлар пайдо бўлаёттир, деган хулосага келдилар. Масалан, уларнинг назоратидаги маймунларнинг ўзаро «сўзлашув» белгиларидан айёрлик билан бир-бирини алдаш, қафас ичида бўлиб ўтган тўпалон сабаби-айбини шеригига ағдаришни бемалол сезиб олиш мумкин. Ҳатто улар баъзан ўз халоскорларининг узоқ кўринмай кетишларидан ранжиб «кирkit Рожер» дейишгача борадилар.

Давлат тили

масалалари

МУХОКАМА,
МУЛОҲАЗА,
МУНОЗАРА

1989 йил 21 октябр куни Ўзбекистон ССЖ Олий кенгашида Ўзбек тилига «Давлат тили» мақоми берилди. Шу йилнинг 4 ноябр кунинда эса Ўзбекистон ССЖ Вазирлар маҳкамаси ўзининг махсус қарори билан давлат тилини амалга ошириш бўйича Давлат дастурини ишлаб чиқишни лозим топиб, махсус ташкилот гуруҳини тузди. Шу муносабат билан Атамашунослик қўмитаси тузилди. Ўзбекистон Фанлар байтулҳикмасига тилшунослик жамиятини тузиш, жумҳуриятимиздаги барча тилларни илмий асосда ўрганиш бўйича махсус илмий дастур яратиш ишлари ҳам топширилди. Бу тадбирлар биринчи навбатда Ўзбек тилини бундан буён ривожлантириш бўйича бажарилиши лозим бўлган жуда катта ҳажмдаги ҳам назарий, ҳам амалий режадаги ишларнинг бошланишидир. Ўзбек тилига Давлат тили мақомининг берилиши билан ҳукумат томонидан белгиланган бу тадбирлар Ўзбек тилининг миллий адабий тил тарзида ривожланишига йўл очиб берадиган муҳим бир омилдир.

Давлат тилини амалий ва илмий-назарий жиҳатлардан ўрганиш ишлари аниқ белгиланган бўлиши ва бу тадбирларни бажаришнинг муддати, мутасаддилари ҳам кўрсатилиши шарт. Бундан ташқари Ўзбекистон ССЖнинг Давлат тили ҳақидаги Қонунига ҳозиргисидан ҳам мукамал шарҳ ёзилиб, нашр этилиши зарур. Ўзбек тилининг нуфузини кўтаришга қаратилган шу хилдаги муаммолардан фақат баъзилари ҳақида айрим мuloҳазаларни билдиришни лозим топдик. Аввало бир нарсани қайд этиш керак. Ўзбекистонда махсус тилшунослик илмгоҳи ташкил этилгани яхши бўлди. Энди, ЎзССЖ Вазирлар маҳкамаси қошида яқинда тузилган Атамашунослик қўмитасини ҳам тилшунослик институти билан қўшиб ёки буларнинг икковини ҳамкорликда ишлайдиган бир кучли илмий муассасага айлантириш лозим. Чунки ҳозирда беш-олти киши-

дан иборат бўлган Атамашунослик қўмитасининг ўзи катта мақсадларни амалга ошира олмайди. Ҳатто қўмитанинг бажараётган ишини ҳозиргача кўплар аниқ тасаввур қилолмаётirlар. Бу бирлашган илмий муассаса қошида туркология, араб, эроний тиллари бўлимларини ҳам очиш даркор. Фақат эски Ўзбек тилини ўқитиш билан асосий мақсадга эришиб бўлмайди. Шу мақсадни амалга оширишда Байтулҳикма қошидаги Қўлёзмалар ва Шарқшунослик илмгоҳларидан ҳам ташкилий равишда фойдаланишни ўйлаб кўриш зарур.

Илмий йўналишда энг аввало Ўзбек миллий адабий тилига муносабат масаласини аниқлашимиз, ойдинлаштиришимиз лозим. Бу масала шубҳасиз тил тараққиёти миллат тараққиёти билан чамбарчаслиги учун ҳам миллий аҳамият касб этади.

Ўзбекистонда узоқ йиллардан бери миллат ва миллий масала бўйича жиддий бир иш қилинган эмас. Халқимизнинг миллий манфаатлари тарихи, урф-одати, диний ақидалари, тиллари, лаҳжалари, миллий ҳис-туйғулари, энг аввало уларнинг ҳудудий тарқалишлари ва жойлашиши билан боғлиқ муаммолар, истак-талаблар ва бошқа эҳтиёжлар, табиат муҳофазаси, ер-сув, яйлов, табиат мувозанати, иқтисодий, маданий-маърифий масалаларни илмий асосда ҳар томонлама чуқур ўрганиш учун ҳар йили Фанлар байтулҳикмасининг ижтимоий фанлар бўлими томонидан катта-катта уюшган илмий қидирувлари ташкил этилиши низоҳатда зарур.

Чунки бизнинг жумҳуриятимизда миллат ва миллатлараро муносабатлар борасида кўплаб муаммолар тўпланиб қолган бўлиб, булар ўз ечимини, ундан олдин эса ҳартрафлама чуқур илмий асосда ўрганилишини кутмоқда эди... Ўзбекистон ҳар хил миллатлар, элатлар ва этник турмушлар аралаш яшаб келаётган жуда мураккаб ўлкадир. Бундай билоятларда миллий муносабатлар ҳам мураккаб бўлади. Бу-

нинг устига «биз каттами-кичими барча тилларнинг бир хилда ривожланишини таъминлаймиз, уларнинг бирортасига ҳам имтиёз бермаймиз», деган гаплар ҳам айтилдики, бундай дейишнинг ўзи хато фикрдир. Бундан ташқари, катта бир тил (масалан, Ўзбек тили) қуршовида бир неча асрлардан бери яшаётган ўзга халққа хос кичик-кичик этник гуруҳлар тили ана шу катта тил билан бир хилда баббаравар ривожлана олмайди ва бундай ривожланиш ҳеч қачон бўлган эмас. Ўзбек тили тарихида бунга мисоллар жуда кўп. Юқоридаги каби нотўғри фикрларнинг айниқса, нуфузли шахслар томонидан матбуот ва бошқа оммавий ахборот воситалари орқали айтилгани эса фойдадан кўра кўпроқ зиён келтирди. Чунки Ўзбек халқининг этник таркибига сингиб кетаётган ва ўз тилларини анча йўқотиб қўйиб, Ўзбеклашган, неча асрлардан бери Ўзбеклар билан бирга яшаб келаётган бошқа халқларга хос ҳар хил этник гуруҳлар ҳам «она тили мустақиллиги» ёки «миллий мухторият» талаб қилиш ташвишига тушиб қолдиларки, бундай нотўғри эҳтиёжларни қондиришнинг мутлақо иложи йўқ.

«Миллат», «миллий муносабатлар», «миллий маданият» ва «миллий тил» масалалари эса фақат маҳаллий материаллар асосида илмий равишда ўрганилиб чиқилмагани учун ҳам ҳозирга қадар тилимизнинг аҳолига, тараққиёт даражасига тўғри баҳо беролмай қийналмоқдамиз.

Ўзбек тилига Давлат тили мақоми берилганидан сўнг бажарилиши лозим бўлган яна бир муҳим масала бу Ўзбек тили тарихи, унинг ҳозирги аҳоли, грамматикаси, лексикаси, фонетикаси умуман Ўзбек тилшунослиги бўйича олиб борилаётган илмий ишларнинг аҳолини тубдан яқинлашдан иборатдир.

Хуллас, тилшунослик фани бўйича илмий-текшириш ишларини ачинарли аҳволга келиб қолганлиги Ўзбек тилининг нуфузи-

ни янада тушириб юборди ва унинг жадал ривожига фақат тўсқинлик қилиб қолди. Шунинг учун тил ҳақидаги Давлат қонунини амалга ошириш талаби билан фақат байтулҳикмада эмас, балки жумҳуриятимизнинг барча илмгоҳларида ва дорилфунунларида Ўзбек тили, унинг тарихи бўйича олиб борилаётган илмий ишлар режаларини қайта кўриб чиқиш, 15—20 йиллардан кейин ишласа ҳам бўладиган мавзулардан воз кечиб, ҳозирги кун нуқтаи назаридан, яъни Ўзбек тилини ривожлантириш бўйича Давлат режасини амалга ошириш лозим. Бундай ишларни эса фақат бир марказдан туриб пухта назорат қилиш шарт. Бу режада Давлат тили қонунининг ҳар бир моддасига қўшимчалар ҳам ўз аксини топиши лозим.

Навбатдаги яна бир масала — бу лугатчилик ишларини кенг кўламда бошлашдан иборат. Ўзбек тилининг тузилажак кўп томли ўзхили лугатига бобомиз Навоий, унинг ўтмишдошлари ва замондошлари асарларидаги сўзларнинг кирмай қолганини тасаввур қилиш мумкин эмас. Навоийдан бошлаб шу кунгача бўлган давр Ўзбек тилининг ҳамда Ўзбек фольклори асарларининг кўп томлик лугатларини тузиш ишини ҳеч кечиктирмасдан шу йилдан бошлаш керак.

Имконият доирасида Ўзбек тилига Давлат тили мақоми берилганидан сўнг бажарилиши лозим бўлган назарий ва амалий ишларнинг айримлари ҳақида мuloҳаза юритдик. Юқорида айтилган ишларни амалга оширишга киришиш эса Ўзбек тили тараққиётига онгли аралашувнинг таъминлалиши бўлади. Ҳар қандай ривожланган миллий адабий тил ҳам ўзининг олимлари, шоир-ёзувчилари, ноширлари, адаблари ва умуман кенг зиёлилар оммасининг тилга онгли аралашувлари натижаси ўлароқ мукамалликка эриша боради.

Дўстмурод АБДУРАХМОНОВ

Равшан ФАЙЗ

Яшайверсанг орзуинг минг-минг

* * *

Факир бўлсанг, фуқаро бўлсанг,
Юрсанг йиртиқ тўнинг елкангда.
Фақат севгинг сабаб қишда ҳам
Ҳароратинг сўнмаса танда.

Юрагингда унган шу гулга
Кеча-кундуз тарасанг сувлар.
Яшайверсанг умидинг улкан,
Ўзинг олтин ва ўзинг заргар.

Яшайверсанг ойдаи бир қизга
Бор-йўгингни бахш этиб буткул.
Тоғу тахтдан олис-олисида,
Ўзинг подшоҳ ҳамда ўзинг қул.

Кўп серямоқ эрса-да тўнинг
Бутун бўлса сенда ирода.
Яшайверсанг орзуинг минг-минг,
Ўзинг соқий ҳам ўзинг бода.

Яшайверсанг... ва лекин бир кун
Худди ҳаққи бордайн, тикка
Кириб келса кўнглингга дилхун,
Амри вожиб қайсар малика.

Сўнг кун бўйи кўзингдан кетмай
Юрагингда сайр этиб юрса,
Бирон оғиз сўрамай-нетмай
Авайлаган гулингдан кулса,

Вужудингни босса таҳлика
Арзигаидир индамай ўлсанг,
Севиб қолса сени малика,
Сен-чи, факир, фуқаро бўлсанг.

Видо

Қўй, энди бу гуллар меники эмас,
Етга айланганим қалбим туяди.
Агар узмоқ бўлиб қўл чўзимми, бас,
Кафтларим жизиллаб қуяди.

Мен қушман, рози бўл, жанубга оқсам...
Қарагин, осмон ҳам қовоқ уяди.
Энди мен дон терган ерларга боқсам
Кўзларим гавҳар қуяди.

Кетаман, заминда ивирсиркан қуз
Боғларнинг бошидан олов қуяди.
Бешафқат бир ўтда ёнар дала-туз
Тушсам оёқларим қуяди.

Англадим, қўкда ҳам кун йўқ энди ҳеч
Билмадим бу осмон кимни суяди.
Елларга туш урсам хоҳ кундуз, хоҳ кеч,
Қанотим қовжираб қуяди.

* * *

Шошманг, қишлоғимга кетарман бир кун,
Кетарман отамдан қолган юртимга.
Ёқавайрон бўлмай, бўлмасдан дилхун
Кетарман, мен бунда керакман кимга.

Биламан, қўлимдан тортқилар шамол
Оёғим қўйвормас бу теп-текис ер.
Бари бир кетарман бефарқ, бемалол
Кетарман, кифтимга қанот бўлар шеър.

Биламан, кетма, деб йиғлайди осмон,
Учолмас ўшанда бирон тайёра.
Мен эса кетарман шунчалар осон,
Кетарман, қайрилмай энг сўнгги бора.

Уйғониб ҳайронлар қоларсиз бот-бот,
Хат ҳам қолдирмасман ҳатто ҳеч кимга.
Кунчил кўнглингизни этганча обод,
Кетарман отамдан қолган юртимга.

Ёзга

Қўкламнинг пойига қўшиқлар битиб,
Тиз чўқдим суяксиз одамларга хос.
Бугун боғларимдан баҳорлар кетиб,
Бугун фармонингга мунтазирман, ёз.

Баҳорга кетма деб ёлворганларим
Сенинг келишингга нафратим эмас.
У менинг Нуриям — синглим, сарварим,
Синглининг кўнглини олмаса бўлмас.

Ўзимни оқламам, сени овутмам,
Шунчаки бор гапни айтгумдир, холос.
Ва шунинг-чун жуда иссиқ бўлсанг ҳам,
Сенда ҳам, сени ҳам яшайдурман ёз.

Сен эса дўст каби ранжимай мендан
Гуллайвер, гуллайвер, гуллайвер дуркун.
Мен сени ҳеч қачон унутмагайман,
Мен сени эслайман ёмғирли бир кун.

Кузатиш

Сен менинг кўнглима кўкламда кирдинг...

Рухим осмонига, эл ётар олди
Қоп-қоп булутлар чиқдилар сузиб.
Жўнадинг — менсиз ҳам ошиғинг олчи,
Шамоллар уйғонди дунёни бузиб...

Сўнг ёмғир... ҳар қалай сен бунга тушун,
Ҳар тугул кўклам бу — ёмғирли кунлар.
Рухимда булутлар йиғлади юм-юм —
Номардман, томчи ёш тўккан бўлсам гар.

Жўнадинг боқмасдан на ўнгу на сўл,
Бир сўз демоғимга очирмасдан лаб
Рухимда ёмғирлар ёғаверди, сўнг
Селлари кўзимдан окди шариллаб...

Қоронғу тун эртаги

Қайга юрагин билмас ялангоёқ шамолнинг
Манзилига етолмай аҳволи кўп тангу тор:
Олиб кет деб, йўлида ногаҳон дуч келса ким
Этагидан тортқилаб, юзларин сийпалар зор.

Қани, қаён кетди у, дунё қолди хабарсиз...
Кўнгли очик осмоннинг — булутдан йўқ нишона.
Қўркканга қўш кўриниб, мисли муштдайгина киз
Гул-гиёҳлар шивирлар: «Хоҳ ишон, хоҳ ишонма...»

Ажиналар айш қилар пана-пастқам жойларда,
Ақлдан озмасимдан товуш қилгин, ким бор,
ху-ув...
Менинг кўзларимга ҳам тортиб қўймиш тун парда,
Юрагинни ўйнатар кафтда ҳуққабоз — қўркув.

Ҳеч кима сўз бермагич ўлгудай ўжару ўр,
Кўпни кўрган чинорнинг ичи фикри ичида.
Ваҳм полвон тоғнинг ҳам юзига ташлаган тўр,
Кўриниш берай деса ишонмайди кучига.

Фақат мажнунтолларнинг чилвир сочларин ўриб,
Юлдузларни титратиб чўмилтирар пастда сой.
Дашнободнинг кўп нордон аяорларин туш кўриб,
Қайлардадир ухлайди бошқоронги бўлган ой.

* * *

Юрдим,
Юрдим йўллар тугади,
Сизга етмоқликка етмади йўлим.
Энди туриб-туриб кўнглим чўқади,
Бир йиғи келади кўкрагим тўлиб.
Сиз мисли қояда кўкарган бир гул,
Сиз — юксак.
Юксакка етмади қўлим.
Энди не қилайин,
Не қилсам маъқул?!
... Лекин барибир сиз, сиз бахтли бўлинг.

Менинг-чи, кўкайим, кўнглим бузилди,
Менинг-чи, кўкрагим кетди-ку тўлиб.
Ичимда нимадир оғир узилди,
Бир йиғласам дедим,
Бир йиғласам дедим қўл-қўлоб бўлиб.

Лекин, бу билан ҳеч, кам дунё тўлмас,
Дунё тўлганда ҳам, кўнгил тўлмайди.
Гулим, бахтли бўл, деб,
Жилмайиб бўлмас.
Гулим, бахтсизман, деб йиғлаб бўлмайди.

Зеби, зеби, зебона

Дилмурод ҚУРОНОВ

«М улойим қўлларда ивиб, сувга айлангандан кейин гўзал кўзларнинг супасида ёнбошлашнинг мунча яхши кўрар экан бу кўкат...» — сезасими, адиб ўсма бўлиб яралмаганига ўкинаётгандай, ўқинчини сизга-да юктираётгандай: «кўз устига» деган ибора бизда расм эмасу, биродарларимиз тожикларнинг «ба чашми»-си — эъзознинг юксак ифодаси! Адиб ўсма бўлиб яралмаганига ўқинмоқда, дедик, воҳ! — ният кетган экан: ўсмадай эзилганди-я... иншоолло, энди кўз устига ҳам чиқар...

«Хар йили келадиган баҳор севинчи яна кўнгулларни қитқилай бошлади. Яна табиятнинг дилдираган танларига илиқ қон югурди...» — роман бошланғичидаги лирик табиат лавҳасиданоқ Чўлпон шоир бўй бериб туради: «кўнглингизни қитқилаб» завқлангирмоқ бўлади сизни. Бошданок сизни гўзалликка ошурта эдиб, кўнглингизда ажиб бир илиқлик пайдо қилгачина, ўзининг суюқлиги — Зебини рўбарў қилади. Зебидай фариштани яратиб қўйиб, унга яна самимий — бегараз муносабатда бўлиш осонмас — шайдо кўнгулгина ухдасидан чиқади бунинг! Адиб Зебини тасвирларкан, сўзларидан хайратга йўғрилган меҳр уфуриб туради... Узоқ йўлга отланиши керак бўлган ўртоғини кутдириб қўйгани, устига-устак ўзининг ташвиши билан бўлиб меҳмонини унутганидан Зеби хижолатда, «ўртоғини узр айтиб қарши олди:

— Ўртоқжон, отам оврадда ўтириб қолди шекилли, шунақа одади бор. Эндиёқ кириб келса керак. Хафа бўлманг-а?»

Қизнинг андиша тўла нигоҳини туясиз, гапларини эшитгандай бўласиз, «Нахот Сиздан-да хафа бўлиш мумкин?» деган хаёлда ўтирганингизда, адиб «Хафа бўлманг-а?» деб турганида Зебининг юзини кўриш керак эди! — деб қолади. Алам қилиб кетади сизга, адиб эса айти шунини астагандай, «мен кўрдим, сиз эса — йўқ!» демоқчидай. Васма-басига Зебини бир кўриш истагиди ёна-сиз, не тонгим, адиб унинг қиёфасини чизмаган: сийрат бору, сурат йўқ! Қувликин илгамасиз-да, Зебини кўз олдингизга келтиришга тиришасиз. Кимдир умрлик армони — илк севгисини, кимдир ҳаёлида ардоқлаб, учратишини озиқиб кутгани ма-лакни қўяди унинг ўрнига: «Бир қўлида супурги, бир қўли тиззасида, супурги ҳам ердан узиб олинган эмас, фақат бош юқори кўтарилгану — бутун вужуд...» сизнинг ихтиёрингизда! — антикиб кетасиз, Зеби яна ҳам қадрдон кўринади кўзингизга, вужудинингизнинг бир қисмига айланади — «юктириш» санъати ўз ишини қилади.

Ўзингиз сезмаган ҳолда қаҳрамон оламига кириб қоласиз, энди унинг ҳеч бир ҳаракати нигоҳингиздан қочиб қутулмайди. Ана, Зеби гўё Салти билан гаплашаётгани-ю, кўз кири отасида: «Энам аврай олармикан? Отам кўнарикман?» — кўнглида қилдеккина умиди бору, ўзи шунинг устида турдики... тилида отасидан нолийди-ю, дилида унга ёлворади. Шу маҳал Салти қулиб юборди: эссизгина,

отаси эндигина ҳовридан тушиб, «юборсам-ми, йўқми» дея ўйга кетганди-я...

— Вой анави қизини! Яна бешбаттар қиласиз ишни!

Бу хитобда ўпка-гина ҳам, ўқинч ҳам, йўққа чиқишга келган умид армони ҳам, унинг ҳосиласи сифатида тўқилмоққа ҳар дам шай икки томчи ёш ҳам... қўйинг-чи, — ҳаммасидан бор! Зебининг Салтига боқкан тубсиз кўзларида, чимирилган қошларида кўрасиз буларни... латофатидан сеҳрланасиз. Қиз дилидаги изтиробларни сезасиз, сезангиз-да шу ҳолатнинг узоқроқ давом қилишини тилайсиз: бошқа бир бокираи якто айтмоқчи, «Зайнаб билан жанжаллашганинг ўзи бир ҳузур ва жанжалдан бўшалгач, қайин отамнинг қаршигага ўтириб насихат эшитиш ундан ҳам яхши ҳузур...» — тушуниш ҳам кечириб мумкин бўлган худбинлик!..

Арава ҳам кенг-мўлгина экан: сизга ҳам жой қолди, шовиб бир чеккага ўтириб олдингиз — Зебидан кўз уз(ол)майсиз. Ана, қизлар уни қистовга олиб, қўшиқ айтишга ундашди: дилингизда уларга қўшиласизу, тилингизга чиқаришга ийманасиз — недир имкон бермайди сизга... Салти эса билганидан қолмайди:

«...Бу ер тола жой бўлса, одам асари бўлмаса, кечаси — қоронғи бўлса, бир-икки жуфт айтиб бермайсизми?»

Номаҳрамга эшиттириб-а?»

Зебининг ўртоғига илкис ўтирилганини, кўзлари бир қадар қақчайиб, қошлари чимирилганини тасаввур қилинг-да, кейин эшитинг бу гапни! Умид қиламизки, юкламага тўшаётган УРҒУ қиз қандай андишаларга бориб ўтирганини аналгати, сиз уни тушундингиз, ўртоқлари эса... Улар қулдилар:

— «Шу ҳам номаҳрам бўлибдими?»

— Шу Улмасжон-а?

— Номаҳрам ўла қолсин?..»

Зебига қарайсиз: бечора, бир томони, шу гапни айтганидан пушаймон, бошқа тарафи, гапни мундайроқ тушунганларига хафа — юзлари хижолатдан ловуллади, лаблари чўчайиб, кўзлари пирпирайди...

Зеби тасвирида Чўлпон чинакам эврилиш санъатини намоян қилади: қаҳрамоннинг «ичи»га кириб олади-да, сиртдан тасвирлайди. Адибни рассомга менгзасак, қаҳрамоннинг муайян вақтдаги ҳолатини қорозга туширишга шошилагандай, қилқаламини тез-тез юргизиб, чизиклар тортади: «Ана, камини ўзингиз тўлдириң!» — юқорида тасаввурга эрк берганимиз ўз чизгимизни торттишга бир уриниш ҳолос.

Суюкли қаҳрамони маънавиятини акбаралию мирёқуби маънавиятига қарши қўйган адиб Зеби билан Улмасжон муносабатини сирли некин руҳга қулгайди.

Зебидай қиз кўнглига муҳаббат ораламаслиги мумкин эмасдай, шу боис ҳам Улмасжон пайдо бўлиши билан китобхон ажиб сергак тартади, гапларидан, рафторкино хатти-ҳаракатларидан неидир уқмоқчидай диққат билан кузатади уни:

«Қизлар жим эдилар. Аравакаш зерикди шекилли астагина ашула бошлади. Унинг ашуласи хом хиргойидан нарига ўтмагандан кейин Салти кўтарилди:

— Улмасжон, бормисиз? Дурустроқ айтсангиз-чи!

Салтининг яна бир ўртоғи — Қумри унинг сўзини қувватлади:

— Ҳа рост, шундай яхши овозингиз бор экан шўх-шўх айтмайсизми? Кенг далада қанча қўйсангиз шунча кетади варанглаб...

Ийгитча қулди. У қоронғида секингизна орқасига қайрилган эди. Орқа сафдаги қизлар чимматини кўтариб ўтирганларидан уларнинг юзларини сал-пал кўрса бўларди. Кулумсираб туриб қизларга бироз қарагач:

— Орқангизда данғи кетган ашулачингиз бор туриб менга осилганларинг қизик! — деди. — Биз, «сув бўлмаса таямму»га ярайдиган ашулачилардан...»

Улмасжон Зебининг таърифини, эҳтимол қўшиғини ҳам эшитган ва унга эрталардаги каби ғойибона ошқ бўлган бўлса не ажаб?! Чўлпон бунини очиб айтмайди, ишора қилади ҳолос: Улмасжонга «шўх-шўх айтинг» дейишмоқда, демек, у мунгли куйлаяпти. Севгисининг шунчалар ақин ҳам узоқлигидан эмасми бу мунг?! Орқа сафдаги қизларга кулумсираб туриб бироз қараб қолгани (биронинг дийдорига тўймоқчидай), «данғи кетган ашулачи» ҳақида юрак ютиб гапиргани-чи?! «Шу чоккача ёр-ёрга қулоқ бериб, индамасдан отини аста-аста қамчилаб кетаётган аравакаш»нинг «бу овоз чиқиши билан оғир бир «ух» торт»гани шарқ эрталаридаги ошқни эслатмайди?!

Езувчи дилни дилга пайвандлаган ЛАҲЗА тасвирида сўзга ҳасилик қилади. Пойлоқчи кампирнинг қилғини кўриб, «Зеби қамоли ҳайрон бўлганидан аравакашнинг номаҳрамлигини ҳам унутиб, ҳалиги тангирқаш назари билан унга қаради. Бу вақтда ой анчагина юқори кўтарилиб қолган эди. Ёш йигитнинг бу ёш ва ширин табассумини ой ёруғида алайна кўриб олган ёш қиз, бутун баданларидан мулойимгина дуркираш кечганини пайқайди ва қизариб, тескари қайрилди...»

Қизнинг «баданларидан мулойимгина дуркираш кечгани» «эркак зоти билан биринчи марта бу хилда учраш»ганидангина эмас — Улмасжоннинг кўзларида порлаган ишқ ўтининг тафтидан! Зебининг «биттаси ўзимизнинг аравакаш» деган гапни эшитиб бекзотва бўлгани, кимсан Раззоқ сўфининг қизи эканини, найкии бунини, атрофда неки бўлса унутиб, унга томон интилгани ҳам шундан. Зеби билан Улмасжон икки жойда икки оғиздангина гап олишадими, адиб шунга ҳам дунё-дунё маъно юклайди:

«Иккаласи ҳам анчагача жим қолдилар. Қайси бири олдин гап бошлашини ва нима дейишини билмасди. Ниҳоят, йигитча бир гап топган бўлди:

— Бугун сахар... аравани қўшаманми? — Нимага??»

Қизнинг ташвишию умиди, қўрқувию ўтинини ўзида жамлаб, ногоҳ бўғзидан отилган «нимага?»си — ўзига хос дил изхори, бунини тушунганидан бўлсами, Улмасжон қувонади, хўжайинидан қардор бўлишини, бусиз ҳам ночор оиласини қийнаб қўйиши мумкинлигини ҳам ўйлаб ўтирмай, муносиб жавоб айтди: «Хайр, майли, сизлар қачон «қўш» десанглар шунда қўшаман».

Ўзининг мафтўлиги орқасида китобхон

наздида Зебини осмонларга олиб чиққан адиб, уни яна седримасдан ерга олиб тушди: севгисининг интихосини нурли кўролмаган, шу билан бирга ундан кечолмаган қизнинг изтироблари — нарвоннинг илк поғонаси. Мингбоши совчилари ризолик олгач, «суратдай, жонсизгина судралиб» юрган қиз тамомла ер фарзанди эканига имон келтирасан киши. Қизнинг изтироблари бежиз эмаслиги Акбаралига адиб берган таърифдан, хусусан, меҳмондорчиликдан қайтаётган қизларнинг «мингбоши тўғрисида гап очилганда аччиқ жирканиш билан: давлати бошида қолсин!» дея қичқирган»ларидан (шу гапни айтганда Зебини бир тасаввур қилинг-а!) англашилади. Бахтидан сархуш Кумушбининг «Киши давлат учун эрга теккандан ерга тексин...» дея севиб севилмаган Зайнабнинг шувсиз ҳам садпора бағрини тилмок бўлганини эсларсиз?! Ундай бўлса, Зебининг йиғи-сиғидан нарига ўтмаганини кўрган «хужум»чи қизларнинг «курашсанг бўларди-ку!» дея бурунларини жийириб, маломат қилишларини ҳам тасаввур қила оласиз. Ёзувчи бу каби маломатларни назардан қочирмайди, шу боис китобхонни ҳам, қахрамонини ҳам «кўниш»га оддон тайёрлайди: отасининг оппоқ соқоли билан кўз ёшларини оқизиб қаргашлари, «мундай қаргашларнинг ортуқ даражада кўркунч эканини ҳар оғиздан эшита-эшита» ўсган қизга таъсир этмаслиги мумкин эмас: ўзи туфайли онасининг, шундоғам умри азобда ўтаётган аёлнинг чеккан ситамларни юрагини эзishi табиий: кундошларнинг савий-ҳаракатлари, негадир атрофдагиларнинг бари «шу»ни исташи «ожиз, иродасиз, аянч ва якябош» қизини синдириши аниқ эди. Сўфининг тарбиятида ўсган қиз ўзини ҳалок этмок нечоғли оғир гуноҳ эканини билади! — осмон узок, ер қаттиқ, — унинг учун биттагина йўл бор — кўниш. Шу боис ҳам адиб: «Мамлакатнинг қизинг куёшида тез етилган тан бечора қизнинг маънос кўнглини ўз иссиқ кучоғига олди» — дейди-ю, гапни мухтасар қилади. Айтмоқчимизки, Чўлпон А. Қодирий каби «айнан мен ёганчанди!» дея ҳайқиринишга ҳақли, чунки у «ибратли қахрамон» яратгандан кўра мавжуд инсонни кўрсатишни афзал билади.

Зеби ҳақида ҳам бир чеккаси «кундош балосининг намоён қурбонидур» дейиш мумкин. А. Қодирий «ўқувчининг қимматли вақтини аягани, қаламини ҳам бу гиди-бидидан озод қилишни мувофиқ кўрган»идан кундошлар можаросига тўхталмаганини айтса, Чўлпон бу ҳақда анча муфассал ёзади. Диктатимизни тортадиган нарса — Зебининг кундошлар даврасидаги хатти-ҳаракати ҳам унинг характер мантиқига мослиги.

Султонхон аризачи кампир билан суҳбат курганида, катта кундошлар бурунларини жийиришади:

«— Ана, топниб ҳам кетди! — деди Хадихон ичкаридан.

— «Пес пес билан ...қоронғида!» — деди Пошшахон.

— Хай ана у хотини. Нега ундай дейсиз? Нафасингиз курсин!

Бу Зебининг овози эди».

Сизу биз билан Зебининг айна шундай дейиши нақадар ишонарли! Қиз катта кундошлари кутгандай Султонхонга ашадий душманим, деб қарамайди, аксинча, самимий яқинликка интилади. Султонхон бо-синқираш баҳона уйга кўчмоқчи бўлганда, «Пошшахон» «Эри йўқ совқотиб қолгандир, шўрлик» дея нишини санчса, Зеби:

— Киров ҳам тушиб қолди ўзи. Яхши қиласиз, жонимни қоқай! — дейди. Тўғриси, Пошшахоннинг кесатиғи ўринли, чунки у кундоши феълидаги бежоллиқни фаҳмлаган, лекин Зебимиз киши хатти-ҳаракатини яхшиликкагина йўйиб ўрганган. Унинг самимияти душман кайфиятидаги Султонхонни ҳам ром этгани бежиз эмас: «Шу «жонимни қоқай» сўзи Султонхоннинг кулоғига аллақандай ширин эшитилиб кетди... Султонхон ўз кундошини маҳкам кучоқлаб ўпди».

Зеби мингбоши хотинлари орасига ажиб бир мусаффолик олиб қирадики, буни адиб

жуда катта маҳорат билан кўрсата билган. «Табаррук сув»га заҳар солиб чиққан Пошшахоннинг ранг-рўйини кўрган қиз шубҳагумонга бориб ўтирмайди, бутун вужудидан ташвиш ёғилгани ҳолда: «Нима бўлди, жоним, сизга? Шамоллаб-негиб қолдингизми?» дейдики, Пошшахоннинг ўша сувни ўзиёқ ичиб юбормаганига, шунга бардоши етганига лол қоласиз.

Зеби зоҳиран тақдирига тан бергани билан, кўнгли ҳамон тинчиган эмас, шу боисми, ўзини овутишга интилади: «Ўв, қиз боланинг пешонаси курсин! Ўзи хоҳлаб эрга тегармиди? Мени отам шу қари одамга берди деб койийман: мунга бермаса кимга берарди? Ўзим суйган йигитга берармиди, қалай? Тан-тилиги тугиб кетганда эшонбобга бериб юборарди... У мундан бешбаттар!» Англаш мумкинки, қиз ўзини тамомла «кўниш»га чоғлаятипти, зотан шундагина аламлари босилади — хотиржамроқ яшай бошлайди. Холис айтсак, Зебининг бу ҳаракати мақсад-моҳиятига кўра Султонхоннинг «сатангларга ошно бўламан» деганига яқин — иккаласи ҳам тақдир юқини енгиллатмок истагидан юзага келади. Ҳа, Зебининг тақдири кундошлари тақдирига уйқаш.

Пошшахон-ку Зебини заҳарламокчи эди, мингбошининг ўлимида ким айбдор? Савол ўринсиздай, шундай бўлса-да адиб Зебини аниғича бўлсин гумондан холи қилишга интилади, бунга эришади ҳам: «Орада қанча ухлагандир, ўзи ҳам билмайди (демак, жуда қаттиқ ухлаган — Д. Қ), бесаранжом бир қичқирди (диққат қилинг: Зеби қичқирди маънисига етганича йўқ — Д. Қ) билан уйғонди:

— Сув! Сув! — деб қичқирарди мингбоши.

Зеби уйқисираб келиб яна фанарни баландлатди. Унгача мингбошининг кўркунч овози яна кўтарилди тушди:

— Синталоқин қизи, сув дейман (Зебининг ҳамон уйқуси очилмаганидан мингбоши яна такрорламокда — Д. Қ!) Сув! Юрагим куйиб кетди... Ёниб кетди! Сув! Сув!

Зеби шошиб қолди: бориб чойнақдаги «табаррук» сувни кўлига олди...

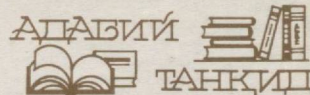
Пошшахон Зеби «табаррук» сувни бировга тутмаслигига буткул ишонган, шу боис ҳам унга заҳар солган. Чўлпон фожиа тафсилотини шу қадар жоли тасвирлайдики, Зебининг айна шундай ҳаракат қилишга ишонасан, инсон руҳиятини аъло даражада билган ва қозога туширилган адиб маҳоратига таҳсин ўқийсан киши.

Суд жараёни тасвирини ўқиркан, китобхон яна ўша — ўзи билган болаларча содда-беғубор Зебини топади, унинг тақдирига қуйгани ҳолда, ўзини самимий қулгудан тия олмайди: «Зеби худди ўйинда шеригига аччиқ қилган боладай, тескари бурилиб олди. У индамай турганлигидан суд раиси яна сўз олди:

— Яхшилаб тушунтирингиз: юзини очмаса, суд мажлисини олиб боролмайман.

— Олиб боролмаса майлига... — деди Зеби. — Билганини қилсин!»

Кулмай бўладими?! Ўз манфаатлари йўлида фариштадек беғубор нарсани қурбон қилмокчи бўлганлардан нафратланмай бўладими?! Бу ўринда китобхон бир лаҳза бўлсин андишага бориши, «жудай-ла бўрттириб юборилмаганими?» дея ўйлаб қолиши мумкин. Шу боис озроқ мулоҳаза юритишга зарурат сезамиз: маълумки, роман бошланишидан Зебининг атиги ўн беш ёшлардаги қизча экани англашилади, унинг кейинги ҳаракатлари етуқ қизлар каби бўлганидан, китобхон буни назардан қочирган бўлса эҳтимол. Бу нарса характер мантиқига зид эмасми? Фикримизча, йўқ! Кампирлардан эшитганимиз бор: аразлаб «кетаман»га тушган келинларини кўгирчоқ совға қилиб овутиган қайноналар бўлган экан. Айтмоқчимизки, «дўппи билан урса йиқилмайдиган» қизлар балоғат ёшида ҳисобланган вақтда, уларнинг руҳий тараққийси ҳам шунга мос бўлган: ҳали болалиги билан хўшлашиб улгурмаган гўдак «бир уйнинг эгаси» бўлишига руҳан ҳозир бўлган. Руҳий ривожланишдаги бундай илгарилаб кетиш Зеби

каби қизларда турли ёш хусусиятларининг ноуғун бирикувига олиб келиши табиий эди. Кўрамизки, қахрамони руҳиясини аъло даражада билган адиб ҳаёт ҳақиқатиго содиқ қолади. Чўлпон Зеби тимсоли талқинида типик ва индивидуал хусусиятларнинг узвийлигига эришганики, бу образнинг ҳаётлигини, баркамоллигини таъминлаб, уни Кумушу Зайнаблар қаторига қўяди...

...суд жараёнини кузатаётганингизда ҳам андак бўлсин умидингиз бор эди: «Ўлибди, озгина бўлсаям одамгарчилиги бордир буларнинг?!» Ҳукм ўқилди: очик-ошкор ҳақсизликдан гарангсиб қолдингиз, кўнглингиз жумбушга келиб, сўфи билан бирга исён қилади... телба Қурвонбининг дардли қўшиғи бағрингизни эзади, чидамай қулқоқларингизни чиппа беркитасиз — бефойда, қўшиқ вужудингиздан оқиб келади, ўзингиз-да қуйлаётган бўласиз:

Зеби, Зеби, Зебона,
Мен кўйингда дебона...

А. Караванев сурат лавҳаси

Исроилга кетаман, деб юрган фото-мурбир Григорий Мордухаевич Якубов — «Гришажон» ихчамгина фотохонасида ўртага шиша, шўр помидор, нон қўйиб ҳам-касблари билан хайр-хўшлаган бўлди.

Жумҳуриятмизда, Бухоро вилоятида туғилиб вояга етган бу каскетар олдида ўзи туғилиб ўсган тупроқ, у билан олди-берди қилган одамлар шаънига бир оғиз илиқ сўз айтиш ўрнига насасо гаплар айтиб, аксини қилгани кўнгилни ранжитиб, ушбуни ёзишни тақозо этди. Албатта унинг беибо сўзларини ҳеч ким магнитофонга ёзиб олгани йўқ, даврада иштирок этганлар ҳам ортиқча жанжалга тоқатим йўқ, деб ўзларини четга олишлари мумкин. Лекин бўлиб ўтган кўрнамаликни ҳеч бир виждонли киши кечира олмайди. Кетибсан кетабер, фақат туфламасдан кетада!

Албатта Григорийнинг пешонасига ватан бериб, жўнаб кетаётганини тушуниш керак. Унингдек кетаётганлар озми?

Яқинда нуфузли рўзномалардан бирида мухбирнинг одессалик (собиқ тошкентлик) матбуот ходимининг таърифлашича, «жуда қизиқчи одам» Жванецкий деган киши билан суҳбати эълон қилинди.

ТУЗЛИҚҚА ТУПУРМАСЛИК КЕРАК!

Жванецкий етти ёшида ота-онаси билан уруш сабаб бўлиб Тошкентга келиб жон сақлаган. Вояга етгач, тақдир тақозоси билан у яна Одессага кўчиб кетган.

Узининг гувоҳлик беришича, орадан йиллар ўтиб, Ўзбекистонга меҳмон бўлиб келади, дўстларини кўради. Ҳатто омма билан бўлиб ўтган учрашувларнинг бирида у: «Мен Ўзбекистонга келибгина қорним тўйиб, овқатландим», дейди. Қорни тўйган бекбечаранинг егани ош бўлсин! Лекин у нега бирон бир сўзидан ўзбекистон халқларининг меҳмондўстлигини, очикқўнгиллигини, саҳийлигини тан олиб гапирмайди? Эҳтимол, юрт кезиб, одам таниган Жванецкийдай одамнинг бир оғиз илиқ сўзи бугунги кунда халқлар дўстлигини мус-

таҳкамлашга хизмат қилган бўларди...

Алҳол бундай қилишга унинг димоғдорлиги рухсат бермайди. Бўлмаса у А. Кружилиннинг «Литературная газета» (16 январь, 1991 йил) саҳифасида чоп этилган одамларни гиж-гижловчи «Клан» (Уруғ аймоқлар) номли мақоласига «Тошкент кўчалари хушбўй ҳидларга тўла, одамлари бир-бирини ўлдиришни истаётган сўнгги шаҳар бўлса эҳтимол...» деб шior ёзиб берган бўлармиди. Аҳамият беринг-а! Кружилин бир пайтлар марҳум отаси, Тошкентда яшаб, ўзбек ҳамкасблари — журналист ва ёзувчиларининг юзига оёқ тираган, бўстонликдай хушманзара воҳани оёқ остига айлантириш ниятида йириқ атроф-муҳитни ифлослантирувчи, нима-

лиги махфийлигича қолган, корхона қурилишни ёқлаб чиққан, провардида курашларда маглубиятга учраб шармандан шаримсор бўлган журналист Ю. Кружилиннинг айнан ўзи эмасми?

Баъзан шулар ҳақида ўйлаб, айрим инсонларнинг одамгарчилиги кемтикмикан, деб ўйлаб қоласан киши.

Яқин-яқингача ҳам Ўзбекистонни тарк этаётган, марказдаги матбуотларнинг ибораси билан айтганда, «қочоқлар» ҳақида бўлмағур гаплар ёзиладиган бўлди. Гўё бу ўлкадан уларни кимдир қувиб чиқараётган эмиш.

Бемаънилик, ўзи емай, киймай меҳмонининг кўнгилни овлаган меҳмондўст, саховатли халққа тўхмат бу! «Ким қилмаган, ким топмаган», деган гап бор халқимизда.

Ўзбекистон ССЖ халқ депутатларининг сўнгги сессиясида бу ҳақда жуда ошкоравий фикр ва мулоҳазалар айtilди. Зеро, халқнинг қадри ҳар қандай кимсаларнинг қадридан балиandroқдир. Узагўшани ихтиёр қилганларга такрор бўлса ҳам айтадиган гапимиз шу! Кетишни ихтиёр қилдингми, кетабер, фақат тузликқа тупурмасдан кет!

**Эшбой АБАЗОВ,
Уктам МИРЗАЕР**

КУМУШБИБИ ЯШАГАН УЙ

Утган йили буюқ ўзбек адабиюти Абдулла Қодирий таваллудининг 95 йиллиги муносабати билан Тошкентда тантанали кеча ўтказилди. Ёзувчилар Абдулла Қодирийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилдилар. Бу анъана олийгоҳларда ва мактабларда давом этди. Шу жумладан бизнинг 26-хунар-техника билим юртимизда ҳам бу тантана яхши нишонланди.

Маросим охиралаганда Абдулла Қодирий билан маҳалладош бўлганим сабабли менга ҳам сўз беришди. Мен кўрган-билганларимни, адиб ҳақида эшитганларимни йиғилганларга батафсил сўзлаб бердим.

Учрашув иштирокчиларидан бири «Кумушбиби тарихий шахсми?» — деб савол бериб қолди. Бу савол менга бўлиб ўтган бир воқеани эслатди.

1967 йил июль ойи эди. Тошкентдаги Низомий номи ўқитувчилар олийгоҳининг расм-чизмачилик факультетининг учинчи курсини битирган студентлар Шоҳимардонда табиат манзараларини бўёқларда тасвирлаб, ўз малакасини оширар эдик. Дам олиш кuni бир гуруҳ толиблар Марғилон шаҳрини томоша қилишга бордик. Шу пайт ўртоқларимиздан кимдир: «Эшитишимча, Марғилонда Кумушбиби-

нинг уйи ҳам бор эмиш. Агар қизиқсанглар бир суриштириб кўрмаймизми?» деб қолди. Бу гап ҳаммамизга маъқул келди. Биз Марғилонга келиб чойхонада гурунглашиб ўтирган отахонларга мақсадимизни айтдик. Отахонлар, нариги маҳаллада Карим маҳрам деган тарихни яхши биладиган кекса, ўткир илмли одам бор, ушундан сўрасангизлар балки айтиб берад, дедилар.

Биз отахонлар айтган уйни топиб бордик. Нурунқий киши эскини очдилар. Оппоқ калта соқол-мўйлаблари ўзларига жуда ярашиб турган хушмуомала бу отахон тахминан 75 ёшларда бўлсалар ҳам беҳасса, тетик юрардилар. У киши бизни ичкарисга тақлиф қилдилар. Ҳовли ички-ташқи экан, биз узр сўраб саломаликдан сўнг мақсадимизни баён қилдик. Отахон ҳаққатан ҳам тарихни яхши биладиган, мадраса кўрган эканлар.

Бизнинг записимизни охиригача эшитиб бўлиб:

— Воғишамол маҳалласида бир одам бор. Мирзакарим қутидор тўғрисида ўша аниқроқ маълумот бериши мумкин. Мадомики, билишми истасангизлар, юринглар, бориб ўша одамдан сўраб кўрамиз, — дедилар. Кўп узоқ эмас экан, тахминан қўшни маҳалла экан, дарров етиб бордик.

Бизни эргаштириб борган отахон келишимиз сабабини баён

этдилар. Ҳовли эгаси қўйидагиларни баён этди:

— Бизнинг ҳовлидан нарироғидаги масжид «Ўтган кунлар» да ёзиб ўтилган ўша масжид, ҳовлисида ҳовуз, ҳовуздан чиққан ариқ кўчани кесиб ўтиб ўнга бурилиб, қўшни хонадонга кириб кетади. Китобда баён этилган нарсалардан шулар ўзгармай қолган. Масжиднинг рўбарўсида ариқдан 2—3 қадам наридан «Ўтган кунлар» да ёзилган Мирзакарим қутидорнинг узун, қоронғи йўлаги бошланади. Йўлак охирида ҳовлиси жойлашган. Йўлак ҳозир йўқ. Китобда баён этилган нарсалардан ҳозир ҳовлида ҳеч нарс қолмаган. Иморатлар бузилиб қайта қурилган.

Бу ҳовли Мирзакарим қутидордан кейин бешинчи кишининг қўлига ўтган экан. Биз тарихий маълумот берган отага ўз миннатдорчилигимизни билдириб хайрлашдик. Бизни бошлаб юрган отахон қайтишимизда бояги кўчана бурилдилар. Бироз юрганимиздан кейин кўчанинг чап томонидаги масжидни кўрсатиб дедилар:

— Мана бу «Ўтган кунлар» да ёзилган масжид. Ана ҳовлисида — китобда ёзилган ҳовуз. Ҳовузга тушган ортиқча сув мана шу ариқ орқали кўчага чиқиб, кўчани кесиб ўтиб, бироз бурилади-да, хонадонга кириб кетади. Мана шулар китобда ёзилганидек

сақланиб келаяпти. Тахминан мана шу ердан Мирзакарим қутидорнинг қоронғи йўлаги бошланади. Отабек тахминан мана бу ерда ариқдаги сувга қўла урган пайтда тасодифан йўлакдан Кумушбиби чиқиб қолиб, Отабек билан юз кўришган бўлади.

Ота ўша воқеаларни тепасида бўлгандак ишонч билан сўзлаб, ҳатто ўринларни аниқ кўрсатиб бердилар.

Қимматли вақтларини аямай мулоҳизани ҳосил қилганликларини учун хурматли отахонимизга қайта-қайта ташаккур айтиб, миннатдорчилигимизни изҳор этиб қайтаётиб кўча бошига еганимизда девордаги хатга қўзим тушди. Кўчанинг номи «Зарфшон» экан. Шу ерда отахон билан хайрлашдик.

Биз ҳаммамиз ўзимизни жуда енгил ҳис қилдик. Рўҳимиз енгил тортиди. Мана орадан қанча йиллар ўтиб кетди, у томонларга йўлми тушмаганига ҳам анча бўлди. Ҳозир ана шу тарихий жойлар сақланиб қолганими, йўқми — беҳабарман. Эҳтимол, марғилонлик китобхонлар бу тарихий жойдан хабар топсалар, янги маълумотларни беришар, эҳтимол, севишли асар қаҳрамони хотираси учун ўша жойга бирор бир ёдгорлик лавҳаси қўйилар.

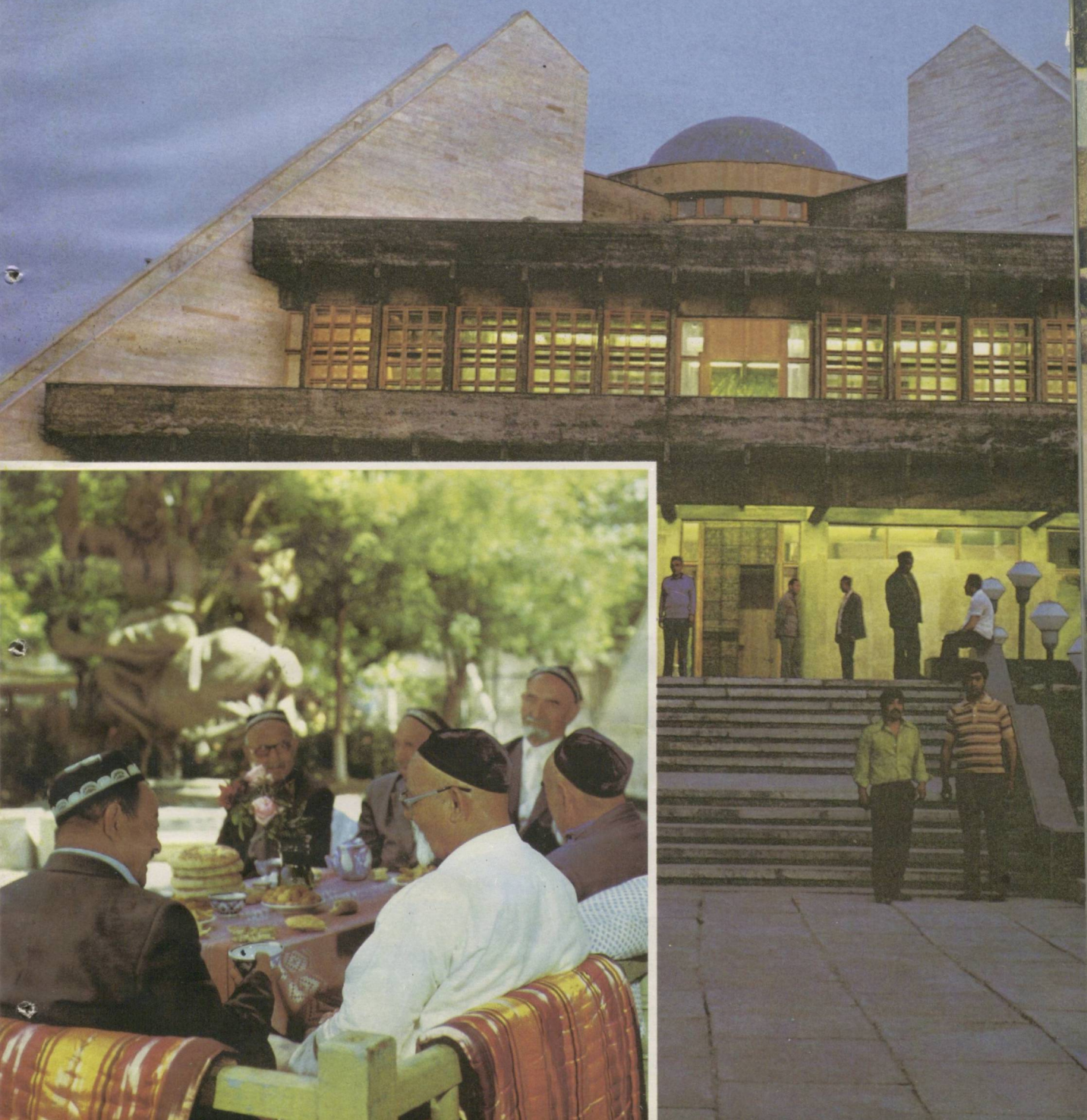
Зокиржон БОСИТХОН ўғли

Самарқанд дарвоза даҳасидаги «Самарқанд» чойхонасида оқсоқоллар суҳбати:

— Маҳалламизнинг донги оламга машҳур бўлса ҳам, ҳалигача тўла газлаштирилмаганига доғман-да, Муродхўжа!

— Эй, нимасини айтасиз, Сайфулло ота, мана шу маҳаллада Абдулла Қодирий — Жулкунбой яшаб ўтган. Ўша аллома ёзувчининг уй музейини ташкил қилиб берамиз, деганларига ҳам анча йил бўлаяпти, аммо гап гаплигича қолиб кетаяпти.

Сураткаш А. Жумаев

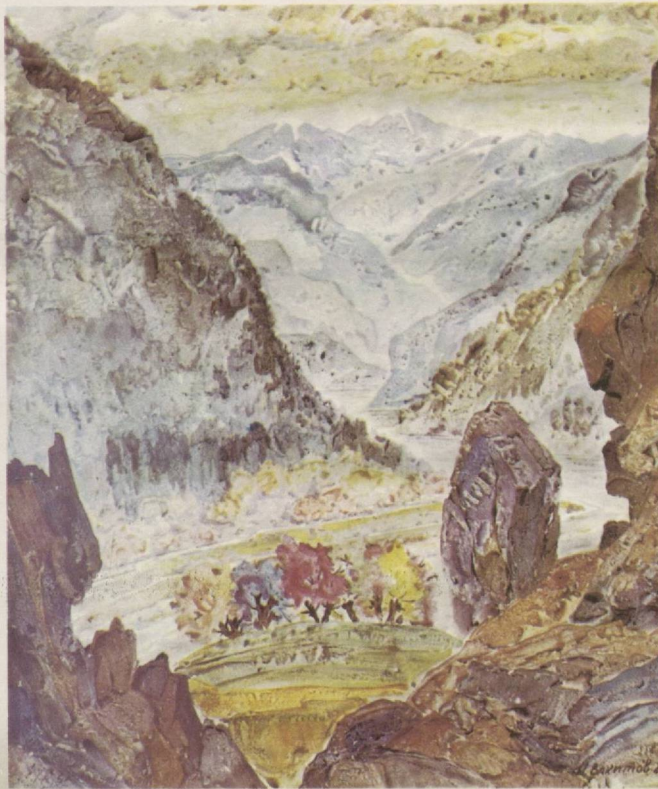

Рассом
Искандар Воҳид
асарларидан
намуналар

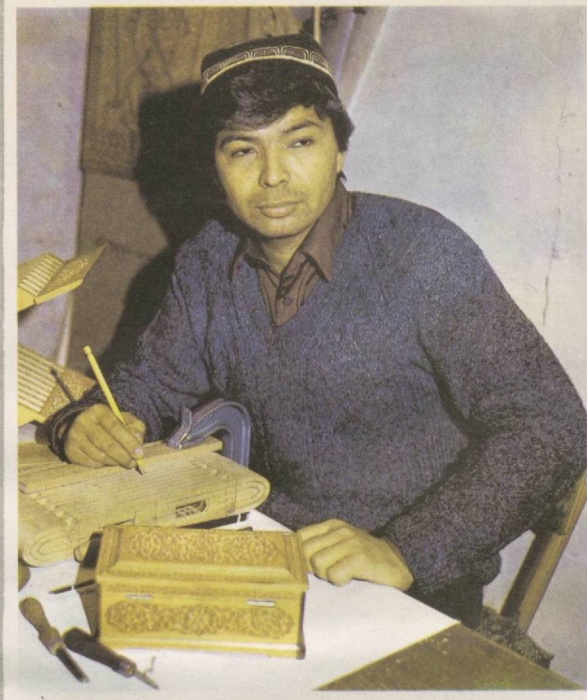
Ҳайловда.

Эртош манзаралари.

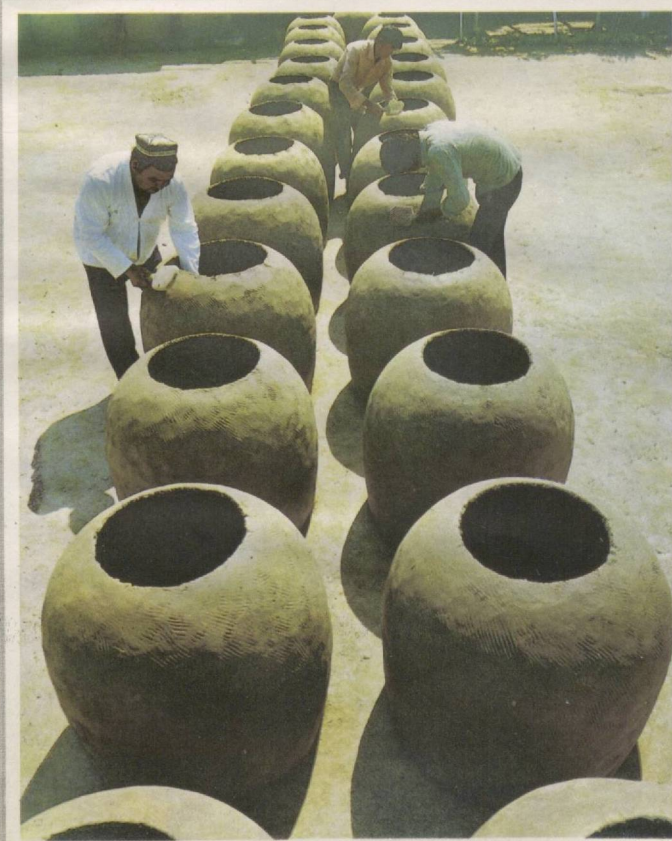

Ўзбекистон Рассомлар уюшмаси аъзоси, Абду-
восиқ Сайдалиев устахонасида; Нақшкор
кутилар.

Сураткаш Р. Нурибоев

Ўзбек халқ амалий санъатидан намуналар

Ўзбек хонадонларининг рўзгорини дид билан
ишланган пичоқларсиз тасаввур қилиш қийин...

Тандирчилар.

Сураткашлар А. Караваяев, А. Жданов

Тошкентда халқ ҳашари йўли билан қайта таъмирланган Тўхтабойвачча масжиди.

Сураткаш Р. Нуриноев

ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАСИ

Ота-боболаримиз яшаб ўтган қадимги дунё тарихини билмасдан, маданиятимизнинг тамал тоши қай вақт қўйилганлигини англамасдан туриб, унинг кейинги даврлари ҳақида тўла тасаввурга эга бўлиш анчайин мушкул.

Археология фани — кўхна дунёга, ўтмишнинг жуда кўпгина ечилмаган, бизгача номаълум сирли жумбоқларига кўхна харобалардан, мозий меросларидан жавоб топгандай бўлади. Ёш, иқтидорли олимларимиздан тарих фанлари доктори А. Саъдуллаев ва тарих фанлари номзоди Ж. Кабировнинг ҳамкорликда яратган ва олийгоҳ талабаларига мўлжалланган дарслиги — «Ўрта Осиё археологияси» ўқув қўлланмаси диққатга сазовордир. Яқин йилларгача бундай ўқув қўлланмаси ўзбек тилида йўқ эди. Бундан олдин А. В. Арциховский томонидан яратилган «Археология асослари» дарслигида Ўрта Осиёга оид манбалар жуда оз бўлиб, 1984 йилда М. Ж. Жўракуловнинг «Ўрта Осиёнинг ибтидоий археологияси» қўлланмаси деярли кам нусада нашр этилган эди.

Албатта, булар ниҳоятда муҳим ўқув қўлланмалари эди, ammo уларда археология соҳасидаги кейинги йиллар давомида қўлга киритилган ютуқлар ўз аксини топмаганлиги ҳамда сон жиҳатдан камлиги кўхна дунё сирларини билишга қизиқувчи талабаларнинг эҳтиёжини қондира олмас эди. Шунинг учун ҳам «Ўрта Осиё археологияси» қўлланмасининг яратилиши бугунги кунда аини мудио бўлди.

Қўлланма мукаддима, уч боб ва хулосадан, шунингдек расмлар, жадваллар, хариталар иловасидан иборатдир. Дарсликда Ўрта Осиёнинг тош даври (палеолит) ёдгорликлари тўғрисида кенг маълумот беришга ҳаракат қилинган. Жумладан, бу даврга оид Қўлбулок, Учтут, Бўзсув, Бўриқазиган, Танирқазиган, Онарча, Қоратангир, Қизқалъа, Янғаж, Тақали, Қамар, Шабант, Учбулок, Узунбулок, Қоратог, Лоҳутий, Тешиктош, Ҳаволанг

каби манзилгоҳлар, уларнинг маданияти ҳақида атрофлича ҳикоя қилинган ва барча ёдгорликларнинг харитаси илова қилинган.

Мезолит даври ёдгорликлари устида фикр юритилганда Мочай-ғор макони, Марказий Фарғона мезолит маконлари, Жайронқудук маконлари, Шугнав, Даран шўрмаконлари тўғрисида қизиқарли маълумотлар келтирилади. Бу даврга хос бўлган қирғичлар, ўроқ-рандалар, найза ва камон ўқларининг учлари, кескич, тешгичлар ва бошқа қуроллар олис аждодларимиз турмуш тарзи ҳақида муайян тасаввур уйғотади. Ит, эчки, қўй каби ёввойи ҳайвонлар ҳам айнан ана шу даврдан бошлаб қўлга ўргатилган, маданийлаштирилган эди.

Дарсликда муаллифлар неолит даври ёдгорликлари хусусида ҳам муфассал ҳикоя қилади. Бунда Ўрта Осиёда яшаган неолит қабилалари хўжалик шаклларига қараб ўчга, яъни Жайтун, Калтаминор ва Ҳисор маданиятига бўлиниши кўрсатилиб, қўлаб манзилгоҳлар тарихи хусусида ҳар тарафлама чуқур маълумотлар берилган. Ёнбошқалъа, Дарвозақир — I, II, Пойкент манзилгоҳлари, Қизилқум неолит ёдгорликлари, Қоятош расмлари ёдгорликлари шулар жумласидандир.

Қўлланманинг сўнгги боби Ўрта Осиёнинг энеолит, бронза ва илк темир даври ёдгорликлари бағишланган. Ўрта Осиё аҳолисининг маданияти энеолит даврида бир поғона юқори кўтарилади, ammo бу ердаги қабилаларнинг маданий ва ижтимоий-иқтисодий тараққиёти бир хил даражада бўлмаганлиги муаллифлар томонидан ҳақли суратда эътироф этилади.

Асарда бронза ва темир даврига оид Жарқўтон, Сополлтепа, Тозабегйёб ёдгорликлари ҳақида ҳам қизиқарли маълумотлар берилган.

Мазкур дарсликнинг яратилиши Олий ўқув юртлири талабаларининг ўлкамиз тарихи тўғрисидаги, унинг бой маданий мероси ҳақидаги билимларини янада чуқурлаштиришга ҳамда ёшларимизнинг ўз ўлкаларига бўлган меҳр-муҳаббатини янада оширади.

Рахбар ХОЛИҚОВА

Шаҳри азим Тошкентда тўрт мингга яқин турли ҳажмдаги кўчалар мавжуд. Шунингдек, ўнлаб мавзе, даҳалар, уч юздан ортик мактаб, йигирмага яқин деҳқон бозорлари бор. Табиийки, ҳар бири ўз номига эга. Ammo бу жуғрофий-ҳудудий ўринлар номи қайд этилган рўйхатни бундан икки йил аввал кўздан кечирган одам ранжиши аниқ эди. Негаки, бу жойларга Зимний, Верхний, Високосольный каби ҳеч бир маъно касб этмайдиган сўзлар ном сифатида берилганди. Биргина Тошкент шаҳридаги олтимишга яқин мактабнинг олтиаси Пушкин, тўрттадан Чкалов, Горький, учтадан Титов, Энгельс, Куйбишев ва ҳокazo номларда эди. Шунингдек, Ворошилов, Будённый, Гагарин,

Дилмурод Саидов бир ишни бошласа, охирига етказадиганлардан экан. Унинг саъйи ҳаракатлари бекор кетмади. Шаҳримиздаги саксонга яқин мактаб 1990—1991 ўқув йилини янги ном билан бошлади. Одиля Қаюмов, Ғаффор Рашидов, Ҳаким Мусаев, Дадажон Боймираев, Эминжон Қодиров, Дадамуҳаммад Нурмуҳамедов каби Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчилар; Асадулла Хўжаев, Жаҳон Обидова каби жамоат арбоблари; Саъди Сирождидинов, Ҳабиб Турсуновдек академиклар; Юсуф Шомансур, Зафар Диёр, Чустий каби қаламқашлар; Усмон Носир, Чўлпон, Сўфизода каби истибод қурбонлари; Жалолиддин Румий, Ар-Розий, Бобур, Нодирбағим каби тарихий шахслар; Саиджон Қалонзо, Ботир Зокиров, Ҳамза Умаровдек санъатимиз намоёндаларининг хотиралари абадийлаштирилиб, номлари шаҳримиз мактабларига берилди.

Ташаббускор бу ўртоқнинг фао-

«...АЁН ЭТСА ЯХШИ

ҚИЛИҚ...»

Терешкова каби ҳарбийлар ва учувчилар номида ҳам мактаблар бор эди.

Ҳақсизлик ва меъёр бузилишини қарангки, 30—40 йиллар давомида ёш авлод тарбияси йўлида машаққатли меҳнат қилган тошкентлик муаллимлар номидаги мактабларимиз йўқ ҳисоби эди. Халқ депутатлари Тошкент шаҳар Кенгаши ижроия қўмитасининг ўзи номидаги белгиланган Атамалар комиссиясига раис ўринбосари бўлиб тайинланган Дилмурод Саидов кўп йиллар муаллимлик қилган фидойи инсонлар номини шаҳримиздаги мактабларга бериш ташаббуси билан чиқди. Унинг бу ташаббусини Тошжироқўмда ҳам, шаҳар халқ таълими Бош бошқармасида ҳам, Атамалар комиссиясининг ўзида ҳам қўллаб-қувватладилар. Тошкент шаҳар халқ таълими Бош бошқармасининг йиғинида сўзга чиққан Д. Саидов ноҳиялар халқ таълими бўлимлари мудири олдига шундай масала қўйди:

— Беш-олтадан мактаблар бир ном билан юритилиши инсофдан эмас. Бир ном қолдириб, қолганларини ўзгартиришимиз адолатли бўлади. Эгизак номларни тутатиш ва номсиз мактабларни номлаш бўйича ўз тақлифларини ўша мактаблар жамоалари билан келишган ҳолда халқ таълими Бош бошқармасига топширингизлар. Ном беришда аввало кўзга қўринган, кўп йиллик хизматлари бўлган, хизмат кўрсатган марҳум устоз ўқитувчилар номзодларини тасвир қилингизлар...»

Диятига чуқурроқ назар олсак, унинг анчагина эзгу ишларни амалга оширганлигига гувоҳ бўламыз. Тошкентлик тарихий шахслар — шоир, олим ва ҳаттотлардан Вадриддин Чочий, Шарафуддин Илоқий, Шоҳамин Тошкандий, Жамшид Шоший, Жамил Тошкандий, Абу Сулаймон Банокатий, Эшонхўжа Тошкандий каби йигирмага яқин кишилар номи; Ўрта осийлик аллоамлардан Султонали Машҳадий, Вадриддин Ҳилолий, Ҳумоюн, Сайиди Насафий, Шайх Озарий, Гулбаданбеғим, Аҳмад Ясавий, Мавлоно Табарий, Маҳмуд Торобий, Темур Малик каби ўнлаб кишилар номи; Широқ, Тўмарис, Хўжа Насриддиндек миллий қаҳрамонларимиз номининг Тошкент кўчаларига берилишига эришдик.

Бундай эзгу ишларни амалга ошириш осонмас, албатта. Вунинг учун фақат саъйи ҳаракатнинг ўзи камлик қилади, балки ўзбек халқи билан бирга шарқ халқлари тарихини, адабиётини ўрганаётгани қўл келди. Шаҳар Совети аъзолари билан маслаҳатлашиб иш тутди. Ўзи ҳам ёш ҳодим сифатида ўқиб ўрганмоқда, савиясини оширмоқда.

Дунёда ҳеч нарса изсиз қолмас, аиникса, Эзгулик! Зеро, ҳазрат Навоий айтганларидек:

«Ки ҳар ким аён этса
яхши қилиқ,
Етар яхшилигини анга
яхшилиқ!»

Баҳриддин ТУРҒУНОВ

СИРЛИ ҚАСРЛАР САДОСИ

К арийб минг йиллар давомида ўз қудрати ва туганмас воқеаларга бойлиги билан тарих зарваракларини безаб келадиган ўлкалардан бири Хоразмдир. Қадим-қадимдан кўплаб сайёҳлар, ёзувчилар, шоиру дostonчилар гузал Хоразмнинг ўтмиши, маданияти, иқтисодий-ижтимоий ҳамда моддий ва маънавий ҳаёти-турмушини таъриф-тавсиф этиб келадилар.

Сув бор ерда ҳаёт бор, дейдилар. Хўжалик ҳаётининг тараққий этиши, шубҳасиз, кўлар, дарёлар ва улардан сунъий суғориш усули билан фойдаланишга боғлиқ бўлганлиги учун ҳам Геродот Мисрни «Нил туҳфаси», Дажлани «Бағдод жамоли», Зарафшонни «Жаннат салсабили» деб улуғлаганидек, тупроғини зарга, сувини гавҳарга ўхшатган тарихчи ал-Истахрий (X аср) «Хоразм — бутун мафлаатини Жайхун (Амударё)дан топан мамлакат» деб таърифлаган. Демак, хоразмликларнинг ҳаёт манбаи, шубҳасиз, Амударё ҳисобланган.

Гузал рақслар, куй-қўшиқлар, шоиру тенги йўқ меъморлар, олим буюк саркараларнинг ватани бўлиш Хоразмнинг тарихи бой, ранг-баранг. Агар сиз Кўҳна Урганч ва Хева обидаларининг сирли садосига қулоқ тутсангиз, у ўзининг кўп шон-шухратли, айна бир пайтда бошидан кечирган мунгли, гоёта машаққатли узоқ ўтмиши ҳақида талай тарихий воқеалардан ҳикоя қилади. Жумладан, сиёсат майдонида гоёта шиддатли воқеалар билан қайнаб-тошган VIII аср бошлари, яъни 712 йили хоразмшоҳ Чоғоннинг хоинлиги туфайлигина Ғарбий Хуросон ноиб Кутайба ибн Муслим ал-Боҳилий бошчилигидаги араб қўшинлари томонидан босиб олинган. Лекин орадан бир мунча вақт ўтиб, бу ўлка яна қаддини ростлаган ҳолда жаҳон сиёсат майдонида мустақил иш кўра бошлаган. Мўғуллар истилосига қадар Хоразмда бўлган кичик осиелик машхур саёятчи ва тадқиқотчи Еқут Ҳамавий (1179—1229) ўзининг «Мўъжам ал-булдон» («Шаҳарларни тасвирловчи китоб») номли асарида Хоразм ҳақида мароқ билан шундай деб ёзади:

«...Мен Хоразмга 1219—1220 или борганман. Жуда обод ўлка, бинолари бир-бирига

туташган, қишлоқлари ҳам бир-бирига яқин, уйлари кўп. Қишлоқлари сердарахт бўлишига қарамай, у ерда иморатсиз жойни кўрмайсиз, дарахтларининг кўпи тут ва теракдир. Агар терак иморат учун ишлатилса, тут — ипак кўрти учун озиқ экан. Ўйлашимча, ер юзиде Хоразмдай кенг ва аҳолиси кўп жой бўлмаса керак. Шунинг билан у ерда мен фаровон ҳаётни, маъмурчилик, тўқчиликни кўрдим... Одамлари ҳунарманд, заковатли, олим, оқкўнгил, хушмуомала, зийрак ҳамда бадавлатдирлар...»

Ануштегинлар хонадонидан хоразмшоҳ Аловоддин Муҳаммад II ҳукмронлигининг охириги паллаларида бу давлат инкирозга юз тутган ҳамда зўр фалокатга дучор бўлган. Яъни, Чингизхон бошчилигидаги мўғул қўшинларининг ҳужуми бошланган. 1219 йилдан 1220 йилнинг охириларигача душманлар қарийб кучли қаршиликсиз Мовароуннаҳрдаги барча катта-кичик шаҳарларни ишғол этиб бўлгач, раҳбарсиз ўз ҳолига ташлаб қўйилган Хоразмни ва унинг пойтахтини (ҳозирги Қўҳна Урганч) ишғол этиш учун дастлаб Чингизхон ўғиллари Жўжи, Чигатой, кейинроқ кичик ўғли Ўқтой бошчилигида кучли қўшин йўллаган. Ниҳоят уруш арафасида қолган-қутган қўшинлар билан Чингизхоннинг ўзи ҳам Урганчга етиб келган.

Мўғуллар пойтахт Урганчни қамал қилдилар. Икки ўртада шиддатли жанглар давом этади. Шаҳар мудофеасини ўз қўлига олган халқ яқдил бўлиб ёғийларга қақшатиқ зарбалар беради, уларнинг сурункали ҳужумларини қаҳрамонларча қайтариб туради. Мўғулларнинг сувга бўктирилган катта-катта ёғоч гўдалари, ичига ёнилги тўлдрилган махсус идишларни итқиувчи палахмонлар зарбаларидан ниҳоят Урганч қалъа деворларининг бир томони қулаб тушган. Шаҳарга ёриб кирган мўғулларга ўт ичида қолган шаҳарнинг буткул ёшу қариси бир жонун бир тан бўлиб, охириги томчи қони қолгунча мардонавор қаршилик кўрсатганлар.

Ана шу шаҳар мудофеасида фаол иштирок этган хоразмлик улуг доғишманд, олим Шайх Нажмиддин Кубро (1145—1221 йил) ҳақида тарихчи ал-Жувайний (XIII аср) «Тарихи жаҳонқушои Жувайний» («Жувай-

нийнинг жаҳонни фатҳ этганлик ҳақидаги тарих китоби») асарида: «Шайх Нажмиддин Кубро кексайиб қолганига қарамай, она Ватан учун олиб борилган жангларда алоҳида қаҳрамонлик намуналарини кўрсатди. Унинг шахсан бир ўзи дахшатли тус олган жангларнинг бирида унга тажовуз қилган кўплаб мўғулларни ер тишлатган ва ўзи ҳам бу тенгсиз муҳорабада ўқ ва қилич зарбидан ҳалок бўлди», — деб ёзган.

Солномачи Рашидиддин (1247—1318) («Жомеъ ат-таворих») («Танланган тарих») номли асарида ҳам бу улуг зот ҳақида юқоридаги манбаларни тўлдирувчи порлоқ саҳифалар учрайди. Жумладан, унда шундай деб ёзилади: «... Жаҳонгир Чингизхон шаҳзодаларни Хоразмни истило этиш учун юбормоқчи бўлган вақтида, у ерда (Урганчда) шайхлар шайхи Нажмиддин Кубро борлигини англаб, унга пайғом (нома) билан киши юбориб, ул мартабали улуг ҳазратларини барча ахлу аёнлари (ўзига қарашли кишилари), ёру дўстлари бирлан чиқиб, шаҳарни тарк айлашни таклиф этган. Аммо шайх Нажмиддин Кубро: Бул иш мурувват йўлидин ниҳоятда йироқ кўрунадурким, кўп йиллардин берли шул вилоят аҳлининг туз-намагин еб, ҳимоясинда хотиржамлик ила умр кечирган бўлсак-у, эмди балоу туҳматлар зоҳир бўлүб, фитналар юз бергон бир замонларда нечук ул халқдин ажралиш-ни ихтиёр айлсак, тинчлик (яъни, хоинлик демоқчи — Х.З) йўлини илгари тутүб, саломатлик водийсига ўлтүрсак, (Матлаъ: Қаро кўзларнинг меҳри менинг хотиримдин асло чиқмайди), ахир бундай иш илло виждондин, адолатдин эрмасдур. Осмон ҳукми эркан-да, начора, бундин ўзгача бўлмайдур. Майли, тангрининг хоҳиш-иродаси қандай бўлса, шундай бўлодур... — дея рад жавобини берган. Кўруниб турибдики, бу буюк инсон душман ҳукмдорининг марҳаматига учмаган, ўзи ҳамда яқинларининг ҳузур-ҳаловатини кўзлаб, халқнинг юзига оёқ тирамаган, берган тузлигига туғурмаган. Гарчи, ўша замонларда ҳам ўз ҳаловатини кўзлаганлар бўлган бўлса-да, Нажмиддин Кубро эл-юрт бошига келган офатни, шаҳодат майини халқ билан тенг нўш этишни минг бор афзал билган.

Манбаларнинг шохидлик беришича, мўғуллар бу қаҳрамон шаҳарни буткул йўқ қилишга қарор қилганлари ҳолда бир бошдан бузишга қиришганлар ҳамда Амударё сувининг суғориш иншооти ҳисобланган катта тўғонни бузиб ташлаганлар. Тошқин сув шаҳарга шиддат билан оқиб, йўлида учраган нарсани емирган кўйи бутун шаҳарни ўз оғушига олган. Шаҳарда фақат иккигина иншоот — Қўшки Ахджук (қўҳна хон саройи) ва султон Текашхон мақбарасигина зарар кўрмай бутун қолган экан.

Солномаларда айтилишича, ҳеч қайси шаҳардаги урушда Урганчдагидек кўп қон тўкилиб, қурбон бўлмаган экан. Урганч шаҳарида эллик минг кишилик мўғул аскарларининг ҳар бир жангчиси ҳисобига 24 тадан хоразмлик ўлдирилган. Бу эса, ўз навбатида, жуда катта рақам бўлиб, у бир миллион икки юз мингги ташкил этади, деган сўзидир. Бу ҳисобга юз мингдан ортиқ хоразмлик ҳунармандларнинг Мўғулстонга олиб кетилганликлари, ана шунча миқдорда ҳашар учун бўлак жангларга ҳайдаб кетилганликлари қирмайди.

Юксак маданиятли шаҳарнинг санъати, бой кутубхоналар, аъло даражадаги қишлоқ хўжалиги, неча минглаб турар-жой бинолари, саройлари, қасрлар, масжид-мадрасалар, қарвонсаройлар, сардоба, ҳаммомо хонаҳо, байтул ҳикма (Академия), шифохоналар ва бошқа шу каби бинолар қарийб вайрон этилган. Профессор С. П. Толстов ўзининг «Қадимги Хоразм маданиятини излаб» номли қимматли асарида ҳаққоний равишда: «Чингизхон талаларининг биринчи зарбасига учраган бу давлатни ҳар қанча тақдирласа арзийдиган хизмати шундаки, ўз қони эвазига Рус давлати билан Оврупо маданиятини ҳалокатдан сақлаб қолди», — деб тан олиб бежиз ёзмаган.

оразм ўзининг уз минг йилликдан зиёд тарихида не-не воқеаларни бошидан кечирмаган, дейсиз. Аммо қанчалик оғир бўлмасин, ҳамон бу азим ўлка олға юксалишда давом этaverди. Қўрилган барча оғир зарарларга қарамадан, Урта Осиё, айниқса, Олтин Урда хони Ўлжайтухон, сўнгра Ўзбекхоннинг (1312—1342) Хоразмдаги ноиб Қўтлуг Темур (XIV аср бошлари) ҳокимлиги даврида Хоразмда ҳўжалик ва маданият жадал сурўятларда жонланиб борди. Халқ қадим-гидек ижодий яратувчиликда давом этди. Шахсан Қўтлуг Темурнинг ўзи Урганчда қўллаб янги иморатлар қурдирди, хароб этилган шаҳарлар қисман бўлса-да, қад ростлади. Унинг тақводор завжаси Тўрабекхоним ҳам маданият, маърифатли, фуқаропарвар аёл бўлгани учун, шаҳарда катта-катта бунёдкорликни олиб боришда эридан қолишмасди. Унинг бу борадаги хизматларини қўрсатувчи мисоллар ҳамда ривоятлар тарихда кўп учрайди. Хусусан, 1333 йилда Урганчда бўлган марокашлик араб сайёҳи Ибн Боттутанинг (1304—1377) «Саёҳати Ибн Боттута» асарида ҳоким Қўтлуг Темур, Тўрабекхоним ва уларга эргашган шаҳарнинг кўзга қўринган амалдорлари, боёнларининг қилган ишлари муфассал атрофлича ёритилган. Урганч мазкур ҳоким даврида йил сайин, ой сайин эмас, балки кун сайин қирой очиб борган. Чунончи, издан чиққан ерости сув ўтказгич қувурлари тикланди. Ишлаб чиқариш — хунармандчилик, савдо-сотик ишлари тараққий этди. Ёзма адабиётнинг авж олиши билан, шубҳасизки, адабий тил ҳам, илм-фан, меъморчилик, мусика санъати ривож топди. Шаҳар қурилишининг аўр бериб кучайиши натижасида турли маъмурий бинолар, масжид, мадраса, қарвонсарой, ҳаммом, хонақа, макбара, сардоба, қўллаб мусофирхоналар бунёдга келди. Кези келганда айтиш жоиздирки, мазкур мусофирхона ва бошқа биноларда паноҳ топанларнинг емак-ичмаклари ҳам шу иншоотларга бириктирилган ҳосилдор вақф ерларидан олинандиган даромад ҳисобига бепул таъминланиб турилган. Ибн Боттута бу шаҳарни Шарқ афсоналарида талқин этилганидек, энг йирик, энг қўркам турли шаҳарларидан бири деб таърифлайди.

Хоразм ўтмишда қул ва қарвон савдосининг истеҳкоми сифатида ҳам қатъа ўрин тутган. Бу ўлка савдогарлари Шарқий Овруподан бошқа Арабистон, Эрон, Ҳиндистон, Хитой каби жуда кўпгина мамлакатлар билан мустақкам узвий алоқа боғлаганлар. Хусусан, бунда етиштирилган молларнинг сифати жаҳон бозорига кенг шўхрат қозонган, Хоразм ўзбек адабий тили, ўзбек адабиёти ривожига ҳам, сўзсиз, ўзига хос салмоқли мавқени эгаллаган.

Аммо бу шаҳар, минг афсуски, иккинчи марта таназулга юз тутди. 1388 йили берилган кучли зарба Урганчнинг шиддатли олға силжишига узил-кесил нуқта қўйилишига олиб келган. Бу воқеадан кейин Қўхна Урганч қайта сира ўнглана олмайди. Шундан кейин Хоразм пойтахти Хева шаҳрига кўчирилган.

Хева шаҳри қадимдан икки қисмдан: Ичон қалъа ва Дипно қалъалардан иборат бўлган. Тўрт дарвозали Ичон қалъа шаҳарнинг энг қадимий қўркам ва марказий қисми бўлиб, майдони 26 гектар, ўз вақтида ташқи душман ҳужумидан қўриқланиш учун атрофи қалин, баланд деворлар билан ўраб олинган. Деворларнинг айлана узунлиги тахминан икки минг икки юз метрча келади.

Ўз ичига эски услубдаги пастак япаски томли 300 хонадондан бошқа Шерғоziхон мадрасаси, зангори гумбази Паҳлавон Маҳмуд макбараси, 119 зина билан чиқадиган 57 метрли рангин қосинли Исом Ҳўжа миносари ва мадрасаси, Мухаммад Аминхон мадрасаси, Мухаммад Амин-Инок, Матнбз мадрасалари, Арк, Қарвонсарой, 213 та нақшинкор устунли Жума масжиди каби

мустақкам асосли жами 54 та асори-атиқани ўз ичига олган Ичон қалъа қўчаларининг тузилиши Урта Осиё шаҳарларига хос қўринишлари билан ажралиб туради. Қадимий ўзбек-туркий меъморчилигининг кўпгина ёдгорликлари, саройлар, масжид-мадрасалар ва ўша даврларда ўз ложаувар гумбазлари остида жаҳоннинг тўрт тарафидан келадиган барча савдогарларнинг молларини қабул қилиб оладиган «Чор-су» деб аталган савдо тимлари бозорга келган халқни қишда қор-ёғирдан, ёзда жазирама офтобдан сақлаган.

Қўхна ва доимо гавжум Хева шаҳрининг қадимий маркази бўлмиш ана шу Ичон қалъа давлат томонидан муҳофазага олинди, «Меъморчилик қўриқхонаси» деб эълон қилинган. Бу азим қадимги ерлардан омбор ва бошқа мақсадларда фойдаланиб келинган талай меъмурий ёдгорликларнинг ичлари бўшатилиб, уларда қайта таъмир ишлари ҳам низоисига етказилган. Айрим ёдгорликлар, масалан, Оллоқлихон мадрасаси, унинг қўринишхонаси, қўхна Аркнинг баъзи қисмлари — қабулхоналар, ҳарамхоналар ва бошқаларда таъмирлаш ишлари олиб бориюмоқда.

Дишон қалъага келсак, Ичон қалъанинг ташқарисидида бу қалъанинг айлана узунлиги ўз вақтида беш ярим минг метрни ташкил этган. Бу қалъанинг ҳам талайгина қисми бузилиб кетган. Қолган озгина қисми давлат муҳофазасига олинган. Унда ҳам қўпгина ёдгорликлар мавжуд. Жумладан, 1912 йили Ғарб услубида қурилган Нуриллабой комплекси савлат тўкиб турибди. Бу бино етти катта-кичик хоналардан иборат бўлиб, уни рус, немис, голландлар ҳамкорликда қуришган.

Дишон қалъадан Қўша дарвозагига сақланиб қолган, холос. Тозабоб саройи, эски услубдаги дорихона, масжид, мадраса, макбара ва бошқа кўпгина обидалар узук қўзидаги гавҳардай шаҳар қўрқига қўрқ қўшиб турибди. Албатта, бу обидалар ўзбек халқи маданиятининг ажойиб санъат ва нафосати барқ урган намуналари бўлиб, уларнинг улугворлиги, салобати, гоят мураккаблиги ва айни чоғда соддалиги ҳамда узок кечмишдаги меъморчилик, муҳандисликнинг екланмас мўъжизалари, наққошлик, ўймакорлик, сиркорлик, лавоҳлик, музаҳаблик (зарҳаллик), рангмоллик ва бекиёс хаттотлик санъатининг қўрқи эканлиги билан қалбларни ром этади.

Аммо, кези келганда, Хева асори-атиқаларининг пайсалга солиб бўлмайдиган муаммоларига ҳам тўхталиб ўтмасдан бўлмайди. Масалан, бундан бир мунча йиллар муқаддам Газақадаги Шўрқўл устига барпо этилган Туямуён сув омборининг бўғланиши, туз тўзонлари бевосита Хева шаҳрининг яшил бойлиги, табиий иқлимига ҳамда ундаги ноёб дурдона ёдгорликларга бирдай салбий таъсир этганлиги ва эътаётанлиги жиддий ташвиш уйғотди. Қолаверса, Амурдердан Қорақум орқали Топшувзга қараб қазилган, таги бетонлаштирилмаган каналнинг йўналиши ҳам Хева Ичон қалъаси жанубий тарафининг шундоққина ёнгинасидан ўтказилган. Мутахассисларнинг айтишларича, ҳозирда Ичон қалъа ерости сатҳида ҳам анчагина намлик кўтарилиб қолган. Сўзсиз, бу нарсас ёдгорликларга жиддий хавф солиши турган гап. Бунга қарши чора-тадбирлар етарли қўрилмаган. Худди шундай вазиятда кўзга чўп тушгандай яна бу мазкур канал пайдо бўлган. Мабодо оқибати ўйланмай сув қўйиб юборилса, канал сувларининг маълум қисми Ичон қалъа ерости сувлари билан қўшилиб, қадимий музей шаҳарнинг бутунлай йўқ бўлиб кетмаслигига ким қафолат беради? Орол денгизи фожияси ҳаммага маълум. Уни қўқариш бора-сида ҳаракатлар бўлаётган айни замонда мозийнинг унсиз шохиди бўлмиш дунё назар-эътиборига тушган Хева Ичон қалъаси ҳам шундай фожиа гирдобиди турибди. Бинобарин, мазкур очикдаги музей шаҳарга эндиликда ўзининг қатъий ечимини кутаётган ва ортга суриб бўлмас гоятда долзарб ма-

салаларнинг бири сифатида қарамоққа, юз бериши эҳтимолдан холи бўлмаган фожиянинг олдини олмаққа тўғри келади.

Виз юқорида Қўхна Урганч ҳақида гапириб ўтган эдик. Унинг атрофида қадимда-гидек ҳаёт қайнамоқда. Бирок, бу ердаги музей қўриқхонаси ёдгорликлари ҳам ўзининг ночор аҳволдан бонг урмоқда. Бу жойларда кўп йиллардан буён тадқиқотлар, тиклаш, таъмир ишлари олиб борилмаган. Маълумки, тарихий ҳақиқатни унутиш асло мумкин эмас. Шу боис XIII аср бошида ваҳший истилочиларга қарши қўксини қалқон этган бу азим дийрда ҳечдан қўра, кеч дегандай бир қадар амалий тадбирлар қўрилса, яъни, расмий равишда: «1221 йилги мислсиз муҳорабанинг Қахрамон Шаҳри», деб аталса, бу нарсас ўзбек халқи тарихининг мангуликка дахлдорлиги йўлида қўйилган дадил улуг қадамлардан бири бўлур эди.

Қўхна Урганчда бор-йўғи ўн учтагина ёдгорлик сақланиб қолган. Шулардан энг қадимийлари XII аср охириларига тааллуқли Эл Арислонхон, Аловоддин Текашон макбараларидир. Сўнгра, 1326 йили қурилган Қўтлуг Темурнинг қўқўпар миносари ва савдобаси, Тўрабекхоним макбараси ҳамда Шайх Нажмиддин Қўбро макбараларидир. Қолганлари кейинги турли асрларга тааллуқли мадраса, зовиялар ҳисобланади. Қўриқхонага қираверишдаги яқин жойда пештоқи шарққа қаратиб қурилган тўрт ошёна Шайх Нажмиддин Қўбро макбарасига қўзингиз тушади. Макбара пештоқига туркий тилда амалга оширилган арабий сулз ёзувлари бўлиб, унда: «Шоларнинг мададқори ва диннинг юлдузи Қўтлуг Темур бинни Тойду оғанинг вақтида қурилган», дейилса, давомиди: «Уламоларнинг энг пешвоси ва оллоҳ суйган авлиёларнинг энг мўътабарини (Шайх Нажмиддин Қўброга ишора қилинади — Ҳ.З.) мақсади ила бу қабр устиндаги сағана барча мўмин бандалар қаторида хароб айлангон юрт ободончилигига астойдил бел боғлагон, хўжайиларнинг сараси, шоларнинг эгаси (буюк амир, демокчи — Ҳ. З.) дунё ва дин таянчи Шаҳобиддин Қўтлуг Темур ибн Нажмиддин ибн Тойду оға буйруғига асосан қурилди. Мазкур қурилишда шахсан ўзидаги (Қўтлуг Темурнинг ўзи ҳам демокчи — Ҳ. З.) қатнашди: анга бул тариқатнинг ёрдами (савоби) тегсин», деган битикларини ўқиси мумкин. Бинобарин, шунга қараганда, ушбу макбарани XIV асрнинг биринчи чоракларида Қўтлуг Темур бунёд эттирганга кишида сира шубҳа қолдирмайди. Бирок, бошқа ёдгорликлар қатори бу обида аҳволи ҳам ачинарли, омонат ҳолга келиб қолган. Унинг олд пештоқи бир газдан пастга томон оғиб турибди. Мабодо бу Пурёр Вали (шoir) Паҳлавон Маҳмуднинг отаси — Ҳ.З.) ва Султон Али ҳамда бошқа обидаларни тиклаш йўлида тезда чора-тадбирлар қўрилмаса, улардан ҳам маҳрум бўлиб қолиш ҳеч гап эмас. Маъмун I, Маъмун II (X—XI асрлар) замонасидаги машхур илм-фан учоғи «Байт ул-хикма» (Академия) каттагина бир хароба тепаликни ташкил этиб турибди. Маҳаллий ерликлар уни «Қирқ мулла» тепалиги деб аташар экан. Бу ер ҳам ҳанузгача эътибордан четда қолиб келяпти. Устига-устак, ўша тепалик бузиб ташланиб, ўрнида йўл ўтказиш режалаштирилаётганмиш. Ҳар қалай, шундай гаплар ҳам юради бу ерда.

Ўзбек халқининг фахр-ифтихори бўлмиш шонли фарзандлари, буюк саркардаларимиз Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, улуг сиймо Шайх Нажмиддин Қўброларга бағишлаб ёдгорликлар қўйилса ҳамда уларнинг табаррук номлари абадийлаштирилса, айни давр тақозо этган олийжаноб хайрли иш бўлган бўлур эди. Зеро, биз аждодларимизнинг Ватан ва халқ меҳри ила йўғрилган қайнок нафасларини ўзимизда ҳис этган ҳолда уларнинг чеқсиз, беназир хизматлари, мисли қўрилмаган қахрамонликлари олдида ҳаммиса бош еғишимиз керак.

Ҳабибулла ЗАЙНИДДИНОВ

Ж

адидизм тараққийпарвар ҳаракат бўлиб, бу масала совет тарихшунослигида етарли даражада ўрганилмаган соҳалардан биридир. Бу ҳаракатга баҳо беришда бирёқламаликка, сохталikka йўл қўйилган. Айниқса 30—40-йилларда ва ундан кейинга даврларда жадидизм ҳаракатига пантүркистик ва панисломистик реакция ҳаракат деб таъға босилиб нотўғри талқин этилиб келинди. Жадидизмнинг асл моҳияти ва мақсадини ўрганиш ҳамда тадқиқ қилишда Бухоро жадидлари томонидан инқилобга қадар ёзилган асарлар асос қилиб олинмади. Асосан рус маъмурий ҳодимлари ва махфий маҳкама вакиллари томонидан ёзилган ва чуқур таҳлил қилинмаган ахборот ва маълумотлар ҳамда рус тарихшунослиги соҳасида Бухоро жадидизм ҳаракатига берилган юзаки баҳо жадидизмнинг сохталашишига сабаб бўлди. Энг аввало рус тарихчиларининг кўпчилиги ўша даврдаги жадидлар томонидан ёзилган асарларни рўзнома ва йилномаларда чиқарилган мақолаларни тўғри таҳлил қила олмадилар. Чунки, биринчидан, рус совет тарихчиларининг кўпчилиги инқилобга араб алифбосида ёзилган асарларни ва инқилобга бўлган ўзбек ва тожик тилида чоп этилган матбуот нашрларини ўқий олмас эдилар. Иккинчидан, Бухоро жадидлари томонидан ёзилган асарларни ўқиш таъқиқланган бўлиб, улардан фойдаланган кишилар бадном қилинарди. Оқибатда совет тарихчилари жадидизмнинг келиб чиқиши даврини турли хилда талқин қилдилар. Айримлар Бухорода жадидчилик ҳаракати XIX аср охиридан бошланади деб ёзсалар, бошқалари XX аср бошларидан деган масалаларни кўтариб чиқди. Аслида бу фаразлар ҳақиқатга мутлақо тўғри келмасди.

Бухоро жадидлари ҳаракатини даврлаштиришда ҳам камчиликларга йўл қўйилган. Ҳақиқатда жадидчилик ҳаракати Бухоро амирлигида 3 даврга бўлинади. Биринчи босқич — жадидчилик ҳаракати пайдо бўлишидан бошлаб, то 1917 йилнинг апрелигача бўлган давр. Баъзи тарихчилар бу даврни февраль буржуа инқилобигача бўлган давр деб нотўғри баҳолаб, келганлар, чунки апрел ойидан бошлаб Бухоро амира ва кадимистлар жадидларга қарши қонли террорни қўйиб қўйибдилар. Натижада улар Бухоро шаҳридан Когонга қочиб, у ерда ўзларининг «Еш бухороликлар» ташиқлотини туздилар. Шу даврдан бошлаб Бухоро жадидизмининг тинч даври тамом бўлиб, уларнинг кўпчилиги орасида бўлиниш юз бера бошлади ва инқилобий демократик руҳдаги ёш бухороликлар амирнинг усул идорасини инқилобий йўл билан ағдариб ташлаш масалаларини кўтариб чиқди. Аммо улардан баъзиларининг бу даврда ҳам амирга ишончи анча кучли эди.

Иккинчи босқич — 1917 йил апрелдан 1918 йил мартдаги Колесов воқеаларигача бўлган давр.

Учинчи босқич жадидчиларнинг амирлик ҳудудидан ташқаридаги фаолияти ва улар ўртасидаги ажралишлар. Еш бухоролик инқилобчилар Туркистон бюросининг тузилиши, бу бюро томонидан инқилобий варақалар, хитобномалар, даврий матбуот жонлантирилиши, амир ҳокимиятини ағдариб ташлаб, буржуа демократик инқилобни ўтказиш учун олиб борган курашлари, ниҳоят Чоржўйдаги БКПнинг IV съезди, Бухоро иштирокион фирқаси билан инқилобчи Еш бухороликлар фирқасининг бирлашишгача бўлган давр (1920 йил 14 сентябр) ва Еш бухороликларнинг компартияга кириши билан жадидизм сиёсий фирқа сифатида тугалланган даври бўлиб ҳисобланади. Умуман, Бухоро жадидчилик ҳаракати ҳақида тарихчилар, филологлар, файласуфлар ҳатто иқтисодчи ҳуқуқшунослар келгусида чуқур тадқиқот ишларини олиб боришлари ва бу ҳаракатнинг ҳақиқий тарихини ойдинлаштиришга кўмак беришлари керак.

Хўш, жадидчилик ҳаракати аслида қачон келиб чиққан ва у нимага асосланар эди?

XIX асрнинг бошларидан бошлаб Бухородаги маърифатпарвар мусулмон руҳонийлари ва зиёлиларида мадраса ва мактабларни, ислом динига кейинроқ кириб қолган бидъатларни ислоҳ қилиш фикри пайдо бўла бошлайди. Бундай ислохот тарафдорларини жадидлар, яъни янгилик тарафдорлари деб атай бошлайдилар. Уша даврлардан бошлаб бунга қарама-қарши турган оқим, яъни феодал-ўрта асрчилик, диний фанатизм руҳида бўлган кишилар эса кадимистлар деб атала бошландилар.

XIX аср бошларида бир қанча маърифатпарвар мударрислар Бухоро шаҳридаги 200 га яқин мадрасани ислоҳ қилиш гоёси билан чиқа бошлайдилар. Бу ҳаракат бошида Бухоро мадрасаларидан бирини хатм қилган, кейинроқ мадраса мударриси бўлган исломшунос олим Абу Наср Ал Курсавий турар эди. Ислох қилиш тарафдорларини кейинги даврларда ислом ди-

нига кириб қолган мистик формаларига қарши турган, шунингдек мадрасалар ва мактабларда усули жадид (янги усул)да ўқитишни тарғиб қилувчи ҳаракат бўлгани учун мусулмон реакция кадимистлар оқими, уларни кофирлик ва худосизликда айбладилар. Бухоро амира Ҳайдар, Курсавийни зиндонга ташлаб, ўлимга ҳукм қилади. Аммо унинг тарафдорлари уни зиндондан қочиридилар. Абу Наср Ал Курсавий Қозонда ўз фаолиятини давом эттириб 1813 йилда шу шаҳарда вафот этади. Курсавий ҳаракати ўз даврида ижтимоий асосга эга эмас эди, шунинг учун бу ҳаракат натижасиз тугалланди.

Амир Насрулло ҳукмронлиги даврида мударрислардан Ҳўжа Надомий, домла Ҳожибой ва бошқалар яна мадраса ва мактабларни ислоҳ қилиш гоёси билан чиқа бошладилар. Амир буйруғи билан улар ҳам жазоландилар ва мударрисликдан четлатилдилар. Самарқанд қозиси Абусаид мадраса ва мактабларни ислоҳ қилиш ҳаракатини қувватлагани учун амир Насрулло томонидан жазога тортилди. Лекин амирнинг қаттиқ қаршилигига қарамасдан XIX асрнинг 50—60 йилларида диний-ислохотчилик ҳаракати янада кенгая бошлади.

Энди бу ҳаракат бошида бухоролик мударрис ва тарихчи олим Маржоний (1818—1889 й.й), ғиждувонлик домла Фозил, Мўмин-хўжа Вобқандий, мулла Худойберди Бойсуний ва бошқа мударрислар турар эдилар. Улар мадраса ва мактабларни ислоҳ қилишни, керакисиз дарсларни олиб ташлаш тарафдори эканликларини ёздилар.

Ислохчилар раҳномаси Маржоний ўзининг дастурида қуйидаги 6 та асосий масалаларни қўяди:

1. Қўрьондаги ҳар қандай диний масалани кишилар тушунган ҳолда ўзлари эркин фикр юритсинлар.
2. Бировнинг бировга кўр-кўрона эргашилиш қатъиян ман қилинсин.
3. Мадрасаларда ўқитиладиган ҳошия ва шарҳ каби қуруқ мазмунга эга бўлган ва мадраса ўқувчилари учун фойдасиз бўлган ва уларнинг 8—10 йил вақтини бекорга олувчи дарслар дарс жадвалларидан олиб ташлансин.

4. Мадрасаларда Қўрьони шариф, ҳадис, уларнинг таржималари ва ислом тарихи каби дарслар ўтилсин.

5. Арифметика, тарих, жуғрофия, табобат, ҳандаса, мантик, фалсафа ва бошқа дунёвий фанларни ўтишга қаршилик кўрсатилмасин.

6. Мусулмончиликини Мухаммад давридаги қадимги Ислам маданиятига қайтариш.

Маржоний ва унинг тарафдорлари бўлган ўша даврнинг жадидлари мусулмон тараққийпарварларидан эдилар, улар мадрасаларда диний дарслар билан бир қаторда қадимги ислом маданияти давридагидек дунёвий дарсларни ўтишни шарт қилиб қўйдилар.

Бироқ кадимистлар ва амирнинг реакция сиёсати натижасида таъқибга учраган Маржоний Бухородан чиқиб кетишга мажбур бўлди. Унинг яқин маслакдошларининг кўпчилиги (Домла Фозил, Мўминхўжа мулла Худойберди ва бошқалар) зиндонга ташланиб, орқаларига 75 дарра урилган, улар тавба қилиб,

МАЪРИФАТ

қайтиб бундай ишларни қилмасликларига ваъда берадилар ва мударрисликдан четлаштириладилар. Маржоний Қозонга бориб ўша ерда Бухоро кадимистларига қарши кураш олиб борди ва ўзининг гоёларини татар зиёлилари орасида тарқатишда катта ишлар қилди. Унинг кўпчилик шогирдлари ўзларининг реформаторлик ҳаракатларини Татаристон, Крым ва Россиянинг бошқа мусулмон ўлкаларида давом эттирдилар. Курсавий ва Маржоний ҳамда Бухоро мударрис ва муллабчаларининг бу ҳаракати жадидизмнинг ilk чиқишлари бўлиб, улар мадраса, мактаб, ҳатто Ислам урф-одатларининг айрим қисмларини ислоҳ қилиш, дунёвий фанларни жорий этиш, саводхонлик усулларини осонлаштириш, ўқувчиларни ўз она тилларида кўпроқ ўқитиш каби биринчи маърифатпарварлик гоёлари билан чиққан эдилар. Яъни улар эндигина шакллана бошлаган савдо буржуазиясининг мафкурачилари сифатида майдонга чиқдилар.

XIX аср охирида ва XX аср бошларида Бухоро жадидчилик ҳаракати йўналиши Бухоро савдо буржуазиясининг эскилик тарафдорлари зўравонлигига қарши кураш ва айрим вақтларда Бухоро давлатининг мустақиллиги учун кураш байроғига айлана борди. Маълумки, бу даврда Бухоро миллий буржуазиясида рус буржуазиясининг иқтисодий таъзики ҳамда рус капиталининг таъсиридан қутилиш, ўзи мамлакатда яққа ҳукмронлик қилиш тенденцияси кучая бошлаган эди. Чунки Бухоро миллий буржуазияси рус савдо-саноат буржуазиясига иқтисодий томондан қарам эди. Шунингдек Бухоро миллий савдо буржуазиясининг баъзи вакиллари рус буржуазияси билан иқтисодий ҳамкорлик қилишга мойил эди. Маҳаллий буржуазиянинг мана шундай икки хил фикри Бухоро жадидларининг ҳам ижтимоий-сиёсий қарашларига ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Бир томондан Бухоро жадидлари чор Россияси билан иттифоқни сақлаб қолишга, унинг кучи олдида сажда қилишга мойил бўлсалар, иккинчи томондан, улар буржуа демократик гоёларни тарғиб қилиш билан сиёсий мустақилликка эга бўлишга интидилар. Бухоро жадидлари марказий ва жанубий Россия ҳудудларидаги ва Туркистон жадидларига қараганда жуда

огир шароитда кураш олиб борар эдилар. XX аср бошларида бухоролик жадидлар илк яширин жамиятларини туздилар. 1905—1907 йиллардаги Рус буржуа демократик инқилоби таъсири остида мусулмон миллий буржуазия мафкурачилари орасида ёш турклар, ёш авгонлар, ёш мисрликлар каби инқилобчилар раҳбарлигида инқилобий миллий-озодлик ҳаракатлари бошланиб кетади. Бухорода 1903 йилдан бошлаб усули жадид мактаблари очила бошлайди. Мулла Жўрабой ва татар Бурнашев уйларида шундай хусусий мактаблар очишади, аммо улар тезда ёпиб қўйилади.

1908 йилда жадидизмнинг «маънавий отаси» лақабини олган Боқчасаройда чиқадиган «Таржимон» рўзномасининг муҳаррири Мирзо Исмоилбек Гаспиринский (1914 йилда вафот этган) Бухорога келади, амир Абдуллаҳад билан музокара олиб боради. Амир томонидан Бухорода ягона «янги усул» мактабининг фаолиятини давом эттиришга рухсат берилади.

Осиёдаги камбағал болаларни пулсиз ўқитиш ва уларни мактабни тамомлаганларига қадар жамият ҳисобидан таъминлаш кўрсатилган эди. Лекин кейинчалик ёш бухороликларнинг Истамбулдаги бу жамият билан алоқалари унчалик яхши бўлмади. 1910 йили бу мактабга 25—30 бола Бухородан юборилган бўлса, 1913 йилда 15—16 бола боради, холос. Биринчи даврда «Ёш бухороликлар» жуда катта маърифатпарварлик ишларини олиб бордилар. Уларнинг «Маърифати ширкати» деб номланган ширкати Ибн Сино номли китоб дўкони, кутубхона ташкил қилади. Ширкат вазифаси яширин адабиётларни тарқатиш, маърифатчиларнинг асарларини нашр қилиш, чет элларда чиқадиган жадидлик услубидаги рўнома ва ойномаларни тарқатиш кабилардан иборат эди. Биринчи даврларда, ёш бухороликларга «Тариққий», «Хуришид», «Шухрат», «Тужор» (Тошкент), «Таржимон» (Боқчасарой) рўномалари, Боқудан чиқадиган «Мулла Насриддин»,

(Бухорода жадидизм

ҳаракатининг вужудга

келиши)

«Турон» 49 нусха чиқарилди. С. Айний «Турон»нинг ёпилиши муносабати билан шундай ёзган эди:

Ей кўнглимнинг таржиман ҳоли
Ей Турон саҳифалари
Сен Мавҳ бўлган кўнглимда
Фаровон доғ қолди.
Илму адабда сен Туроннинг
рахбари эдинг
Бугун сандан жудо бўлган,
Турон
вайронага айланди.

«Бухороий Шариф» ва «Турон» рўномаларида А. Фитрат, Мирзо Сирожиддин Ҳаким, С. Айний, Мулла Икромча, Саҳбо, Самад Мансур, Меҳри, Мирзо Нарзулла ва бошқаларнинг эълон қилинган асарлари билан танишганимизда уларнинг бирортасида пантуркистик, халққа қарши мафкураларни кўрмаймиз. Улар асосан маданиятни, маорифни, маърифатни ташвиқ қилдилар.

Россиядаги феврал буржуа демократик инқилобидан кейин ёш бухороликлар амир олди-га бир қанча талабларни қўядилар. Халқнинг амирга қарши норозиликлари кучайиб бораётганлигидан ёш бухороликлардан ўч олиш мақсадида амир манифест эълон қилади. Ёш бухороликларнинг анчагина қисми амир томонидан эълон қилинган манифестга шукрона намойиш ўтказдилар. Улар руҳовий оркестр олиш учун Ҳожимирбобо Мухсинзода, Абдурахим, Мударас Юсуфзода, Отахўжалардан иборат вакиллар Аркча — қушбеги олдида борганларида улар қамоққа олиндилар. Намойишда қатнашганлардан 30 га яқин киши ҳам қамоққа олинди. Амир жаллодлари томонидан Ҳожимирбобо, С. Айний 75 таёқдан урилади, Мирзо Нарзуллага икки бор 75 таёқ урилади. Отахўжа, Юсуфзода ўзларини рус фуқароси деб жазодан қутқилди. Зиёиддин махсум, Аҳмад Наим, Мирза Фаёз, Мирзо Аҳмад амалдорлардан Саҳбо, Мирзо Ибодулло амир жаллодлари томонидан ҳушларидан кетганга қадар қалтакландилар. Қонғондаги ишчи-солдат депутатлари Совети, Самарқанддан келган инқилобий солдатлар ёрдами билан амир қамоқхоналаридаги ёш бухоролик вакиллар озод қилиндилар. Мирзо Назрулла Қогон касалхонасида вафот этди.

Шу билан Бухорода жадидчилик ҳаракати биринчи босқичдан иккинчи қатъий ҳаракатлар даврига ўтди.

Биз бу мақолада жадидизмнинг фақат биринчи даврига оид масалаларни ёритишга ҳаракат қилдик. Жадидизмнинг иккинчи ва учинчи даврига оид воқеаларни кейинги мақоаларда ёритиш умиддамиз.

Назрулла ИУЛДОШЕВ,
тарих фанлари номзоди

Бухоро

ФИДИЙЛАРИ

Бу мактабни амир Аҳад отасининг номи билан Музаффария деб атайдилар. Бу мактабга Бухоро бойларидан бири Мирзо Муҳиддин Мансур ўз болаларини беради. Исмоил Гаспиринскийнинг Бухоро жадидлари билан яширин учрашувидан кейин 1327 йил раби ул-аввал ойида (март 1909) йилда «Ширкати Бухорои Шариф» номи билан жамият тузилади. Бу ширкат вазифаси янги усул мактаблари учун дарслик тузишдан иборат эди. 1908 йил «Тартиул Куръон», С. Айнийнинг «Тахсиби Сибён» (Оренбург «Вақт» босмахонаси), «Аншари Тажвид» ва жуғрофия дарсликлари нашр қилинади.

1910 йил бошидан бошлаб Бухорода янги жадидларнинг «Тарбия атофол» деган яширин жамияти тузилади. Бухоро жадидлари Қозон, Туркистон, Боқчасарой, Оренбург, Боку жадидлари билан алоқа боғлайдилар. Жамият аъзолари тамомла яширинча иш олиб боришиб, шу даврдёёқ жамиятнинг 28 аъёисиси бор эди (Термез, Карки, Янги Бухоро, Гиждувон). Шу даврдан бошлаб Бухоро жадидлари ўзларини «Ёш бухороликлар» деб атай бошлайдилар ва биринчи уставларини қабул қилдилар.

(Ҳозирча эълон қилинган асарларда «Ёш бухороликлар» бирикмаси 1916—1917 йилларда қабул қилинган. Уларнинг ҳеч қандай уставлари йўқ эди, деб ёзилган эди. Асл маълумотларни эса биз Қушбеги архивидан топишга муяссар бўлдик.)

«Тарбия атофол» жамияти, яъни «ёш бухороликлар» устаида маърифатпарварлик ишларини олиб бориш билан бирга сиёсий масалаларда амалдорларга, феодалларга, реакцион кадимистларга қарши курашиш каби масалалар баён қилинган.

Ўхуди шундай жамият Бухоро ва Туркистон мухожирлари ва Бухоро, Туркистон талабалари ташаббуси билан 1909 йилнинг охирида Истамбулда «Билим тарқатиш бўйича Бухоро маърифатпарварлари жамияти» ташкил қилинади. Бу жамият Туркиядаги «бирлик ва тарққиёт» таъсирида бўлади. Жамият «Галата» кўприги ёнидаги «Ени Жомье»да Туркистон ва Бухоро болалари учун алоҳида мактаб ташкил қилади. Жамият устави бўйича бу мактабда

Самарқандда чиққан «Ислох» ва «Ойна» ойномалари, Ҳиндистондан «Хаблам матин», Мисрдан турк ва форс тилларида «Чехранома» ва «Парвариш» каби жаридалар келиб турган. «Мулла Насриддин», «Ислох», «Ойна» ва бошқа ойнома ва рўномалар амир усул-идорасини, мутассиб руҳонийларни танқид қилган. Айниқса «Мулла Насриддин» сатирик ойномасида Бухоро амираи ва амалдорларнинг зўравонлиги ва реакцион кадимистларнинг кирди-корлари қаттиқ танқид остига олинган эди. Унинг ҳар бир сони амир ва амалдорларни даҳшатга соларди. Бухоро, Карки шахарларида жадидлар томонидан ҳаваскорлар гуруҳи — театри ташкил қилинади. Улар М. Беҳбудий ва бошқаларнинг «Падаркуш», «Кўхна Туркия», «Қотил ким» номли пьесаларини сахнага қўйишган. Бухорода пьесалардаги бош ролларда А. Фитрат ўйнагани ҳақида «Таржимон»да, «Ойна» рўномаларида бир қанча ахборотлар чиққан. Юқорида баён этилган мақалла ва рўномаларда Бухоро шоқларининг маърифатпарварлик гоъялари билан сугорилган шеърлари ҳам босилиб чиқа бошлайди.

1912 йилда Бухорода ўзбек тилида «Бухороий Шариф» ва «Турон» рўномалари чиқа бошлайди. Бу рўномалар ўзининг қарийб бир йиллик чиқиши давомида Бухоро халқини ғафлат ботқоғидан чиқишга қорлайди. Рўномаларда Россиядаги инқилобий ғалаён ва кўтарилишлар, Лена воқеалари, Олмония, Англия ишчиларининг инқилобий чиқишлари ҳақида мақоалалар ёритилади. Рўномаларнинг саҳифаларида амир амалдорларнинг халқни талағалликлари, меҳнаткашлар норозилиги каби сиёсий масалалар кўтарилган бўлса ҳам, аммо жадидлар ҳали ҳам кейинги амирга катта ишонч билан қарайдилар. Жадидизм мафкураларидан бири бўлган Сирожиддин Ҳаким «Бухороий Шариф» рўномасида шундай ёзади:

«Ватаннинг ободлиги биз учун фарз, бу вазифани албатта адо қилишимиз қарз, бунинг учун ҳаммамиз одил амирнинг аҳлида бир тил, бир жон бўлишимиз керак».

1913 йил бошда амир буйруғи ва сиёсий агентлик ташаббуси билан ҳар иккала газета ҳам ёпилади. «Бухороий Шариф» 154 нусха,

КЎШИК ВАТАН

КЎЗГУСИ

...Бундан икки йил муқаддам шоир Эркин Воҳидов билан Югославияга — у ерда ҳар йили ўтказиб туриладиган шеърят кечасига бордик. Улкан дарё устига қурилган кўприкда жамулжам бўлдик. Сайил бошланиб кетди. Машғаллар ёқилди. Сиссий нутқлар, шиорлар, чақириқлар йўқ. Тунда кўприк остида, сувда сузаетган сон-саноксиз қайиқларда ҳам машғаллар порлайди. Ниҳоятда гўзал ва сўлим манзара.

Мушоира бошланди. Словен, инглиз, француз, араб, ҳинд, хитой, рус, турк, ўзбек тилларида шеърлар жаранглади. Қушларга тилмоч керак бўлмагани сингари турлитуман тилларда «чугурлашаётган» булбуллар, кумрилар — шоирларга ҳам таржимон керак эмас эди. Бу ерда чинакам лисоний тенглик ҳукмрон, бир тил бошқасига таъйиқ ўтказмайди.

Югославияда яшовчи турк фирқаларининг газети «Бирлик»да Фуот Энгуллу деган йигит ишлайди. У Эркин Воҳидов билан каминани газета тахририятига таклиф этди. Самимий, жонли суҳбат бўлди. Сўнгра бизни уйига таклиф этган Фуотникида суҳбатни давом эттирадиган бўлдик.

Фуот Энгуллунинг кенг, ёруғ хонадонига кириб, ўриндиқларга ўтиришимиз билан зум ўтмай ёруғ, шинам хонада ўзбекча ашула янгради! Қарангки, узоқ Югославияда яшаётган турк аҳолисининг хонадонига Ко-

милжон Баратов «қадам ранжида» қилган экан. Тўғрироғи, бу ерда Комилжоннинг кўшиқлари ёзиб олинган қарта (грампластинка) бор экан.

...Ҳаво мусоффо. Хона шинам. Дўстлар бут. Ҳамманинг кайфи чоғ. Бу ёқда Комилжон Баратов сел бўлиб куйламоқда. Комилжоннинг сеҳрли овози мени батамом ром қилган... Бунинг ўзига хос бир «сири» бор эди.

Гап шундаки, ўз ватаним Ўзбекистонда ҳам узоқ йиллардан буён бу сеvimли ҳофизимизнинг овозини эшитмай кетган эдим. Турк дўстларимизнинг бу совғаси менга жуда нашъа қилди. Мен ич-ичимдан ҳайратланар эдим: тавба, ардоқли хонада Комилжон Баратов билан учрашиш, унинг бизга ўзгача бир туйғу, миллий рух бағишловчи ёқимли овозини эшитиш учун биз ўзбеклар бир неча минг чақирим масофани босиб, ўз жумҳуриятимиздан бу узоқ ўлкага, Югославияга сафар қилишимиз керак экан-да!

...Муסיқада қандай ҳосият, сир-асрор борки, у инсоннинг руҳига таъсир ўтказадими? Чақалоқ онадан туғиларкан, инсоннинг ҳаётида бирон кўнгилли ҳодисалар юз бераркан, ҳазрати одамни сўнгги манзилга кузатар эканлар, бу нотекис ҳаётнинг ҳар бир саҳнида, муволиш ва чорраҳаларида уни хоҳ қувноқ бўлсин, хоҳ мунгли бўлсин, муסיқа кутади. Чунки муסיқа садоларининг

ўрнини бошқа бирон нарса билан алмаштириб бўлмайди. На сисбат, на эҳтиросли нутк, на шпор...

...Ривоят қилишларича, тангри таоло Одам Атони тупроқдан ясагандан сўнг, жонга амр қиладики, ўша жасада кир деб. Жасада тупроқдан, жон эса нурдан ясалган. Жон амрга итоат этиб, жасаднинг ёнига келади ва унинг ичига энгашиб қарайди. Қарасаки, жасаднинг ичи зим-зиё, совуқ, ҳувиллаб ётибди. Жонни ваҳима босади ва тана ичига киришдан бош тортади.

— Е худованди олам, — дейди у матбуда юзланиб. — Бу лойдан ясалган даҳшатли иморат, мен нурдан ясалган бўлсам. Қандай қилиб бу даҳшатли горга қирайин!.. Қайси гуноҳим учун?.. Жонимдан тўйибманми! Йўқ, — деб эътирос билдириб, хомуш чеккага бориб туради...

Шунда парвардигор, муסיқа чалинсин, деб буюради. Чунонам таъсирчан бир куй чалинадики, жон шу таронага маҳлиё бўлиб, мумдай эриб, қандай қилиб ҳалиги ваҳимадор тана ичига кириб кетганини ўзи ҳам пайқамай қолади... Шу захоти Одам Алайҳиссалом аксириб, ўринларидан туриб кетди. Айтишларича, яхши муסיқа чалинганда, бирон таъсирчан куй тинглаганда этингиз жимирлашиб кетиши шундан қолган экан.

...Дарвоқе, Комилжон Баратовни Югославияда, усмонли турклар хонадонига қолдириб кетдик-ку. Нега кейинги ўн йиллар мобайнида у ўзимизда кўринмай кетди. Бу орада унинг ҳақида ҳар хил «миш-миш»лар тарқалди. Буларнинг аксарияти, эҳтимол, ҳаммаси уйдирма эканлигини гарчи кўнглим сезса-да, аммо узоқ муддат театр, овознигор ва ойнаи жаҳон саҳнасида кўрнимай қолганидан кейин кўнглим гаш торта бошлади.

Мен учун ўша айрилиқ кунларида Комилжон, унинг хушовози фақат грамқарталарда жаранглаб қолганди. Хонада устимдан беркитиб олиб, унинг айрим ашулаларини ўн марталаб такрор-такрор қўяр, ўзимча унга (астафурилло) мотам тутгандай бўлардим.

Хўш, Комилжон Баратов не сабабдан менга бунчалик таъсир қилади, дил пардаларимни чертади? Бу саволга жавоб бериш қийин. Бу фақат дид, идрок билан боғлиқми? Ҳа, қисман шундай. Биров Мулла Тўйчи Тошмухаммедов, Ҳожи Абдулазиз, Юнус Ражабий, Ориф Алимасум, Комилжон Отаниёзов, Жўраҳон Султонов, кимдир Лутфихон Саримсоқова, Шерали Жўраев, Камолиддин Раҳимовларни ёқтирар. Халқимиз бундай ширалли, ёқимтой, дилни қитиқловчи овозларга жуда бой. Эҳтимол, мен юқорида ўзимгагина ёқадиган овоз соҳибларини тилга олгандирман. Булар бир-биридан жиддий фарқланувчи, ҳар бири ўзича бетакрор, бири ўзининг тўлқинли, майин сҳанти билан, бошқаси долғали, сарбаланд авж пардаси билан, яна қайси бири тагин ўзига хос кўнгиروقдай табиий жаранглаши билан бизни сеҳрлаб қўяр...

Комилжон Баратов ўз санъати, соҳир овозининг қай жиҳатлари билан мени, бир тингловчи — мухлис сифатида ўзига ром қилади? Менимча, унда яккасон хонандаликка ҳос нозик пардалар билан бирга ҳофизларга ҳос қамровдор миллий руҳ, бахшиларга ҳос ўқтамлик бир-бирига омухталашиб кетгандай. У аввало, ҳар қандай қўшиқни айтавермайди. Айта, жойига қўйиб, тингловчининг қалбига чуқур сингадиган, унга етиб борадиган, уни титратадиган қилиб айтади!

1958 йиллар бўлса керак. Қаранг-а, орадан роса 32 йил ўтибди. Ўша эллингичи йиллар санъатимизда, хусусан ойнаи жаҳонда Комилжон Баратов даври бўлди, десам хато бўлмас. Ҳа, у бутун бир даврни бошлаб берди: ўзбек яккасон ашула санъатини ойнаи жаҳон саҳнасига олиб чиқди. У вақтларда биз Шайхонантовурда турар эдик. Бир хонада оилам, бола-чақамдан ташқари икки нафар доимий меҳмонимиз ҳам бўларди. Кеч кирди дегунча ҳаммамиз телевизор атрофида тўпланишардик. Ўша атрофда фақат бизникида телевизор бўлгани учун ҳовли соҳибаси Салтанат опалар, у кишининг ҳолати, ниҳоятда ҳалим, ёқимтой, кека кампир ҳам бизникига кириб келардилар.

Қоқ тунгача ойнаи жаҳонни роса томоша қилардик. Ўша вақтларда, одатда, Комилжон Баратовнинг концерти айнаи авжида бўлиб, кўпинча ярим тунгача қўзилиб кетарди. Ҳеч ким ўрнидан қўзғалмас, Комилжон ҳаммамизни сеҳрлаб қўйгандай эди. Уни жон қулоғимиз билан тинглардик.

Ешлик завқими, дилларни ром этган ҳофизнинг меҳрими, у йилларнинг завқ-шавқи нечукдир ўзгача эди-да! Е бўлмаса ўтган давлар худди оҳанрабо сингари, ўзгача бир нашоу намо билан ўзига жалб этиб туради-ми, ҳар қалай, ҳозиргидай ҳою ҳаваслар, маъмурчилик бўлмаса ҳам, турмуш қандайдир орзу-умидларга ғарқ. Назаримда, биз ўшанда ёруғ келажакка ишонар, ана шу эрталардагидек бахтли ҳаёт нурига қўйиб яшардик. Комилжон Баратов бир ўзи икки-уч соатлаб қуйлаб чарчамайдиган, бир ўзи ўз сеvimли тори билан катта концерт бера оладиган, ҳар қандай улкан даврани жунбушга келтира оладиган яккасон хонанда эди.

...Мана, ниҳоят, тунги соат бир-иккиларда ойнаи жаҳонда жозибдор садолар тинади. Вақт алламаҳал бўлиб кетганига қарамай (эрталаб туриб ишга бориш керак-ку!), концерт айнаи қиёмата етганида тугаб қолганидан ҳамма афсусланади. Одамлар яна ниманидир кутиб қоладилар. Шунда уйимизда тагин бир ўзига ҳос маросим бўлиб ўтади. Ениқ чеҳралар нимадандир умидвор бўлгандай, бувиға ўтирилиб қарашди. Сеҳрли наволар завқидан жуда кўнгли тўлган, кайфи чоғ бувимиз қўл очиб, шу ердан ўтган-қолганлар, соҳиби хонадон, кека-ёш, жамийки одамлар ҳақида шукроналик билан сўзлаб, сўнгра Комилжоннинг санъати-га гапни бурадилар ва уни дилларга таскин

берадиган сўзлар билан ярим соатлар чамаси узундан-узқоқ дуо қиладилар.

Емғир билан ер қўқарар, дуо билан эл қўқарар...

Кўўна мусиқамиз сандигидан топилган батъи бир нодир оҳанглари тинглаганда руҳланиб кетади киши. Лекин бу ерда ҳам ўйлаб қўрадиган нареса кўп. Аммо янги мусиқа ва ижрочилик маданиятига келганда, бу ерда қуй, оҳанг, тарона дейишга ҳам тилинг бормайдиган, қулоқни қоматга келтиривчи, ваҳшиёна қийқирик, шовқин-сурондан хас кишилар у ёқда турсин, асаби метиндай мустаҳкам мардларнинг ҳам юраги беҳузур бўлиб, кўнгли ғаш тортадиган эшитиришлар ниҳоятда кўп. Ахир, шарт эмас-ку бир кунда нақ юзта маза-бемаза, чучмал, радио карнайларини ҳам қоқ ёриб юборадиган қийқирик эшитириш. Бунинг ўрнига беш-ўнта кишининг узқоқ вақт ёдида сақланиб қоладиган, ҳар бир киши беихтиёр ўзича хиргойи қилиб юрадиган чинакам санъат асари совға қилина бўлди-да. Бу ерда сон эмас, сифат керак.

Шу муносабат билан қилбоғоҳим, Мулла Тожи Саломов айтиб берган бир воқеа ёдимга келади. Тўқсон беш ёшга кирган дадам бизнинг Хатирчидаги меҳмонхонамизга бир вақтлар машҳур ҳофиз мулла Тўйчи Тошмухаммедов келганларини ҳозиргача фахр ва ифтихор билан айтиб юрадилар.

У кишининг ҳикоя қилишларича, инқилобдан кейинги дастлабки йилларда эл-юртта ахшигина танилиб қолган Ҳожи Абдулазининг қошига бир киши вакил бўлиб келиб, ҳофизнинг овозини ёзиб олиш ва сўнггра граммофон картасига кўчириб тарқатиш нияти борлигини айтган. Ҳофиз бу таклифга бажону дил рози бўлган. Чунки ҳозир у кишининг овозини юзлаб, эҳтимол, минглаб кишилар эшитишга муваффақ бўлишса, қартага ёзиб олингандан сўнг ҳофизнинг овозидан баҳраманд бўладиганлар сони ўн баравар, юз баравар ошиб, бутун ўлкага тарқалиши мумкин!..

Ҳофиз бу таклиф ва илтифотга бажону дил рози бўлганини кўрган бир шогирди эътироз билдирди:

— Асло бу ишни қила кўрманг, тақсир.

— Сабаб?..

— Сабаби, сиз ҳозир кимсиз — айнан Ҳожи Абдулазининг ўзинсиз. Овозингизни ёздирсангиз, авф этингиз, қадрингиз бир мири бўлади. Негаки, ҳозир мўътабар Ҳожи Абдулазини кўрамыз, ашулаларини эшитамиз деб, бутун ўлкадан, етти икклимдан одам ёғилади. Овозингизни анови кўчигача кўчирганадирдан кейин эса сизнинг баҳонингиз бир танга бўлади. Утган ҳам, қайтган ҳам, тушунган ҳам, тушунмаган ҳам бир тангага овозингиз ёзилган картани харид қилиб, ўзи хоҳлаганча, бемалол айлантараверади... Қарабсизки, ҳар қўча, ҳар муюлишда бақирганингиз-бақирган.

Турган гап, санъат халқиники экан, унинг оммавийлашгани жуда яхши. Овоз ёзуви иштиро қилинмаган даврларда, инқилобдан ил-

гари қанчадан-қанча ҳофизлар сулоласининг энг нодир, тақрорланмас овозлари, қуйма оҳанг ва тароналар асрлар ортида чинакам тақрорланмас бўлиб қолиб кетди. Шу билан бирга, юқоридаги мулоҳазада ҳам жон бор. Санъатдаги юлғич ва устаси фаранглари айтмайман, қачон қараманг, ҳатто атоқли ҳофизларни ҳам радио карнайларидан бақиртириб қўйганимиз-қўйган. Бу миллий мусиқани бебурд қилиш, жўн нарсига айлантаришдан бошқа нареса эмас.

Биламан, радио халқиники. Ешу қари, эр-как-аёл барчага бирдай ёқиб бўлмайди. Лекин нима бўлганда, мусиқавий тараққиётнинг янги оқим ва майлларини ҳам эътиборда тутган ҳолда, чинакам юксак мақомда ёзилган миллий овозлар, тароналар, қуй ва оҳанглар билан халқ талабини қондирини, уни тарбиялаш жуда муҳим.

...Мана, яна навбатдаги шовқин-сурондан сўнг, қулоғимга фавқулодда ўша ўттиз икки йил бурунги сеҳрли овоз чалинди. Ким қуйлаётганини эшитмай қолдим. Қулоқларимга ишонмайман. Еспайар, ўнгимни, тушимни? Овоз ҳам овозга шунчалик ўхшаш бўларканда? Йў-э, худди ўзи-я! Жон қулоғим билан унинг ашулаларини тингладим. Ҳа, бу ўша ўзимизнинг ҳофиз — Комилжон Баратов! У ҳаёт экан. Хайрият, у ҳаёт! Худди энг яқин, қадрдон одамим, эҳтимол, узқоқ кутган халоскорим тирилиб келгандай бўлди. Бу аламли, ўқтам, дилларни ўрточи нидо, оҳанрабо, долғали овозда, бу мўъжизакор мусиқий кўзгуда мен Комилжон Баратовни, унинг қадди-басти, сиймосини топдим. Йўк, бу тиниқ кўзгуда фақат Комилжонни эмас, ўзимни, ёшлик давримни, ҳозирги эришган ёхуд эриша олмаган, эҳтимол, йўқотган орзу-армонларимни ҳам кўргандай бўлдим. Ўттиз икки йил муқаддам мен йигирма беш ашар йигит эдим. Чор мучалим соғ, айнаи қучга тўлган, ўқланган миллиқдай сезардим ўзимни. Мана энди бу ерда ётибман. Бехосдан қаттиқроқ йўталсам, оқ ятак кийган тўртта ҳамшира хонамга югуриб киради. «Тинчликми» деб. Эҳ, замоналар, замоналар!.. Мана бугун, ниҳоят, хийла хушёр, руҳан тетик тутдим ўзимни. Бугун мен айнаи йигирма беш-ўттиз ёшлардаги чоғимда, кирчиллама йигитлик давримнинг қасрига қадам ранжида қилган эдим. Бунинг боиси — Комилжон Баратов ўзининг, назаримда, қиттақ ҳам ўзгармаган жангдор, беҳудуд, асл ўзбекона, гоётада ширали овози билан менинг хонамга таширф буюрган эди. Лабларим билинар-билимас пичирлар эди:

— Йигитлик давримнинг қуйчиси, ёғибиона кўўна қадрдоним Комилжон. Бошингизга қандай ташвишлар тушдики, сувга тушган харсанг тошдай қўрнимай кетдингиз? Дўстларингиз, ўз минглаб, миллионлаб мухлисларингизни соғинтириб қўйдингиз-ку. Шунинг учун айтар эканлар-да: ҳамма нарсанинг янгиси яхши бўлса-да, дўсту қадрдоннинг кўўнаси яхши деб...

Ғайбулла САЛОМОВ

ЙУЛБАРСЛАР ҒОРИ

Мазкур маҳобатли ғор бундан бир неча йил муқаддам — 1987 йили Бразилия мамлакатига Бэйя штатининг шимолида топилган эди. Белу-Оризонти шаҳрида илмий иш олиб борадиган бир гуруҳ горшунузо олимлар Тока-да-Боа-Виста деб аталган бу ғорни изчиллик билан ўрганиб, табиатнинг энг

мўъжизавий ҳодисаларидан бири бўлган ушбу хилқатнинг фақат Бразилиядагина эмас, бутун Жанубий Америкада тенги йўқ эканлигини аниқладилар. Ғорнинг 24 қақирим узқоқлидаги ер ости йўлаклари аллақачон хари ва лойиҳаларга туширилди. Барча йўлакларнинг умумий узунлиги 40 қақиримга тенгдир. Асосий идораси Парижда

жойлашган Халқаро йирик ер ости масканлари коммиссияси мазкур нодир топилмани энг улкан ғор сифатида расмий равишда рўйхатга олди.

Тока-да-Боа-Виста ер ости масканининг Бразилияда мавжуд бўлган, ер остида оқадиган сувлар таъсиринда юзага келган бошқа ғорлардан фарқи шундаки, унинг йўлаклари қўп-қуруқ ва тармоқланиб

кетган. Йўлаклардаги сталяктитлар ва сталагмитлар ажиб бир тарзда «меъморий» уйғунликка эга. Бу қадар ғаройиб манзараларни томошабинлардан сир тутиш ғуноҳи азим ҳисобланади.

Тока-да-Боа-Виста ғори яна бир тарафдан палеонтологлар диққатини ҳам ўзига жалб этмоқда. Чунки ғордан топилган айрим нарсалар, масалан, улкан танбаллар ва найза тишли йўлакларнинг суюқлари Микас-Жерайш штатидаги дорилфунун қошидаги табиат тарихи музейи залларини беэза турибди.

Ёқуббек Яқовалхўжаевнинг «Қайтар дунё» романи воқеалари Шарқнинг бир қатор мамлакатлари — Шинжонг, Қашқар, Туркияда кечади.

Асарнинг муаллифи мазкур мамлакатларни ва у ерда истиқомат қилиётган ватандошлари ҳаётини чуқур билади. Зеро, роман воқеалари ҳаётини заминга эгадир, яъни асарнинг етакчи қаҳрамонлари саналмиш Жайнак Мирзо, Аҳмадбек, Тожинисабегим, Баҳромбеклар адабнинг ақинларидир. Маълумки, ижодкор қарашлари ички дард, изтироб, руҳий кечинмалар оқибатида тугилса, у янада ўзига хослик касб этади. Шундан роман воқеалари бир дард билан ўқилади, қаҳрамонлари қисмати киши қалбини изтиробга солади. Ўз навабатида, муҳожир ватандошларимиз ҳаёти, турмуш тарзи ҳусусидаги аввалги қарашларимизни ўзгартириб юборади.

Роман икки қисмдан иборат. Биринчи қисмда инқилобнинг дастлабки кунларида рўй берган воқеалар, тўғрироғи, ўз ақл-заковати туйғайли бойликка эришганларга бўлган муносабат Жайнак Мирзо ва унинг ақинлари мисолида ифодаланади. Иккинчи қисмда эса Жайнак Мирзонинг катта ўғли Баҳром ҳаёти орқали хоржидаги ватандошларимиз қисмати билан танишамиз.

Биринчи қисмда Жайнак Мирзо фаолияти тасвири етакчилик қилади. У қўйидаги ҳусусиятга эга: «Уттиз ёшларда, ўртабўй, юмалоқ юзли, қошлари тижқора, кўзлари ўткир йиғит эди. Унинг чиройли сазва тортган мўйлаби ўзига ярашиб, салобат бағишлаб турарди.

Мирзо Бухоро, Фаргона музотфотидаги бойларнинг фарзандлари билан бирга Оврупога ўқишга келган. Германияда таълим олиб, Истамбул, Хиндистону Кашимир орқали ақиндагина Андижонга келган эди». (Ёқуббек Яқовалхўжаев. «Қайтар дунё». Тошкент, «Еш гвардия» нашриёти, 1990, 8-б.) Кўриняптики, Жайнак Мирзо ўқимишли, қатъиятли шахс. Шуниси қувонарликки, адаб қаҳрамон сийратини шунчаки қайд қилиб қўймайди, балки мазкур хислат унинг фаолияти, ҳатти-ҳаракати орқали тасдиқланади. Оқибатда илгари кўпчилик асарларда тасвирланган ибидек, бойваччам, демак инсонийликдан махрум тарзда ҳаракат қилдирмай, Оврупо таълимини олган ҳақиқий зиёли сифатида бўй кўрсатади. Бу адабнинг тарихий ҳақиқатга тўғри ёндашганлигининг яна бир ифодасидир. Жайнак Мирзонинг ниятлари катта эди: «У Андижонда, бутун Фаргона водийсида мазрифат ва маорифни кенгайтирмоқ йўлига бор мол-мулкни сарфламоқни, бошқаларни ҳам шунга ундамоқни, ўзини эса бу йўлга фидойи этмоқни истар эди. Худди немис-

БАДИИЙЛИК

МЕЗОНИ

лар, французлар, руслар юртидаги сингари тараққиёт куртакларини ўз элида ҳам кўрмоқчи эди».

Ҳа, бу тоифадаги бойлардан чиққан зиёлилар кўп бўлган. Улар ўз юртларининг ривожини, халқнинг камолини ўйлаган. Лекин ана шу эзгу ниятлар амалга ошишига имкон бўлдики? Яхши ниятли кишиларнинг қисмати қандай? Романда бу саволларга тўғри ва аниқ жавоб топилмади.

Инқилоб ғалабасидан кейинроқ ҳеч кимга ёмонлик қилмаган ҳатти чол — Жайнак Мирзонинг отаси Яқубали ҳожини қамашади. Бу воқеадан сўнг ҳам Жайнак Мирзо Шўрога нисбатан ёмон ниятда бўлмайди. Бу борада Абдурауф ҳузурига кенгашига таклиф қилиниб, йиғилганларнинг мақсадини аңглаб, уларга қарата дейди: «Сизлар нима қилсаларингиз ихтиёрингиз, аммо мен ҳозирча Шўрога қўл кўтармоқ ниятим йўқ». Езучи воқеликка тарихий ҳақиқат нуқтаи назари билан ёндашгани учун давр руҳи тўғри акс этади. Бу ҳол Жайнак Мирзо фикрига қарата Абдурауф Махсумнинг жавобида ёрқин ифодасини топади: «Шундай дег, ўғлим, ҳозирча қўл кўтармоқ ниятим йўқ, дег. Менинг имоним комилки, Шўролар ниятингиз пок бўлган тақдирда ҳам сизга ишонмайдур. Ниҳоят ният сўнган, жасоратга журъат қолмайдур. Улар сиз билан бизга қилдирмай аллақачон гўримизни қазиб қўйишган, нечук буни аңглайсиз?»

Эзуу ниятли кишилар ҳеч қачон ёмонлик ҳусусида ўйламаган. Жайнак Мирзо ҳам шу тоифадаги шахс эди. Бироқ бундай кишилар қадрига етгилмадики, унинг оқибати бугунги кунларда ҳам сезилиб турибди. Ҳаёт ҳақиқатидан маълумки, ўз юртини, халқини чин дилдан севган кишиларгина унинг камоли учун қайғуради, юрт тақдирини ўз тақдиридан айри тутмайди. Бун-

дай ҳусусият асар қаҳрамонларининг деярли барчасига хос. Шулардан бири Яқубали ҳожидир.

Жайнак Мирзонинг сазй-ҳаракати билан қамқондан қутулиб чиққан отаси Яқубали ҳожини ўртасида шундай гап кечади: «Мен сендан розиман, битта ўғил бўлса шунчалик бўлади, болам. Айниқса, кўксингизни қалқон қилиб, жисминини Шўролар зулминдан жалос этганинг, улар оёғи остида хор-зор эттириб қўймаганинг учун минг қўллауқ сенга, ўғлим.

— Йўғ-е, нима деяпсиз, дада, худо хоҳласа бир яхши ниятлар ўйлаб қўйганман, сал оёққа туринг, бу ердан олиб кетаман сизни.

Яқубали ҳожини илон кўрган одамдай сесканиб тушибди, қошларини чимириб, узоқ ўйга толди, сўнг лаблари титраб сўради:

— Қайёққа?... Шу тобда Истамбулу яна нима алламбалоларингиз экан, бу дунёнинг боғи эрами бўлса ҳам бормайман, — Яқубадасининг гапи тамом бўлмагани учун сукат сақлади, — энди алғов-далғов деганинг рост, аммо нима бўлсам бу ўзимизнинг юрт, унга қўл кўтармасангиз, сенга биров тегмайди, ўғлим.

Лекин уларнинг нияти ушалмади. Сабоби мазкур шахсларнинг қалбини тинглашига одам топилмади. Нафақат топилмади, балки тингичина ҳаёт тарзини давом эттиришга имкон бермади.

Яқубали ҳожини қабрининг нами кетмасдан, Жайнак Мирзо хонадонига янги ҳукумат вакиллари кириб келди. Адиб уларнинг ҳатти-ҳаракатини ҳаққонийлик билан тасвирлайди:

«Қизил аскарларнинг бошлиғи ўзларини менсимай, довураклик билан муомала қилаётган бой боласига ҳайрон бўлиб тикилди.

— Бойвачча?

— Лабай.

— Шўронинг сиз ва умуман бойлар ҳусусида хати бор. — Сарик гимнастёрка ва шу рангда

шим кийган, белини камар билан боғлаб, маузер тақиб олган, шапкасига катта юлдуз ёпиштирилган қизил аскар чарм папкасидан бир варақ қоғоз олиб ўқий бошлади.

— Шу... шу-ро, ҳук... ку... мат... ни... қа... қа... қа... ро... ри...

— Бу ёққа қара, қизил аскар, қоғозингни менга бер, бу ўқишингда ё нафасинг ичингга тушиб ўласан ёки шомгача тамом қилолмайсан.

— Сизга ким ҳуқуқ берди, биз, яъни қизил аскарлар билан бундай гаплашишга? — У қўлидаги қоғозни Мирзога ўзи бердимиз ёки тортиб олдими, билмадим».

унёнинг кажрафторлигини қарангки, жамият тақдири мана шундай чаласавод, оёқ остида нарини кўра билмайдиган кишилар

қўлига топирилган. Қизил аскар ёлчитиб ўқий олмаган қоғоз Жайнак Мирзонинг бутун мол-мулкни, ҳовли-жойини топириш кераклиги, акс ҳолда олди-га солиб ҳайдаб келтириш ҳусусида эди. Бор-будини топиришган Жайнак Мирзога Тупроқхона маҳалласидан кичкинагина ҳовли беришди. Шўронинг унга ва оиласига қилган муомиласидан кўнгли қолган Мирзо, табиий, Шўро ҳукуматида нафратомуз қарарди. Лекин бола-чақани боқиб ташвиши ҳам бор-ку, Мирзо қалбида инсоний гурур турма бўлгани учун, ҳар қанча қийинчилик бўлса-да, бўйин эгиб боришни истамайди. Жайнак Мирзодаги инсоний гурур, кенг мушоҳада кишини ўзига тортади, унинг тақдирига киши бефарқ қарамайди. Чунки Жайнак Мирзо тақдири ўша даврдаги кўп ўзига тўғ ватандошларимизнинг қисмати эдга солади.

Жайнак Мирзо руҳиятини ким ҳис қилиши мумкин? Албатта, уни яқиндан билган одам. Шундай одам Ҳайдар эди. Уларнинг боладелик бирга ўтган. Ҳайдарбек Абдувоҳид пахтафуруши хизматкорининг ўғли бўлишига қарамай, бойвачча Жайнак унинг уйига тез-тез йўқлаб борарди. Уларнинг дўстлиги ўртасида ҳеч бир айирмачилик йўқ эди. Ҳайдарбек ҳўжайини Абдувоҳид пахтафуруш билан Петербурга кетиб, у ерда инқилобнинг оловига тушиб қолди. Оқибатда Туркистонда Совет ҳокимиятини мустақамлашнинг айна қизгин кунларида ўз юртига ЧКА ходими бўлиб қайтди. Ҳайдарбекнинг сазй-ҳаракати билан Жайнак Мирзо Паркентга маориф инспектори қилиб тайинланади. «Аволига ётсирас, беғоналик уни қийнади. Кейин эса Мирзонинг одамларнинг ўша баланд тоғлардай улғ қилиб, покизалиги ўзига ром қилиб олди».

Роман воқеалари тадрижий кечади. Жайнак Мирзонинг дастлабки фаолиятида 20-йиллар воқелиғи билан ақиндан танишасан, кейинги фаолияти орқали 30-

йиллар, яъни қатагон даврининг захматли оқибатларини қалбан туямиш.

«1933 йилнинг кеч кузида Жайнак Мирзо Москвада Қизил профессорлар институтининг дипломатия бўлимини тамомлади. Сўнг, Файзулла Хўжаевнинг шахсан тавсияси ва кафолати билан Афғонистонда мухтор элчининг махсус ёрдамчиси бўлиб ишлади. 1936 йилнинг ёз пайтида Москвага дипломатларнинг ички семинар кенгашига келди.

... 1937 йил. Бу гал Жайнак Мирзо Москвадан таъби хира бўлиб қайтаётган эди. У ҳар гал кўришадиган, ишлари юзасидан маслаҳат сўраб борадиган бир қанча кишиларни, баъзи раҳбарларни, ўзларига дипломатиядан маъруза ўқийдиган олимларнинг кўпларини кўрмади. Айтишларича, қамалганмиш. Етовба, улар инқилоб қилишган-ку? Совет ҳокимиятини ўрнатишган-ку?» Бундай хавфдан Жайнак Мирзо ҳам холи эмас эди. Жонига яна Хайдарбек оро киради, уни Қашқарга қочиради.

Тарихдан маълумки, Октябр инқилобининг шабадалари ўз вақтида бутун оламга ҳуррият элтувчи сабо бўлиб эсди. Одамлар ҳақиқий бахт ва эркинликни инқилобда деб билдилар. Хўжатларнинг гувоҳлик беришича, ўзга юртларда бундай ҳаракатларни юзга келтириш ва бошқаришда Совет ҳукуматининг махсус ходимлари етакчилик қилган. Асарда бу тарихий ҳақиқат ҳам ўз ифодасини топган.

Жайнак Мирзо Саматбой билан бўлган кўнгилсизликдан сўнг, ҳозирги манзилгоҳида яшаи энди мумкин эмас деган қарорга келганда, Қашқардаги инқилобий ҳаракатга бошчилик қилиш учун келган Хайдарбек Жайнак Мирзони ҳам бу ишга жалб этади. Адиб бунга ўқувчини ишонтиради. Бироқ мустабид Хитой зулмидан қутулиш учун қилинган ҳаракат аъзолари, жумладан, Жайнак Мирзо ҳам қўлга олинади.

Мушоҳадали, ўз қадр-қимматини улуглайдиган одам ҳар нарсаси чидаса-да, бир нарсаси чидай олмайди. Бу ҳам бўлса, хўрликка ва адолатсизликка. Жайнак Мирзо ҳам шу тоифадаги киши эди. Бир этак бола билан мусофир юртда ёлғиз қолган севимли хотини Тожинисабегимнинг, оёққа турмаган болаларининг тақдирини ўйлаш, инсоний хўрлик уни адои тамом қилди. Жайнак Мирзо отишга ҳукм қилинади.

Жайнак Мирзо қисматидан ташқари, унинг оиласининг тақдири, хусусан, навиҳол қизи Гулбаданбегимнинг от-аравида шаҳарни айланиб камбағалларга пул ҳадя қилиши, отаси дийдорини кўришга интиқлиги ва ниҳоят унинг телпагини қучоқлаб ҳаётдан кўз юмиши, Тожинисабегимнинг йиғи ўрнига ёр-ёр айтиши киши қалбини ўртантиради. Маълумки, киши таъсирланганда мушоҳадага берилади. Гулбаданнинг дарди, бу — болалигида қалбида муҳрланиб қолган ўз уйи, дугоналари билан ўйнаган кўчаси, Паркент тоғларининг ки-

ши қалбини энтиктирадиган гўзаллиги, у ерда топишган дугонаси Варчинойга нисбатан бўлган соғинчи ва дадасининг қисматидир. Маълумки, бу дарднинг давоси фақат Ватанга қайтиш илжини. Иложсизлик эса инсонни жисман йиқитади. Мана шу ўринларни ўқир экансиз, сўзсиз, адибнинг ўзи сўнгги сўзида таъкидлаганидек, «уларнинг ёзуғи не» деб хитоб қиласиз.

Отадан кейин Тожинисабегим Баҳромбекка суяниб қолди. Оилани тебратиш учун сармога тўплаб, савдо карвонига қўйди. Бироқ савдо ишида ҳали тажрибасиз йигит қиморга аралашиб, оғилда кишаб турган саманигача ютқазиб қўяди. Албатта, Баҳромбекнинг бу ҳаракатидан Тожинисабегим Гулбаданбегим жасади устида фарёд этгандай дод солиб йиғлади. Баҳромбекка шу ҳолатнинг ўзи хушини йиғиб олишига кифоя қилади. Ушанда онаси олдиди: «Бошқа қилмайман бу ишни, бувижон, шу пуллари ўн ҳисса, минг ҳисса қилиб олдингизга қўяман, буви, худо ҳаққи, каламулло ҳўрмати, ишонинг, туринг ўрингиздан», деб онасига берган ваъдасининг уйдасидан чиқди. Уйли, бола-чақали бўлди, укаларини уйлади. Буларнинг барчасига савдо орқали эришди.

Бироқ ёзувчининг асли мақсади ватандошларимиз қалбидаги дардни кўрсатиб бериш. Бу — она юрт соғинчи. Ёдгорбекнинг совет элидан акаси Баҳромбек-

нинг уйига келиши муносабати билан уюштирилган зиёфатда Али Рафиқнинг унга қарата айтган самимий сўзлари бунинг ёрқин ифодасидир:

«Сиз, Ёдгорбек, билмайсиз мени сиз билмайсиз, иним бадавлатман, бойлигим керагидан ҳам мўлроқ. Бошқалар ҳам, акангиз Баҳром Мирзо ҳам камбағал эмас, давлатлари сероб. Ростини айтсам, муҳтожлар кўп... бу дунёнинг, жамикчи бойлигининг падарига минг лаънат. Мен муҳтож, бир бурда нонга зор, шунга кўз тикиб яшайдиган фақир бир бечора бўлиб қолмаганимдан хафаман билсангиз. Лекин сиз бунини билмайсиз, бир бурда нон топпоқ ташвишида кунингиз ўтиб кетганини сезмайсиз. У... дунё, қорнингиз тўқ, уст-бошингиз бут бўлиб, бахти қаро бўлсангиз ёмон. Ҳа, биз шунақамиз, давлатманд бахти қаро гадолармиз, энди англагандирсиз».

Уларнинг «давлатманд бахти қаро гадолар» бўлиб қолишига сабаб нима эди, деган савол турғилади. Романда бунга жавоб бор. Биринчи сабаб, инқилобнинг дастлабки йилларида юритилган нотўғри сиёсат, иккинчиси, Сталинча диктатура ва ниҳоят ана шу икки нотўғри сиёсатнинг оқибатидир. Романда бу хулоса воқелик заминига сингдириб юборилган. Умуман олганда роман 1990 йил ўзбек наслрининг ютуғи бўлиб қолиши шубҳасиздир.

Ҳакимжон КАРИМОВ,
филология фанлари номзоди,
доцент

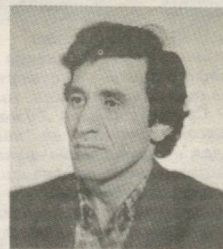

ТОШБАҚАЛАР ФЕРМАСИ

Биз чорвачилик, паррандачилик фермалари борлигини биламиз. Лекин, тошбақа фермаси сал галати эшитилар экан. Тошкент ноҳиясидаги К. Маркс номли жамоа ҳўжалигининг тadbirkорлари — минглаб тошбақаларни парвариш қилмоқдалар. Етилган тошбақалар эса хорижга ҳар донаси 15 доллардан пулланиб, валюта ишлаб олинмоқда.

Сураткаш Р. Нуриддинов (ЎЗТАГ)

Кариндошим - бодом гуллари

Ғулом ЭҒАМШУКУР

Ахборот

Иў-ў-қ! — тун билан йиғлар,
Шеър куй билан туғилар қайта
У туркий илтижо яратди сўздан:
«Қаро кўзим, келу мардумлиг эмди
фан қилгил...»
Навоий — Ватандир сен Ватан қилгил..
Кундуз — ибтидодир, кеча-мен, ўзим,
Сени бобом, дедим, отам атадим,
Овозим ўхшаса, айб эмасдир!
Кўзларинг меники — айб эмас!
Китоб жавонига мен туғилмасдан,
Хирот ва Астробод келгандир кўчиб,
Қаро кўзлар адашмай келган!..
Саломлашсак агар, дафъатан,
Навоийнинг шеърлари — интиқ вужудан
«Танийман» деб томирлардан
Сатраса менга!
Айб эмас — «Танийман!»
...Кичик кулбам узра оқ ятак Хизр,
Оппоқ товуш келар, танийман уни,
«Ким менинг мухлисим?»
Қаро кўзим ким?!
Мен туркий йиғлашни яратдим холос!..
Иў-ў-қ! — тун билан йиғлар!

Бўзарган тонгни кўрмоқ, умидида,
Титраган вужуднинг бўш қолар ўрни.
Деразадан боқар сўлгин, заъфарон
Кузнинг тугаётган, мажолсиз умри.

Сокин хоналарга бостириб кирар
Беармон ўйларни кўтарган шамол.
Тамшанган лабларда бўсаннинг таъми,
Деразани очиб қарар бир аёл.

Минглаб қўл чўзилар йилномаларга
Ўтган кунни узиб олар хотиржам.
Деразадан кунлар ёғади Ерга —
Супураб кунларни ёлғиз бир одам!..

Кўзларимдан тортиб турғизар қуёш,
Заминга охишта қўяман қадам.
Замин — менинг бошим, менинг кўз ёшим,
Рухимда бўзлайди бир улуг одам.

Хаёлда тирилар мозий андухи,
Саф бўлиб чўллардан қарвонлар ўтар.
Унда Улуғбекнинг ҳасрати бўлиб,
Келажак — орзулар ортилган кетар.

Оппоқ эзгуликни олиб кифтига,
Барханлар бағрида кетар у қарвон,
Мен улар изидан чапайтирман —
Бўзлаб югураман юракда армон!

Бир бешафқат фарзанд тирилар, ўлар,
Барча нафратларим ўшанга урсин!
Уфқ ҳам қонталаш кўзга ўхшайди
Барча қувончларим офтобга бўлсин!..

Хаёлда қўнғироқ садоси ҳар кун,
Қарвонлар ҳасрати келар биз ёққа.
Ҳар кун Улуғбекнинг азиз бошидек —
Юмалаб кетади қуёш уфққа!..

Энг дардли кунларни кучар вужудим,
У олов офтоб ҳам, у ёруғ ой ҳам,
Шу сўзсиз талпиниш, ночор худудим,
Тухфа бўлсин жоним сенга ушбу дам!

Ёлғиз — хуш оғушинг бағримга тортиқ
Оловли оқшомлар исканжасида,
Гул тўқади дарахт эшик олдида,
Эртакка айландик тонг панжасида.

Овоз, қадамларим танийди бешик,
Менинг овозимда кимдир йиғлайди.
Ҳали туғилмаган умидим сенда,
Чарчоқ кўзларингда ҳорғин гуллайди.

Сенга эргашаман севган саволинг,
Сўзсиз қушлар бошлар умидли тонгни!
Қушлар йиғлайдими?

Билмайди ҳеч ким
Мен сен билан қаттиқ қучаман тунни!..

Булбуллар жон берди шафқатли қўлда,
Мен неки яратдим имконим бори.
Сени кўчаларда учратдим — хато,
Дунё сени севар, ҳамма сен сари.
Бу тонг тақдиримга ажаб бир сабот.
Есуман чехрангни қилди намоён.
Сен шу қайғум дединг, мен қайғурдим бот.
Ўтмишим сабрсиз тилади нажот.
Бу оппоқ қўлчалар сеники эмас,
Бу тонг ҳам, бу кун ҳам сендан бегона.
Менинг илинжимда ёлғиз шу юрак.
Қолганлари — хато, бир ёт афсона.
Қарғагансан минг бор қилмишим учун,
Сени шундай ёздим, қўлларим — хато!
Гоҳо тасодифлар яратар ўлим
Мени сақлаб қолган насибам, хатто.
Яшил барглар сир бўлар кузда,
Кўзлар эркалайди сени термулиб,
Мен бу — ўзим, имоним ишон,
Қолган фақат ойдаи қайрилиб.

Осмон остидан,
замин устидан
Юлдузларга яқин руҳимнинг —
Жажжи қушчасини қутқариб келдим,
Паноҳим — кулбам.

Фақат, у қўчалар изимни олди,
Кечанинг бир аччиқ хотири қаби,
Тонгда ишонч қилиб кўрсатар кимга?
Нақадар ожизмиз, дўстгинам Ғулом,
Занжирдек тортилди вужуд томири,
Бизнинг севганимиз шундоқ қолдирди,
Осмон остида, замин устида...

...Бахорнинг кўм-кўк иси уфурган,
Хўшбўй далалардан ажралиб келдим.
Аччиқ қисматлардан гапириб турган,
Савдоий сўзларни қолдириб келдим.
Дафтарим бу — сенга энг сўнги хабар —
сўнги Ахборот!

Энди сўз — тақдир шарҳловчиси Шоирга!..

Умидли кунларга кучоқ оч, гулим,
Бехуда туйгулар топмасин имкон.
Сўнг тонгдек пок имонинг билан,
Беғараз дунёмга бўлурсан султон.
Мени кўзга суртар бодом гуллари,
Думоқдан гул хиди келар ўша он,
Кариндошим бўлар балки бу гуллар,
Менинг кўзларимга интиқ бегумон.
Шафқат айла менга, ожиз дунёмга,
Кўзларинга қўйгин бодом гулини
Худо, деб ном қўйгин ТУПРОҚҚА!

Емғир — видео,
Емғир — илтижо,
Қадам — пойингда.

Сукунат кўзидан оқади соғинч,
Соғиндим сени. Емғир, тун!..
Чўмилмоқда бунда яшиллик,
Яшил баданларнинг қувончи...
Сен яшил сочларингни тарадинг ҳозир,
Яшил далаларга қарадинг ҳозир,
Кейин яшил қўлларинг билан,
Яшил мактубларнинг тугаши — Емғир!

Зангор бўшлиқларга тўш уриб,
Қайтиб келар турналар — соғинч.
Куртаклар лаб очади қиздек,
Интиқ лаб тутилар
шамсга — севинч
Туёқлардан ситилган шудринг,
Эртақлар йўқ, баҳоринг тушлар.
Майсаларга кўмилиб олар,
Сукунатни билмаган қушлар,
Табиат кўзида сўзсиз, садосиз,
Қоғозлар ҳайқариб юрибди.
Шоирлар — ҳаёлнинг қувғини,
Хаёллар шабнамда турибди.

Дили ботирнинг қўли ботир

Медицина фанлари доктори
Баҳрон Турсунов билан
музоҳаба

Ёшликда ҳар бир киши орзу ҳаваслар таъсирида юради. Ўқувчилик йилларида мен ҳам кўп соҳалар кўчасига кириб чиққанман. Энди ўйласам ўрта мактабда ўқиб юрганимизда ота-онамиз ҳам, ўқитувчиларимиз ҳам нимага қизиқамиз, келгусидаги режаларимиз қандай, мутлақо аҳамият беришмаган экан. Қишлоқ жойларда ҳозир ҳам шундай.

Паст Даргом туманидаги 31-ўрта мактабни олтин медал билан битириб ҳужжатларимни Самарқанд давлат медицина олийгоҳига топширдим. Имтиҳонлардан муваффақиятли ўтгач, даволаш бўлимида тахсил олдим. Устозлар ўғити, ўқитиш, мутлақо аҳамият, тажрибалар бизни улғайтирди. Шунда мен бу йўлни таянла хато қилмаганимга ишондим.

Шифокорлик — шарафли катта. Бу касб эгалари зиммасида катта масъулият юки бор. Улар инсон ҳаёт-момотини, тақдирини ҳал қиладилар. Салгина эътиборсизлик, виждон йўригидан чиқиш катта хатоларга боғлиқдир.

Тез-тез такрорланиб турадиган «билими йўқ врач экан», «шифокор хатоси», «локайд, бепарво докторлар», «табобат ҳодимларимизнинг ҳаммаси шу» каби таъна-дашномлар, маломатлар кишининг юрагини эзиши тайин. Шундай ҳамкасбларимиз борлигидан тонмайман. Хизмат юзасидан турли жойларда бўлиб, бундай воқеа-ҳодисаларни тафтиш қилишга, чора кўришларга тўғри келади. Бундай пайтларда шубҳасиз ўйга толсан киши: камчиликлар, нуқсонлар илдири қаерда? Нима сабабдан шифокорлар хатога йўл қўйишди. Имон-эътиқодига зид йўл тутадилар. Лойқайдликданми, тажрибасизликдан?!

Назарий ва амалий билимлари саёё, бемор «марҳамати»га зор, таъмагир врачлар шундай йўлга кадам қўядилар, улардан ҳамма нарсани кутиш мумкин. Аслида ҳам бундайлар табобат даргоҳига яширинча сакраб ўтишгану энди қандай қилиб кун кўришни ўйлайдилар. Кейинги йилларда бундайларга кескин зарбалар берилмоқда. Биринчи навбатда тиббий ўқув юрларига лаёқатли, билими юқори бўлган йигит-қизларни таянла олишга киришдик. Уларни ўқитиш, касбга йўналтиришда самарали усуллар қўлланилаётир. Тасодифан қабул қилинган, савияси паст, талабалардан эса 1—2-курсдаёқ воз кечилаяпти.

Бўлажак шифокорлар шунини унутмасликлари керакки, улар салафларидан кўра кўпроқ билиши, ўрганиши лозим. Кейин, биз бир нарсасга жуда одатланиб қолганмиз. Яъни, ҳар доим касалликнинг олдини олишни эмас, бемор кишини даволашга одатланганмиз.

Қадимги римликларда бир нақл бўлган: «Дори-дармонлар

ва малҳамлар ёрдам бермаган жойда тиг, яъни жарроҳлик пичоги шифо бағишлайди». Бошқа бир манбаада эса «Жарроҳлик ночорликдан раво кўриладиган терапиядир», деб айтган экан.

Ҳар қандай тигдаво у енгилми, оғирми барибир киши кўнглида безовталиқ уйғотади. Уша пайтда бемор, унинг яқинлари қай даражада хавотир ва ҳаяжонга тушсалар, жарроҳ ҳам улардан кам азият чекмайди. Шу боисдан операция пайтида касалга шошилинч ёрдам кўрсатиш, унинг жарроҳлик столидан соғ-саломат туриши учун бутун билим, тажриба сарфланади. Асаблар толиқса ҳам оёқлар зирқираб, билаклардан мажол кетса ҳам бутун диққат-эътибор кўзланган мақсадга қаратилади. Натижада бошқа ўй-хаёл шу вақт каллага келади дейсизми?

Жарроҳ сифатида мен асосан, ошқозон-ичак касалликларини, жигар, ўт пуфаги ва унинг йўллари, умуман қорин бўшлиғидаги ўткир яллиғланиш касалликларини даволайман. Булар ҳар бир жарроҳ иш фаолиятининг негизи дейиш мумкин, лекин жарроҳликнинг бошқа бир катта бўлими — ясси (пластик) жарроҳлик менинг асосий севган касбимдир. Бу асосан куйиш касаллиги асоратларини ва бошқа косметик ногиронликлардан кейин қўлланиладиган усуллар. Масалан, Украина ССР куйган касалликларни даволаш жумҳурият марказида илмий иш қилиш

билан бирга 100 дан зиёд шундай операцияларда қатнашдим. Ҳозирги пайтда мен таклиф этган янги усуллар мамлакатимизнинг бошқа марказларида ҳам қўлланилапти. Имконият қолмаган пайтда қилинадиган бундай усул шубҳасиз кишига янги умр ато этади. Операция пайтида жарроҳ учун бемор гўё ҳайкалтарош кўз ўнгидagi ашёнинг ўзгинаси. Бошқаси худди шахматчи ҳозир юриши мумкин бўлган барча йўллари ўйлагандек, патологиянинг ҳамма вариантларини тасаввурдан ўтказайди. Яна бирови бутунлай янги усулни ишга солади. Винобарин сўнгги чорани қўллаб ҳаётга қайтарилган инсон учун чинакам мўъжиза рўй берди. Уни биз кўпчилик бўлиб яратганимиздан кейин асл санъат, деб айтишимиз ҳам мумкин. Зеро кафедрамиз мудири, доцент С. Абдуллаев, фан номзодлари Р. Саторов, И. Илёсов, О. Мамишев, Б. Солиҳбоев, куйиш касалликлари бўлими мудири, фан номзоди Э. Гаффоров камқадам билан ҳамма ҳамда, ҳамқадам ва ҳамкоримиз. 150 та илмий мақола, 37 та рационализаторлик таклифи, 2 та ўқув қўлланмаси, 22 та методик тавсиялар яратдим.

Буларнинг ҳаммаси маъсулият, ҷидам, матонат, изланиш, саломатлик талаб этади кишиндан. Иккинчи жиҳатдан сенинг хизматинг халққа зарур эканлигини ҳис этиб яшайсан. Шу боисдан бундай хайрли ташвишлардан ҳайқмайман. Ақсинча

улар илмий фаолиятни ҳар томонлама уйғун олиб боришга кўмаклашади. Мен эришган ютуқ ва муваффақиятда устозлардан профессорлар Х. Қорабоев ва Н. Повстанойларнинг ҳиссаси катта деб биламан. Ҳозир ҳам ижодий изланишларим давом этапти. З. Камолов, Ш. Шаханов, Ф. Велиева, К. Маҳмудов каби истеъдодли ёшларнинг номзодлик диссертациясига раҳбарман. Улар билан янги тадқиқотлар устида иш олиб бормоқдамиз.

Лекин табобат фани олдида ҳали муаммолар анчагина эканлигини айтиб ўтиш лозим. Уларни ҳал этиш, ечимини топиш эса чуқур билим, изланиш ва ўзаро илмий алоқани йўлга қўйишни талаб этади. Бу давр тақозасидир. Шунинг учун биз турдош кафедралар коллективларидан ташқари, РСФСР, Украинадаги қатор илмий-тадқиқот институтлари билан яқиндан ҳамкорлик ўрнатганмиз.

Хуллас, давр руҳи, замон талаби кишиндан ҳар нарсасга қизиқишни талаб қиладир. Ҳаёт шито-би қанча тез, парвози баланд бўлмасин ундан орқада қолмаслик керак. Бу эса аслида эзгу ниятли, оқ кўнглили, соф виждонли, жамият тараққиёти, инсонлар бахт-саодати ғамини ейдиган ҳар бир кишининг қалбидаги оддий туғён. Зеро, инсон ҳаммаша шундай яшашга одатланса айтиш мумкиндир.

Сухбатдош Ҳамза ШУКУРОВ

Балиқ овига...

Сураткаш Р. Нурибоев

ОНА ИТГА
ОФАРИН

Қарши шаҳридаги 5-сон болалар уйида ота-оналарнинг азиз меҳрига зор

бу қизалоқлар, умид билан «Онажоним яхшилар» деган қўшиқни ижро этишмоқда...

Куйида эса бунинг тамомла акси.

Балким бу муҳаббат тарихидир, балким шафқат, ким билади, балким таби-

атнинг оналик ҳиссиёти устидан яна бир синовидир. Э, йўқ ҳайвонот оламида камдан-кам учрайдиган бу ҳодиса сўнгги пайтларда одамларда йўқолиб бораётган нисонийлик туйғусига ишоратдир, балки.

Сиз суратда кўриб тур-

ган бу воқеа Украинада Устинока қишлоғида, Раиса Иванова деган аёл хонадониде содир бўлди. Кечга бориб эндигина кўзи ёриган эчки уч улоқчасини етим қолдириб нобуд бўлди. Бунга қарангки қўшни хонадоннинг Альфа

лақабли кекса ит ўлик бола тугди. Аналик туйғуси нақадар устивор. Меҳрибон Альфа тақдирга тан бериб уч норасида улоқчани ўз бағрига олди. Ҳа, нима деб ўйласангиз ўйлангу бешафқат тақдир уларни шундай бирлаштирди...

РАҲИМ ПОЛВОН НЕГА ЙИҒЛАЙДИ?

Чорбоқ Туронги қишлоғида катта сайл бўлаётган эди. Бир томонда аския, бир томонда ўйин-кулги, ўртада эса марказдан келган полвонлар тош кўтариб ҳўнарларини кўрсатишарди. «Тарзан» лақабли полвон тошларни кўтариб, ҳаммани ҳайратлантираётган бир пайтда, кўтарётган тоши кўлидан тушиб кетди. Шунда жамоа ҳўжалигининг раиси: «Бошқа ҳўнарларнинг йўқми, бу нарсани бизда болалар ҳам кўрсатаверади», деганида бу сўз полвонларнинг ҳамиятига тегди. «Олиб чиқ ўша болангни», дейишибди. Шунда ҳали бўз йигит бўлган Раҳим ўртага чиқиб, икки тошни писанд қилмай: «Ҳаммасини жам қилиб боғланглар», деганда полвонлар мийиғида кулиб қўйишибди. Раҳим саккиз тош боғланган занжирни чиқирак қилиб айлантирганда эса ҳамма қойил қолибди. Шунда полвонларнинг ёши катта-роғи ўртага чиқиб: «Қани халойик мана шу йигитга оқ фотиҳа берайлик, бу чинакам полвон экан, деб омад тилаган эди. Шу-шу халқ дуосини олган йигит ишда ҳам ҳақиқий полвон бўлди. Ёзу қиш елкасидан катта кетмон тушмасди, тиззасидан сув кечиб, пахтага сув тарабди, қишлоқдаги ҳашарлардан четда қолмас, ҳашар ҳам у кишисиз фэйзсиз эди. Раҳим ака содда ва

камтарин бўлиб, эл корига ярайдиган киши эди. Ҳеч кимнинг сўзини қайтармас, кимнинг қандай юмуши бўлса бажариб бераверарди. Бундай кишилар ҳозирда ҳам қишлоқларимизда учраб туради. Жамоа ҳўжалиғида 33 йил ишлаган ана шундай қизиқ табиатли Раҳим полвон ҳозир 63 ёшда. Унинг чехрасидан табассум ўчган, алп елкалари чўкиб, бир вақтлар кучли бўлган кўлларининг томирлари бўртиб, бармоқлари қок суяк кўриниши ғамгин қиёфада.

Нега шундай?

Бир вақтлар тоғни урса талқон қиладиган билағида кучи бор Раҳим полвоннинг кучидан жамоа ҳўжалиғи ҳўб фойдаланган. Кучкуват кетиб меҳнатга ярамай қолганида отанинг ҳолидан ҳеч ким хабар олмай қўйди. Яхшиямки отанинг ўғиллари, келинлари, набиралари қолаверса қишлоқ аҳли у кишининг хизматини унутишмаган экан, ундан ҳол-аҳвол сўраб, кўнглини кўтариб туришади. Лекин отанинг ўкинчи бошқа нарасада.

Буюрилган ишни пухта қиладиган Раҳим полвонни ҳўжалик раҳбарлар қишлоқ ҳўжалик экинларига сепиладиган заҳарли дорилар омборига ишга қўйишди. Унинг қиладиган иши дори сепайтган самолётларнинг идишига шу дорини солиб бериш. Дориларнинг сассик, аччиқ ҳиди унинг нафасини бўғарди. Худди маст одамдек юрган

йўлида гандирақлаб юарди. Азбаройи оғир меҳнатдан эса баданидан қора тер қуйиларди. Уша кунни ҳам қош қорайгунча самолётларга дори юклади. Уйига бир аҳволда келди. Ёган нарсаси ичидан кўк зардоб бўлиб тушаверди. Шу-шу боши касалхонадан чиқмай қолди. Бешариқ, Қўқон, Тошкент касалхоналарида умри ўтди. Лекин касали тузалиш ўрнига бадтар хуруж қиларди. Шу оворан сарсонгарчилик етмагандай касаллик варақасини ҳам йўқотиб қўйди. Врачлар эса «касаллик варақанг йўқ экан» деб, қарияга эътибор ҳам беришмайдди. Энди эса касаллик варақаси йўқолганлиги сабабли даволана олмай жони ҳалак. Раҳим полвонга ўхшаш пахта, эл-юрт фаровонлиғи деб бутун соғлиғидан ажраган, бир оғиз ширин сўзга зор, уларга ғамхўрлик кўрсатиш ўрнига аллақандай ҳўжжатларни тўрилаш учун қариганда ортқча ташвиш билан идорама-идора сарсон қилинаётган кишилар ҳали ҳам оз эмас. Улар Ўзбекистонимизда кўплаб топилади. Эҳтимол уларнинг касаллик варақалари «Бизда доридан заҳарланган одамлар йўқ» дейиш мақсадига йўқотилиб юборилгандир. Шундай бўлган тақдирда ҳам уларнинг саломатлигини ўйлаш, қайғуриш — биринчи галдаги вазифа эмасми? Бу отанинг биринчи ўкинчи? Иккинчиси эса — ота ҳўжжатларидаги баъзи камчи-

ликларни, деб ҳали ҳам қарилик нафақасини ололгани йўқ. Раҳим полвон бу масалада Бешариқ қишлоқ Шўросига учрашганда, улар Қўқон шаҳар архивига бориб «ҳўжжатиғиздаги ноаниқлиқни билиб келинг» деб жўнатишган. У ердигилар: «Кекса одам экансиз, бошқа овора қилишмасин ота, мана ҳўжжатиғи ёзиб бераёпмиз», дейишган. Қишлоқ шўросидаги ходима эса: «Ўзимиз қақирганда келасиз» деб жўнатиб юборган. Ота яна кутиши керак. Бунга нима тўсқинлик қилаётганлигини билолмай қанча вақт ҳўйрон.

33 йил ҳалол меҳнат қилиб, ҳўжаликнинг ишига озми-кўпми фойдаси тегиб, пахта деб касаллик орттирган отахон қарилик гаштини хотиржам суриш ўрнига аллақандай ҳўжжатларни деб сарсон қилинаётганлиги инсофсизлик эмасми? Қачонгача жамиятимиз ярамас иллатлардан бири — расмийатчиликдан озод бўлади?

Қачон Фарғона вилоят, Киров туман, фирқа ва ижроия кўмитаси раҳбарлари, Бешариқ давлат ҳўжалик қишлоқ шўросидаги масъул ўртоқлар Раҳим полвоннинг ҳол-аҳвалини сўраб, ота хонадонига ташриф буюрадилар, унга керакли ёрдам қўлини узатадилар? Ўйлаймизки, бу ҳақли саволга жавоб топадиган ҳамиятли кишилар топила керак!

Шавкат ВАЛИЕВ

اول پريوش هجردين كيم بيفلهديم ديوانه وار
كيسه بارمو كيم انگا كورگنده كولگو كيلمدي

كوزلرينگدين نچه سوو كيلگاي ديب اولتورمنگ مينى
كيم بارى قان ايردى كيلگان بو كيچه سوو كيلمدي

طالبي صادق تاييلس يوقسه كيم قويدى قدم
يولغه كيم اول قدم معشوقه اوترو كيلمدي

اي نوائي باده بيرله حرم ايت كونگلونگ اوين
نسى اوچون كيم باده كيلگان اويگا قيفو كيلمدي

* * *

Ўн секиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб, чун сарвинозим ўн секиз ёшиндадур.

Деса бўлгайким, яна ҳам ўн секиз йил ҳусни бор,
Ўн секиз ёшинда мунча фитнаким бошиндадур.

Ўн секиз йил дема, юз сексон йил ўлса, ўлдурур
Ҳусн шоҳи, ул балоларким кўзу қошиндадур.

Ҳайрат этмон ҳусни нақшидаки, ҳар ҳайратки бор,
Барчаси эзид таоло сунъи наққошиндадур.

Тан анга сийму ичинда тош музмар кўнглидин,
Ақлга юз ҳайрат ул ойнинг ичу тошиндадур.

Май кетур, эй муғки, юз ҳайрат аро қолмиш
Булъажабларким, бу эски дайр хуффошиндадур. Масих,

То Навоий тўкти ул ой фурқатидин баҳри ашк.
Ҳар қачон боқсанг, қуёш акси анинг ёшиндадур.

* * *

Кеча келгумдур дебон ул сарви гулрў келмади,
Кўзларимга кеча тонг отқунча уйқу келмади.

Лаҳза-лаҳза чиқтиму чектим йўлида интизор,
Келди жон оғзимгаву ул шўҳи бадҳў келмади.

Оразидек ойдин эрканда гар этти эҳтиёт,
Рўзгоримдек ҳам ўлғонда қоронғу келмади.

Ул париваш ҳажридинким йиғладим девонавор,
Кимса бормуким анга кўрганда кулгу келмади.

Кўзларингдин неча сув келгай деб ўлтурманг
Ким бори қон эрди келган бу кеча сув келмади. мени,

Толиби содиқ топилмас, йўқсаким қўйди қадам,
Йўлғаким аввал қадам маъшўққа ўтру келмади.

Эй Навоий, бода бирлан хуррам эт кўнглунг уйин.
Не учунким бода келган уйга қайғу келмади.

Алишер НАВОИИ

علیشیر نوائی

غزل لر

Ғазаллар

اون سكيز مينگ عالم آشوبى اگر باشينده دور
نى عجب چون سرونازيم اون سكيز باشينده دور

ديسه بولفايكم ينه هم اون سكيز ييل حسنى بار
اون سكيز باشينده مونچه فتنه كيم باشينده دور

اون سكيز ييل ديما يوز سكرسان ييل اولسه اولدوردور
حسن شاهى اول بلالركيم كوزو قاشينده دور

حيرت ايتمان حسنى نقشيده كه هر حيرتكه بار
برچه سى ايزد تعالى صنع نقاشينده دور

تن انگا سيم ايجيندا تاش مغمور كونگلدين
عقلغا يوز حيرت اول آي نينگ ايجو تاشينده دور

مى كيتور اى مله كه يوز حيرت ارا قالميش مسيح
بول عجبلاركيم بو ايسكى دير حفاشينده دور

تا نوائى توكتي اول آي فوقتيدىن بحر اشك
هر قچان باقسنگ قوياش عكسى انينگ باشينده دور

* * *

كيچه كيلگومدور ديبان اول سرو گلرو كيلمدي
كوزلاريمگا كيچه تانگ آتقونچه اويغو كيلمدي

لحظه لحظه چيقتيمو چيكتيم يوليده انتظار
كيلدى جان آغزيمگا يو اول شوخ بدخو كيلمدي

عارضى ديك آيدىن ايركانده گر ايتتى احتياط
روزگاريم ديك هم اولفانده قلاوانو كيسه دى

НИКОХ САЙЛИ

Атлас тоғлари этакла-
рида жойлашган Марокко
қироллигига қарашли
Имишилъ шаҳридан унча-
лик узоқ бўлмаган ерда
икки кўл бор. Қадим
ривоятларда айтилишича,
бу кўллар бир-бирига

душман икки қабиладаги
севишганларнинг кўз ёш-
ларидан пайдо бўлган
экан. Ривоятнинг қанчалик
чин эканлигини билмади-
гу, лекин ҳозирги кунда
шаҳарнинг туб аҳолиси
бўлмиш барбартлар
«Моссен», яъни никоҳ сай-
ли байрами ўтказиш билан

жуда машҳурдир. Ҳар
йили ўтказиладиган ушбу
никоҳ сайлига бева, тул
хотинлар, эридан ажраш-
ган аёллар қизил-қора
бош кийимларда, ёш, энди
турмуш қурмоқчи бўлган
қизлар эса енгил, ясси бош
кийим кийган кўринишда
ташриф буюрадилар.

«Айтхаддиду» қабиласи-
нинг аъёналарига кўра,
никоҳ сайлида иштирок
этган қиз ва жувонлар ҳеч
қандай тўсқинликларсиз,
қўрқмасдан шу тарзда
бамайлихотир ўзларига
муносиб қаллиқ танлаб
оладилар.

ЎЙҒОНИШ

ҲАЖВИЯ

Ўқишни битирадиган йилим тақсимот комиссияси мени узоқ вилоятга ишга юборадиган бўлди. Ректорнинг олдида йиғлаштираб кирдим.

— Жон домла, бола-чақаларим кўпайиб қолган, ўзингиз биласиз, бизлар ота-онадан узоқда яшашга ўрганмаганимиз.

Ректор раҳми келиб тақсимотни ўзгартириб берди. Диплом билан йўлланмани олиб туман халқ таълими мудирин олдида кирдим.

— Хўш, қайси мактабда ишломқчисиз? — деди мудир бармоқлари билан столни чертиб.

— Ўзимизнинг мактабда, — дедим.

— Афсуски, ўзингизнинг мактабда иш йўқ. Яхшиси, «Коммуна» колхозидagi мактабга бора қолинг. Раисни яхши одам. Ер участкаси сўрасангиз йўқ демайди. Мол-ҳол қилиш иложиям бор. Кўпчилик экансизлар, қўйналиб қолмайсизлар.

Бу таклиф менга маъқул тушди. Ишни бошлаб юбордим. Ҳақиқатдан ҳам раис яхши одам экан. Бир йил ўтгач, ер участкаси ўлчатиб олдим. Тўрт хонаю бир даҳлиздан иборат иморатни ҳам тиклаб олдим. Сўнг отам билан ҳисоб-китоб қилиб янги участкага кўчиб ўтдим. Ҳа, айтгандай отам беш-олтинга кўзи ҳам берди. Қўзиларни ҳайдаб кетаётганимда отам:

— Ҳисоблик дўст айрилмас, — деб қолди.

Мен парво қилмадим. Иштиёқ билан янги участкани тиклашга киришиб кетдим. Участкамнинг ярмига беда сепдим. Бир йилда беш-олти марта ўриб олам. Отам ҳар ўримда катта арава билан келиб туради. Қоидага кўра аввал отамнинг аравасини тўлдираман. Негаки, отам ургудан, техникадан қарашади. Кетар чоғида отам менга гап тайинлайди:

— Қўй жунини вақтида қирқиш керак. Вақтидан ошса зарар қилади.

Мен маъқул ишорасини қиламан. Энди отам беда ўрими ва жун қирқими пайтлариди араваси билан эшик олдида пайдо бўла бошлади. Шундай қилиб мен ўзимнинг фарзандлик бурчимни тинчгина ўтаб ювердим.

Қайта қуриш бошландию бола-

лар овозини бир қадар кўтариб гапирадиган бўлиб қолишди. Нега десангиз радио, телевизор, газеталар деярли ҳар кун қайта қуриш ҳақида гапириб турибди. Бу гапларни эшитиб болаларнинг кўзи очилади-да.

Бир кун катта ўғлим мактабдан тумшайиб келди.

— Ота, энди қўларимизни боқмайман. Барибир ундан фойда йўқ.

— Ким айтди бу гапни, ахир қўйлар ўзимизники-ку! Бобонг ердан қарашиб турибди.

— Энг катта фойдани бобонг кўраётган экан. Нариги маҳалладаги қассобдан эшитдим. Сиз эса шу пайтгача биздан яшириб келдингиз.

— Қўявер, оғзига кучи етмаганлар гапирверади. Улар экстремистлар, яъни жангарилар. Биласанми, улар бизнинг аҳил оиламизга нифоқ солишмоқчи. Йўқ, биз конфронтацияга йўл қўймаймиз. Шундан кейин ўғлим жим бўлиб қолди. Аммо, эртасига иккинчи ўғлим кутилмаганда:

— Энди мен беда ўримига чиқмайман, — деб қолди.

— Нега? — дейман ҳовлиқиб.

— Бобонг биз тайёрлаган бедани икки нархда ширкатчиларга сотаётган эмиш.

— Бўлмаган гап, — дейман асабийлашиб. — Бобонг бизни алдамайди. Тўғри, ҳозир унинг иқтисодий аҳволи оғир бўлиб қолган. Биз бобонгдан уруғлик, ўғит, техника олиб турибмиз. Агар бобонг техника бермай қўйса нима бўлади? Бунақа жангарилик кайфиятларига бормаи ишлаш керак.

Иккинчи ўғлим бошини ҳам қилганча чиқиб кетди. Отасининг ўғли-да. Дарров яхши гапга кўнади.

Аммо эртасига қизим топиб келган гапдан кейин вазият кескинлашиб кетди. Муаллимаси қизимга ҳар йили пилла топширасизлар, устингда яроқли бир қўйлагинг йўқ, дебди. Ўзим ҳам билувладим. Ҳамма гапни зиёлилар қовлаштириб юришади. Мактабга бориб қизимнинг муаллимаси билан бир гаплашиб қўйя дедиму яна шаштирдан қайтдим. Ўзи муаллимларда ҳам инсоф қолмади. Ёшларнинг миясига коммунистик ғоялар сингдириш ўрнига боласини отасига қайраб ўтиради. Қизимнинг хархашаси кун сайин авж ола бошлади.

— Қизингиз тўғри айтаяпти, — дея гапга қўшилди болаларнинг онаси. — Пилладан тушаётган даромадининг бир қисми ҳам ўзимизда қолмайди. Болалар пилла қули бўлиб қолишган.

— Нима, ҳали бизнинг болалар қул бўлдики? Ахир улар коммунистик жамият бунёдкорлари-ку!

— Ушша коммунистик жамиятда болалар эмас, бошқа кишилар яшамокда, — деди болаларнинг онаси ҳам бўш келмай.

— Бир гапирмаган сен қолувдинг, — дейман жаҳлим чиқиб.

— Нега гапирмас эканман, — дея бақира кетди болаларнинг онаси. — Шунча йил индамай келдим. Бас, етар. Биз ҳам бошқалар қатори яшашимиз керак.

— Ойим тўғри гапираяптилар, — деди қизим. — Атлас қўйлак олиб бермасангиз мактабга бормайман.

— Бас қилинлар, — дейман сабрим чидамай.

— Бас қилмаймиз, — чийиллади кичик ўғлим. — Бировлар учун ишлаш жонимизга теғди!

Бу шовқин-сурондан ўхлаб ётган Ҳасан-Хусанлар ҳам уйғониб кетишди.

Мен асабий ҳолда ўз ётоғимга қараб кетдим. Деразадан қуриб турардим: болалар хонасида алламаҳалгача чироқ ўчмади.

Эрталаб аллақандай ғала-товурдан уйғониб кетдим. Не кўз билан кўрайки, отам олиб кетиши керак бўлган беда гарамлари ҳовлида сочилиб ётарди. Қўйлар ҳам яйловга чиқарилмаган, товуқхона катаги ланг очиб қўйилган. Товуқлар бедани иштаҳа билан чўқиллашарди.

— Нима гап? — дейман туюқиб.

— Ҳеч гап йўқ, — дейди ўғлим тумшайиб. — Иш ташлаш.

Жаҳлим чиққанидан шапалоқ тортиб юбордим.

— Мана сенга иш ташлаш!

Бир вақт атрофимни болалар ўраб олишди. Қий-чув бошланди. Болаларнинг онаси дарҳол қозога алланималар ёза бошлади.

— Қуролли куч ишлатдингиз, — деди болаларнинг онаси ёзишда давом этиб. — Бунинг учун жавоб берасиз!

Вужудимни қалтироқ босди.

— Кел, қўй, онаси, яхшиси музокарага ўтайлик.

— Майли, ҳар ҳолда оталик ҳуқуқингиз бор. Фақат бизнинг шартларимизни бажарасиз. Пунктмапункт, — деди болаларнинг онаси бироз юмшаб.

— Бўпти, розиман.

Эрталаб «забастовкачилар» талабини олиб отам ҳузурига жўнадим.

Отам таклифларимни жимгина эшитди.

— Хўш, энди нима қилмоқчисизлар? Ажралмоқчимисизлар? Билиб қўй бола, айрилганим айиқ ер деган мақол бор, — деди отам.

— Ота, сиз мени яхши тушунмадингиз. Мен ажралиш ҳақида гапирётганим йўқ. Бизга фақат бироз иқтисодий мустақиллик керак.

— Ҳа, бугун иқтисодий мустақиллик дейсан, эртага сиёсий мустақиллик талаб қиласан... Ўзи сизларга нима етишмаяпти?! Уруғлик, ўғит, техника олиб турибсан. Йиллик ҳисобдан 300 сўм бердим. Яна нима керак ўзи?

— Болалар кўпайиб қолган, — дейман. — Рўзгор катта.

— Оилани режалаштириш ҳақида сенга олдин ҳам гапирган эдим шекилли? — деди отам хўмрайиб.

— Энди худонинг бергани-да, — дейман уялиб.

— Боқимандалар! — дея хонтахтани урди акам. — Қачонгача сизларни боқишимиз керак?

Миямга қон қуйилди. Урнимдан туриб кетдим.

— Қачонгача боқиманда деб сохта ёрлик ёпиштирасизлар. Мана бир йиллик маҳсулотимиз. Салкам юз минг. Шундан атиги ўн фоизи оила бюджетига тушиб турибди. Оиламиз жон бошига бир литр ҳам сут ичмайди. Гўшт, поллиз маҳсулотларини қўя турайлик.

— Бўлди, бўлди, — деди отам. — Аканг нотўғри гапириб юборди. Аканг учун мен кечирим сўрайман.

Мен шаштирдан тушдим. Отам совиб қолган чойни хўплади. Сўнг бир зум ўйлаб:

— Бу жиддий масала, ўйлаб кўрамиз. Сен бориб болаларингни тинчлантир. Энди боравер, — деди.

Тарвузим қўлтигимдан тушиб қайтдим. Болалар илҳақ бўлиб кўтиб туришган экан. Уларга вазиятни тушунтирдим. Аммо улар бараварига кичкиришди.

— Ландавурлик қилибсиз! — деди катта ўғлим тап тортмай.

— Йўқолсин диктатор! — деди қизим ҳам бўш келмай.

Тун бўйи ухламай чиқдим. Тонгга қадар кўзим илминди.

Эрталаб шовқин-сурондан уйғониб кетдим. Бир вақт дераза ойналари чил-чил сина бошлади. Ўзимни четга олиб ҳамма ойналар синиб бўлгунча қараб турдим. Охириги ойна ҳам сингач, ҳовли томонга секин мўраладим. Онаси бошлиқ ҳовлини тўлдириб, менга қараб муштларини дўлайтиришиб туришибди. Қизимнинг қўлида шиор ҳам кўрингандай бўлди. Шошилиб телефонга ёпишдим. Афсуски, телефон алоқаси узилган эди. Нима қилсам экан, қочиб кетсаммикан? Чаушеску қочиб қаерга борди? Қон қусиб ўлди-ку. Йўқ, охиригача чидайман...

Шу пайт эшик очилиб, катта ўғлимнинг калласи кўринди.

— Биз демократия талаб қиламиз. Агар бизнинг талабларимиз бажарилмас экан, курашнинг давом эттиравемиз, — деди.

Мен деразадан калламни чиқариб болаларимнинг онасини ақлдорик билан иш тутишга даъват этдим. Аммо даъватимни болаларнинг шовқини босиб кетди.

Катта ўғлим синган дераза ойнасидан бир варақ қозғош ташлади. Очиб ўқидим. «Бобонинг араваси келадиган йўлни қамал қилишга кетаямиз».

Навоий шахри

ХАНДАЛАР

Кулон бобо даврада ўтирганларнинг ҳаммаси билан кўришиб чиқди, новча киши билан эса қайта-қайта кўришди. Даврадагилар бунинг боисини сўрашди.

— Уридан турган пайтда кўришай десам бўйим етмайди. Утирган пайтда қарздор қилиб қўйдим-да! — деди у ҳозиржавоблик қилиб.

Сомон пайти эди. Ҳаммани тир-қиратиб қувиб юрган бригадир ва милиционер ўз араваси билан сомонга борган Кулон бобога дўк урди:

— Ҳой, бобой, нима қилиб юрибсан?

— Нимага дўк урасан, аравамни «обкатка» қилиб юрибман, — деди баланддан келиб Кулон бобо.

— Нима, аравангга сомон даласидан бошқа ер қуриб қолганми «обкатка»га.

— Ҳар хил ерда синаб кўраяпман, — деди бепарволик билан у.
Н. ЖАББОРОВ

Қашқадарё

Еш ижрочи театр режиссёрига арз қилди:

— Бу пиесадаги ролим мени қониқтирмайди! Узингиз ўйлаб кўринг, саҳнага томоша охирида чиқаман, бунинг устига ҳеч қандай сўз сўзламай кўлимдаги жомадонни кўтарганимча саҳнадан чиқиб кетаман. Бу мен учун жуда озлик қилади.

— Ҳа, сиз ҳақсиз, бу масалани ҳозироқ ҳал қиламиз, — деди режиссёр, — саҳнадан олиб ўтишингиз учун сизга яна битта жомадон беришларини буюраман.

Т. ГОЙИПОВ

Тошкент

ЎЗБЕК-ЎЗБЕЛАР

«Колхозимиз чорвадорлари бу йил мардонавор меҳнат қилиб, ҳар юз совлиқдан бир юз тўрттадан ҳосил олдилар».

(Радио ахборотидан)

«Унинг қирқилган тим қора сочи семиз қўйнинг серкиллаган қўйруғига ўхшарди».

(Бир ҳикоядан)

«Мазмуни йўқ бўлса ҳам сизларга битта шеър юбораёпман».

(Редакцияга келган хатдан)

«Асар илиқ таржима қилинган».

(Йиғилишдаги гапдан)

«Бугун Тошкентда ёмғир ёғади, вақти-вақти билан чанг-тўзон кўтарилади».

(Об-ҳаво маркази хабаридан)

«Китоб оддий тилда ёзилган».

(Тақриздан)

«Дарвозабон тўпни қайтаришга улгурди, акс ҳолда зарб билан тепилган тўп дарвозага кириб кетаётган эди».

(Футбол шарҳидан)

Ҳабиб РАҲМАТ

Тошкент

«Ўғлимизнинг бошини иккита қилмоқчи эдик, шунга бизга болта, теша, кетмон, ўроқ топишда ёрдам берсангиз».

(Ижроқўм раисига тушган аризадан)

«Бошлиғимизнинг кучуклари фарзанд кўрибди».

(Лаганбардорнинг айтганлари)

«Бугун ресторанда Райимнинг ёғини эритарканмиз-да».

(Улфатлар суҳбатидан)

Одилжон РАҲМАТУЛЛАЕВ

Андижон

Рассом М. Тоштанов

МУСАҲҲИҲ ЕН ДАФТАРИДАН

Дўст ошга қарайди, душман таёққа.
Келини кийсин, қайнонаси кулсин.
Чайқовчининг жойи мазор.
Йигит қизнинг ўзидан ўпди.
Ичмасликка юз бер.
Ревизор ғавғони индамай олди.
Чорахўр ревизор.

Қашқадарё

Нормамат Тоғаев

Афанди
латифалари

Афандидан сўрадилар:

— Мулла Насриддин, донишманд одамсиз, айтинг-чи, бозор иқтисодиётига ўтсак, кимлар фойда кўради?

— Шаҳарлик даллоллар, — деб жавоб берди Афанди.

— Афандим, айтинг-чи, нима сабабдан шоҳларни ҳам кўркмай танқид қила оласиз?

— Чунки орқа этагимда бойлоглиқ ерим йўқ, — жавоб берибди Афанди.

К. ТўЛАНОВ

Ўш

Рассом И. Зоиров

ТИЛСИМЛАР МУХАНДИСИ

Хурматли муштарийлар!

Сиз «Гулистон» саҳифаларида Фозилжон Орипов имзоси билан мунтазам чоп этиб келинаётган тилсимлар жумбоғини иштиёқ билан ечшингиздан хабардор-миз. Ойномамиз таҳририятига тинмай оқиб келаётган мактубларнинг аксарияти тилсимлар калитини моҳирлик билан топаётган сиз муштарийларимиздандир. Уларнинг кўпчилигида тилсим жумбоқлари қандай ва ким томондан тайёрланади, деган саволлар ҳам бор. Шу сабабли биз «Ойномамизнинг жонкуярлари» саҳифасида сиз билан ажойиб тилсимлар муҳандиси Фозилжон Ориповни яқиндан таништиришни лозим топдик.

Фозилжон Орипов қадим Тошкентнинг Эски шаҳар даҳасидаги маҳаллалардан бирида туғилиб, вояга етган.

— Аслида мен муҳандисликка қизиқар эдим, — дейди у ўзи ҳақида гапира туриб. — Бироқ саломатлигим тўғри келмагани учун бу ниятима эриша олмадим. Аммо ўқишга, билим олишга қизиқишим кучли эди. Мактабдан сўнг маданий-оқартув техникумига, кейинроқ Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика олийгоҳига ўқишга кириб, билимларимни мустаҳкамладим. Тўғри, муталаага жуда эрта берилганман. Вунга ҳам «Гулистон» ойномасида чоп этилган тарихий мавзулардаги асарлар, ўтмишимиз ҳақидаги мақолалар сабаб бўлган бўлса ажаб эмас. Шу боисдан эҳтимол, ижодий фаолиятим «Гулистон» ойномасига боғланиб қолди.

У таҳририят биносига ҳар куни бир бошқотирмами, тилсиму чайнвордми тузиб келади. «Шуни муштарийларга тавсия қилса бўлармикин?» дейди ийманиб. Ойнома ходимлари эса тилсимлар-

ни кўришлари биланоқ ҳатто Фозилжонни бир ерга ўтказишни ҳам унутиб, катакларни тўлдиришга (албатта тайёр жавобига қарамай) тушиб кетишади. Топиб, сўзаларни ўрни-ўрнига қўйиб, енгил нафас олганларидан сўнггина бошқотирмани муштарийлар ҳукмига ҳавола этадилар. Қарийб йигирма йилдан буён у ойноманинг фаол аъзоси.

— Ешлигимда орзу қилган муҳандисликка етгандайман. Бу жумбоқлар тузиш ҳам муҳандиснинг ишларига ўхшайди, — дейди у кулиб. — Бунда қизиқувчилар, яъни топқирлар бу жумбоқларни ечиш баробарида биламаган кўп сир-синоатдан хабардор бўладилар. Аммо бу тилсимларни ечган киши аста-секин баъзи бир маълумотлардан воқиф бўлиш билан бирга, алломаларнинг олтинга тенг ҳикматларидан ҳам баҳраманд бўладилар. Энг қизиги шундаки, улар ўз билимларини яна бир қарра имтиҳондан ўтказадилар.

Мана, у бир неча йилдан бери Ўзбекистон Маданият вазирлиги қошидаги жумҳурият марказий ногиронлар кутубхонасида хизмат қилади. Дарвоқе, Ф. Орипов ҳавас қилса арзигудай оиллага бош. Турмуш ўртоғи Лобархон ҳамшира бўлиб ишлайдилар. Улар фарзандлари Қозимжон, Василяхон, Камолаҳонларга яхши тарбия бериб, вояга етказишмоқда.

Ҳозирги кунда у яна бир ташвиш билан банд.

— Амалга ошадими, йўқми, билмайман, — дейди елка қисиб. — Тайёрлаган барча тилсимларимни йигиб, китобча ҳолига келтирмоқчи эдим... Шунинг таъшиви билан юрибман...

Яхши ният — ярим давлат, дейди халқимиз. Биз ҳам тилсимлар муҳандиси Фозилжон Ориповнинг бу эзгу ниятлари рўёбга чиқишига тилакдошимиз.

Азиз муштарийлар! Аввал қуйида таърифланган ном ва сўзаларни топинг. Сўнг шаклдаги рақамларни очқичдаги тааллуқли ҳарфлар билан алмаштириш орқали тилсимни очинг. Бунда жаҳон маданиятига катта ҳисса қўшган қомусий олим Абу Али ибн Синонинг «Уржуза» асари муқаддимасдан тўрт мисра ҳосил бўлади.

Очқич:

1. Ибн Сино туғилган жой номи — 6, 27, 14, 4, 2, 6.
2. Алломанинг машҳур ва кенг оммалашган асари — 10, 1, 13, 28, 4, 2, 22, 2, 5, 6, 8, 1.
3. Ибн Синонинг содиқ шогирдларидан бири — 21, 22, 8, 21, 4, 2, 1, 16.
4. Донишмандларимизнинг авлоддан-авлодга ўтиб келаётган мероси — 12, 1, 3, 23, 6, 10.
5. Вирор соҳанинг тартиб-қоидалари баён этилган асар — 8, 1, 15, 4, 5, 6.
6. Ибн Сино фаолиятининг асосини ташкил этувчи фан — 10, 1, 13, 13, 1, 24, 10.
7. Хайрли, савобли иш — 19, 18, 11, 22, 5, 1, 3.
8. Шеъринг тўплам — 7, 26, 17, 4, 2.
9. Шаҳардан ташқаридаги қўрғонли ҳовли-жой — 20, 4, 8, 13, 4, 9.
10. Бошқаларнинг гапига кулоқ солмай, ён бермай, ўз фикрини маъқуллайдиган киши — 25, 21, 6, 8.

Тузувчи Фозилжон ОРИПОВ

3-сондаги тилсимнинг жавоби

ЭНИГА: 3. Сухандонлик. 6. Камонча. 7. Сардоба. 10. Олмалик. 13. Итбун. 14. Утрор. 15. Уйчи. 18. Омош. 20. Чанган. 21. Имтиёз. 22. Қўрғаз. 23. Равнак. 25. Обрў. 27. Оҳор. 29. Қиров. 30. Эликбек. 31. Айритом. 34. Ерилтош. 35. Қириқ. 36. Шахрихонсой.

БУЙИГА: 1. Парча. 2. Анбар. 4. Савағич. 5. Обжувоз. 8. Олой. 9. Хумой. 11. Этиқдўз. 12. Шоҳимардон. 15. Алифбо. 16. Ангора. 17. Пишанг. 19. Чилтор. 22. Қўпқари. 24. Қодирий. 26. Балх. 28. Ором. 32. Қумри. 33. Шинни.

Муқовада
Биринчи бет: Ўзбекистон Фанлар Академиясининг
академиги, машҳур жарроҳ Восит ВОҲИДОВ

Сураткаш Р. Нурибоев

Редакцияга келган бир босма тобоқчада бўлган материаллар муаллифга қайтарилмайди.

Журналдан олинган материалга «Гулистон» дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.

Босмахонага туширилди 15.2.91. Босишга рухсат этилди 18.3.91

Қоғоз формати 70×108¹/₈. Офсет усулида босилди. Фотонабор. Шартли

босма тобоқ 5,6. Нашр ҳисоб тобоғи 7,80. Шартли рангли намуналар 16,8. Тиражи 57931. Буюртма 4797. Баҳоси 90 т.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмахонаси. 700000. Тошкент—П, «Правда» газетаси кўчаси, 41.

Касби-корингизга барака, мухтарам темирчилар!

Сураткаш А. Жданов

У. МИРЗАЁР

Сураткаш А. Ваништейн

